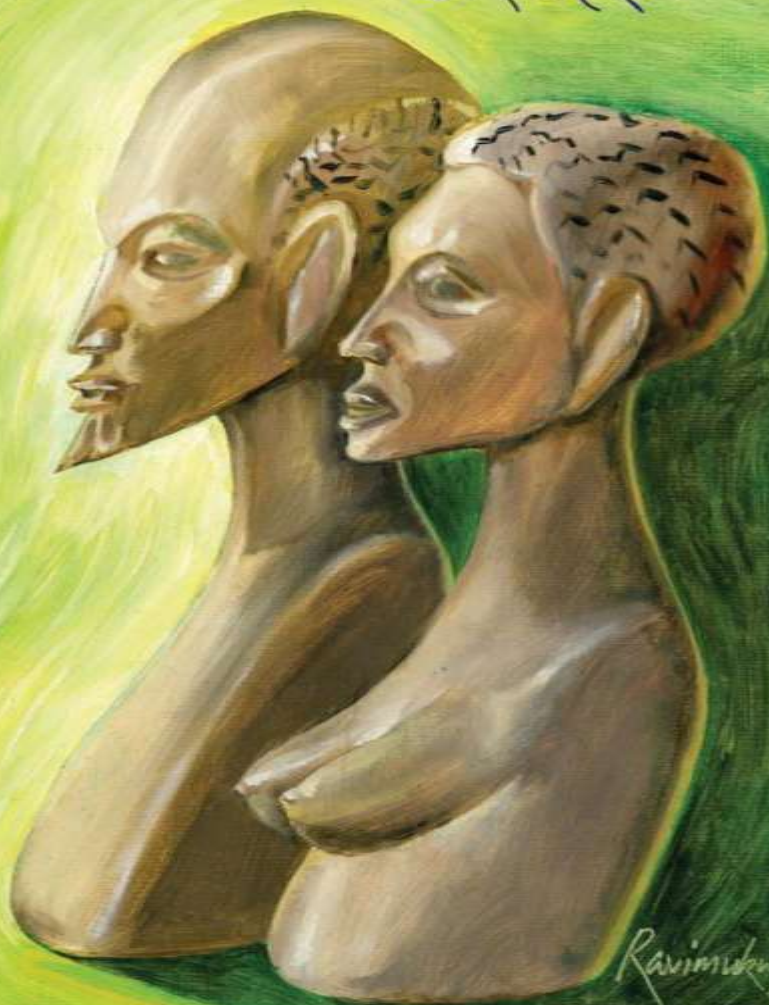

अविस्मरणीय
चुगांडा
अरविंद साने

Ravindranth
02

माझे मित्र श्री. अरविंद साने हे 'बँक ऑफ बरोडा' या मोठ्या बँकेत दीर्घ काळ मोठ्या अधिकाराच्या पदावर नोकरी करून नुकतेच सन्मानाने निवृत्त झाले. पी.डी.ए. या पुण्यातल्या प्रसिध्द नाट्यसंस्थेतही त्यांनी काही काळ काम केलेले आहे.

१९८३-८७ या काळात बँकेतर्फे त्यांना 'युगांडा' या पूर्व अफ्रिकेतल्या देशात कामानिमित्त वास्तव्य करावे लागले.

'कंपाला' या युगांडाच्या राजधानीत वास्तव्य करीत असूनही त्यांच्या वाट्याला त्या तीन-चार वर्षात जे भयानक भोग आले त्यांचा मोठा थरारक वृत्तांत या त्यांच्या पुस्तकात दिलेला आहे.

एखाद्या भय कथेलाही लाजवील असा हा सत्य वृत्तांत वाचकांची पकड घेणारा आहे. श्री. साने यांनी आपल्या निवेदनातली नाट्यमयता पी.डी.ए.च्या संस्कारातूनच मिळवलेली दिसते !

ऐन उमदीतील तीन चार वर्षे अक्षरशः तळहातावर शीर काढल्यानंतर, आज आता त्या कालखंडाकडे मागे वळून पाहताना, श्री. साने यांच्या मनात कसला कडवटपणा तर नाहीच, पण एक प्रकारची प्रशांत अलिप्तता आलेली दिसते ती मोठी हृद्य आहे.

प्रत्येकाने हे पुस्तक वाचले पाहिजे.

श्रीराम लागू

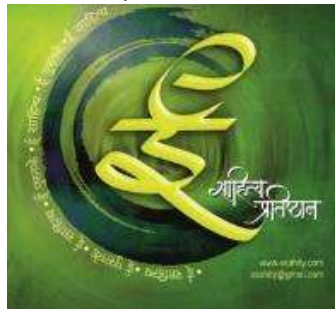
या पुस्तकाचे ई वितरण ई साहित्य प्रतिष्ठानतर्फे होत आहे.

ई साहित्य ची सर्व पुस्तके दर्जेदार, सहज उपलब्ध असतात आणि अधिकृतपणे विनामूल्य असतात.

या ई पुस्तकांच्या विनामूल्य वितरणाचे अधिकार ई साहित्य प्रतिष्ठानकडे असतात आणि हे अधिकार ई साहित्यतर्फे आपल्या वाचकांना दिले जातात. हे पुस्तक भारतात व जगात जास्तीत जास्त मराठी साक्षरांपर्यंत पोहोचावे हा उद्देश आहे.

मात्र या पुस्तकाच्या पुनर्मुद्रणाचे वा अंशतः मुद्रणाचे, नाट्य वा चित्रपट रूपांतराचे, किंवा इतर कोणत्याही रूपात आणण्याचे सर्व अधिकार लेखकाकडेच असून त्याचे उल्लंघन करणाऱ्यावर कायदेशीर कारवाई होऊ शकते.

ई साहित्य प्रतिष्ठान

ई साहित्य प्रतिष्ठान

इंग्लंडची लोकसंख्या सहा कोटी आहे. आणि महाराष्ट्राची बारा कोटी. इंग्लीश वाचकांची संख्या आहे शंभर कोटी. आणि मराठी वाचक? कुठे आहोत आपण. माझा मराठाची बोलु कवतुके... अमृतातेही पैजा जिंके.... माउलींनी दाखवलेलं स्वप्न पूर्ण करू तरच आम्ही शिवबाचे मावळे.

आता मराठी ई पुस्तकं तुम्ही विनामूल्य www.esahity.com वरून डाऊनलोड करा. किंवा esahity@gmail.com ला कळवून मेल ने मिळवा. किंवा **8655789541** या नंबर ला Whatsapp करून पुस्तके whatsapp मार्गे मिळवा. किंवा ई साहित्यचे app download करा. <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.esahity.www.esahitybooks> या लिंकवर app उपलब्ध आहे.

आता ठरवलंय. मराठी पुस्तकांनी अवघं विश्व व्यापून टाकू. प्रत्येक मराठी सुशिक्षिताच्या मोबाईलमध्ये किमान पन्नास मराठी पुस्तकं असलीच पाहिजेत.

तुमची साथ असेल तर सहज शक्य आहे हे...

टीम ई साहित्य

अविस्मरणीय युगांडा

अरविंद साने

ई वितरण : ई साहित्य प्रतिष्ठान

किसुयू येथील बुगांडा कबाका (राजा) ची समाधी

कंपाला - मसाका रोडवर कंपालापासून ६० कि. मी. वर असणारी विषुववृत्त रेषा

श्री. साने बँकेच्या कार्यालयात

राष्ट्रीय पक्षी समुह

कंपालाच्या मुख्य रस्त्यावरील बँक ऑफ बरोडा

नविन नोटांच्या राशी

माझा ड्रायव्हर NDA सैन्यात भरती झाल्यानंतर मला दिलेली भेट त्याच्या बंदुकी व हँडग्रेनेडसह

बँकेच्या वार्षिक पार्टीत नाचाची सुरुवात करुन देताना

गेमपार्कमधील मगरीचे पिल्लू हाताळताना श्रीनिवास साने

युगांडाचा राष्ट्रीय पक्षी

इशाशा गेमपार्कमधील गेंडे

टोरोरो येथील टोरोरो रॉक

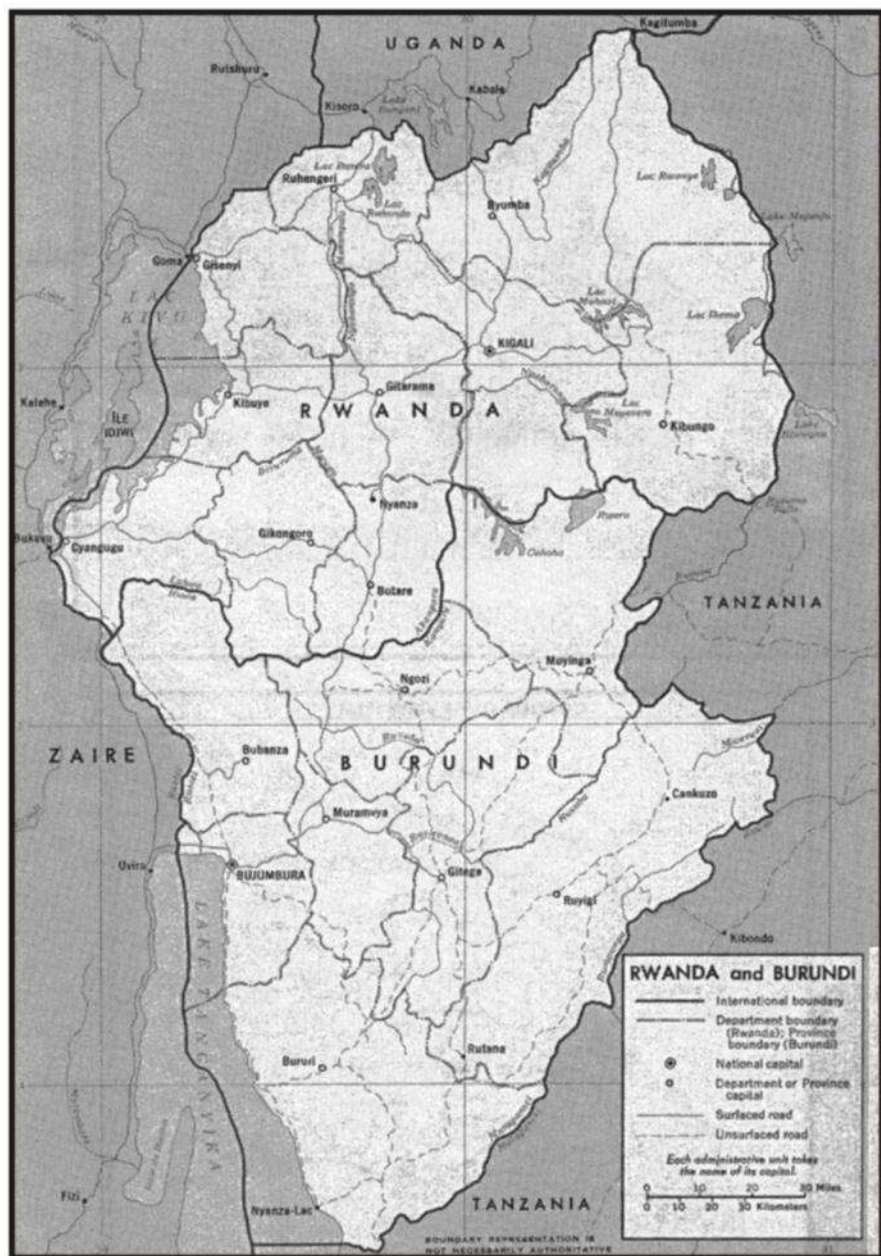

एलिझाबेथ गेमपार्कजवळील सरोवरात पोहणारे हिप्पोज्

कबालेगा नॅशनल पार्कमधील सिंह कुटुंब

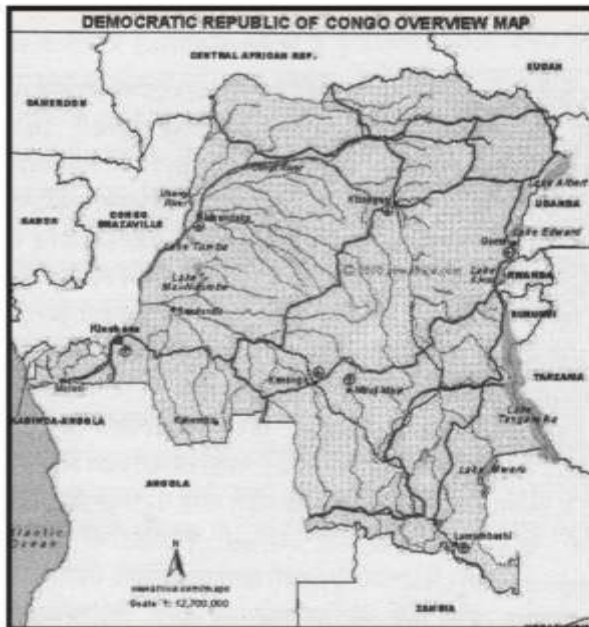

श्री संजय दामले - सुत्रसंचालन करताना

कु. मधुरा साने - आभार प्रदर्शन करताना

डॉ. शं. बा. मुजुमदार भाषण करताना

श्री. अरविंद साने - मनोगत

डॉ. श्रीराम लागू प्रकाशन करताना

डॉ. श्रीराम लागूंचे भाषण

सप्रेम भेट
रेखा व अरविंद कडून

अविस्मरणीय युगांडा

– अरविंद साने

- प्रथम आवृत्ती : ३० जून २००२
- श्रीपाद पब्लिकेशन, पुणे
- द्वितीय आवृत्ती : जानेवारी २०१६
- अविस्मरणीय युगांडा
- लेखकाचे नाव व पत्ता :
अरविंद साने
१०१/१०२, पद्म प्रभा हार्ट्स,
गणेशनगर, पुणे ४११०५२.
टेलीफोन : ०२०-२५४४७०७६
Email id : bhausane@yahoo.com
- सर्व हक्क लेखकाचे स्वाधीन
©
- अक्षर जुळणी :
दत्तात्रेय एंटरप्राय्जेस
६१७, शनिवार पेठ, पुणे ४११०३०.
- मुखपृष्ठ : श्री. रवी मुकुल
- मुल्य : खाजगी वितरणासाठी फक्त

अर्पणपत्रिका प्रथम आवृत्ती

युगांडामधील माझ्या एकट्याच्या वास्तव्यात ज्यांच्या निव्वळ आठवणींनी मला मनोबल दिले आणि मी सतत कार्यरत रहावे की ज्यायोगे मी प्रसन्न व उत्साही राहीन यासाठी ज्यांची सतत धडपड असते त्या माझ्या रेखा, सचिन व श्रीनिवास यांना.

अर्पणपत्रिका दुसरी आवृत्ती

माझ्या तीनही नातवंडांना,
असीम, ईशान व प्रतीक यांना.

मनोगत दुसऱ्या आवृत्तीच्या निमित्ताने

३० जून २००२ रोजी माझ्या 'अविस्मरणीय युगांडा' या पुस्तकाची प्रथम आवृत्ती मोठ्या दिमाखात प्रकाशित झाली. डॉ. श्रीराम लागू यांच्या शुभहस्ते, डॉ. शां. ब. मुझुमदार यांच्या अध्यक्षतेखाली, एस्. एम. जोशी सभागृहात, श्री. श्रीपाद ढोले यांच्या श्रीपाद पब्लिकेशनतर्फे पुस्तक वाचकांना सादर केले. समारंभ मोठा देखणा झाला. सभागृह आप्तेष्ट, नातेवाईक, मित्र, चाहते यांनी भरून गेला होता. त्या दिवशी व समारंभानंतर काही दिवसातच पुस्तकाची प्रथम आवृत्ती संपली. पुस्तक ज्यांनी ज्यांनी वाचले त्यांनी ते आवडल्याचे कळविले. बरेच अभिप्राय व प्रतिक्रिया आल्या. खूप समाधान झाले. पुस्तकाला मागणी येतच होती. दुसरी आवृत्ती काढावी असे सतत मनात येत होते. मध्यंतरीच्या काळात श्रीपाद प्रकाशन बंद झाले होते. त्यांचा शोध घेण्याचा मी बराच प्रयत्न केला. त्यानंतर मी पुण्यातील बऱ्याच प्रकाशकांशी संपर्क साधला, पण कोणाकडूनही होकारात्मक प्रतिसाद मिळाला नाही. वाचणारा कोणीही हे कालबाह्य आहे असे म्हणत नव्हता. कारण ते एका सत्य घटनेचे व एका राष्ट्राच्या इतिहासाचे प्रत्यक्ष अनुभवलेले वर्णन आहे.

अजूनही युगांडाचा विषय निघाला की मी तासन् तास मनापासून बोलतो. माझे युगांडावर फार प्रेम जडले आहे. त्या अनुभवाला २५ पेक्षा जास्त वर्षे होऊन गेली पण अजूनही कोणताही प्रसंग नुकताच घडतो आहे असा माझ्या डोळ्यासमोर उभा राहतो. यामुळेच पुस्तकाची दुसरी आवृत्ती निघावी अशी माझी मनोमन इच्छा होती. खूप प्रयत्न करूनही ते शक्य होत नाही असे लक्षात आल्यावर मन फार नाराज होऊन गेले होते. युगांडाचे माझे प्रेम तर होतेच, पण हे पुस्तक आणखी लोकांनी वाचावे अशी मनापासून इच्छा होती. ती प्रत्यक्षात येण्यास मदत झाली ती सौ. उषाताई रेगे यांची. फेब्रुवारी २०१५ या महिन्यात एक दिवस त्यांनी मला एक जाहिरात आणून दिली.

ती जाहिरात श्री. आशुतोष पुरंदरे यांची होती. ते रहायला माझ्या घराजवळच होते. ज्यांचा स्वतःचे लेखन पुस्तक रूपाने प्रसिध्द करायचे असेल, पण त्याला व्यावसायिक पध्दतीने ते प्रसिध्द करता येत नसेल त्यांचे लेखन कमीत कमी खर्चात पण कोणतीही गुणात्मक तडजोड न करता ते करून देतात. मला हवे ते नेमके सापडले. मी लगेच त्यांच्याशी संपर्क साधला. चर्चा केली व पुस्तकाची दुसरी आवृत्ती प्रसिध्द करण्याचे नक्की केले.

१९८६ सालच्या लष्करी शस्त्रक्रांतीनंतर आजपावेतो योवेरी कागुटा मुसेवेनी

हाच राष्ट्राचा व सरकारचा प्रमुख आहे. जवळ जवळ २५ वर्षे होऊन गेल्यानंतरही तो सत्तेवर आहे यावरूनच तो किती प्रबळ आहे याची कल्पना येते. सत्तेवर आल्यानंतर त्याने युगांडाचा सर्वांगीण विकास करण्याचा प्रयत्न केला. मानवी अत्याचार, यादवी, सैनिकी व पोलिसांची दंडुकी, दडपशाही यांना आवर घालण्याचा प्रयत्न केला. शेती, व्यापार, पर्यटन, निर्यात यावर लक्ष केंद्रीत करून देशामध्ये शांतता प्रस्थापित करून देशाला प्रगतीच्या व भरभराटीच्या स्थितीत आणण्याचा प्रयत्न केला. आफ्रिकेतील इतर देशांची संबंध सुधारून युती, समझोता, करार करून व्यापार वाढविण्यावर भर दिला. त्यायोगे देशाला थोडीफार आर्थिक स्थिरता मिळाली. प्रगत देशांशी मैत्रीचे संबंध साधून फायदा करून घेण्याचा प्रयत्न केला. लष्करी राजवटीऐवजी लोकशाही सरकार व लोकशाही सुधारणा रुजविण्याचा प्रयत्न केला. इतके करूनही त्याला विरोधाला तोंड द्यावे लागतच होते, पण तो सर्वावर मात करू शकला. १९९० साली बऱ्याच राष्ट्रांनी मुसेवेनीला नेता म्हणून मान्यता दिली.

योवेरी कागुटा मुसेविनी सत्तेवर आल्यापासूनच इतर राजकीय पक्षांना फारसे स्वातंत्र्य नव्हते. नवीन राजकीय पक्ष स्थापना, पक्षाच्या नव्या शाखा सुरु करणे, नवीन सभासद करणे, सभासदांच्या सभा, मिरवणुका, मेळावे, परिषदा यावर बंदीच होती. या कारणास्तव त्याला बराच विरोध सहन करावा लागला. अखेर २००५ साली सुधारणा बील आणून हा कायदा रद्द केला गेला. मुसेवेनी कायम प्रेसिडेंट राहून तो व्हाईस प्रेसिडेंट व प्राईम मिनिस्टर यांची नेमणूक करतो. लोकशाही सरकार म्हणविणाऱ्या युगांडाच्या नॅशनल असेंब्लीमध्ये एकूण ३३२ सभासद असून त्यापैकी १०२ सभासद नियुक्तीने येतात. त्यामध्ये स्त्रिया व लष्करातील व्यक्तींचा समावेश असतो. बाकीचे सार्वजनिक निवडणुकीतून सदस्य म्हणून येतात. फेब्रुवारी २००६ व फेब्रुवारी २०११ मध्ये अशा सार्वजनिक निवडणुका घेण्यात आल्या. अर्थातच मुसेविनी त्यात प्रचंड बहुमताने निवडून आला. या निवडणुका काही सरळ व विना गैरप्रकार होता झाल्या नाहीत. विरोधकांनी आवाज उठविण्याचा प्रयत्न केला. निवडणुक प्रक्रियेत घोटाळे व खोटाडपणा असल्याचा त्यांनी आरोप केला. पण न्यायालयाने ते मान्य केले नाही व मुसेवेनीलाच विजयी म्हणून मान्यता दिली.

इतके प्रयत्न केल्यानंतरही युगांडामध्ये अजूनही मावनी अत्याचार, भ्रष्टाचार, दंडुकेशाही मोठ्या प्रमाणात चालूच आहे. फक्त अधिकृत लष्करी सत्ता व प्रत्यक्ष लढाई होताना दिसत नाही इतकेच. सामान्य माणसाचे हाल अजूनही काही प्रमाणात चुकत नाहीत. तरीही त्या सामान्य माणसाच्या चेहऱ्यावर कायम हास्य असते.

अशा या माझ्या आवडत्या विषयाच्या 'अविस्मरणीय युगांडा' पुस्तकाची दुसरी आवृत्ती प्रसिध्द होण्यासाठी सौ. उषाताई रेगे यांचा फार मोठा हातभार लागला आहे. त्यांचे मी कितीही आभार मानले तरी ते अपुरेच आहेत.

चर्चा केल्यानंतर 'प्रिंट ऑन डिमांड'च्या श्री. आशुतोष पुरंदरे यांनी पुस्तक प्रकाशन करण्याचे मान्य केले व ठरलेल्या वेळापत्रकानुसार ते तयार करून आपल्याला सादर केले आहे. त्याबद्दल मी त्यांचे आभार मानतो. केवळ व्यावहारीक दृष्टीकोनातूनच नाही तर पुस्तक आवडल्यामुळे त्यांनी हे प्रकाशित करण्याचे मनापासून ठरविले हे मला आवर्जून सांगावेसे वाटते.

मूळ पुस्तकाचे मुखपृष्ठ चित्रकार श्री. रवी मुकुल यांनी तयार केले होते. तेच चित्र दुसऱ्या आवृत्तीवरही असावे असा माझा आग्रह होता. परवानगीसाठी मी त्यांना संपर्क साधल्यानंतर क्षणाचाही विलंब न लावता त्यांनी ते मान्य केले व माझा आनंद द्विगुणीत केला. युगांडाची लाकडाच्या कोरीव कामाची कला व निसर्गाने मुक्त हस्ताने उधळलेला हिरवा रंग त्यांच्या चित्रातून आपल्याला प्रत्ययास येतो.

संगणकावर मुद्रणप्रत तयार करण्याचे काम पुण्याच्या दत्तात्रेय एंटरप्रायझेस यांनी फार थोड्या अवधीत पुरे केले व त्यानंतर त्यातील उणिवा व चुका दुरुस्त करण्याचे काम सौ. गोडबोले यांनी अतिशय उत्तम रितीने पार पाडले. मी त्यांचा आभारी आहे.

पुस्तक प्रकाशनाचे नक्की झाल्यानंतर मी लगेचच अमेरिकेला आलो. त्यानंतर श्री. पुरंदरे यांना ज्या ज्या गोष्टी लागल्या त्या त्या पदम प्रभामधून शोधून नेऊन देण्यासाठी मी माझे साडू श्री. अजितभाई यांची खूप धावपळ घडविली. त्यांच्या स्वभावानुसार त्यांनी ती अत्यंत आनंदाने पार पाडली. त्यांच्या सहकार्यामुळेच पुस्तक मला हवे तसे व ठरलेल्या वेळेत प्रसिध्द करता आले. मी त्याचा अत्यंत ऋणी आहे.

पुस्तकाची प्रथम आवृत्ती संपल्यापासून माझी पत्नी रेखा, माझे मुलगे सचिन व श्रीनिवास तसेच माझ्या सुना मोनिका व स्वाती माझा पाठ पुरावा करीत होते. त्यांच्या सतत प्रोत्साहनामुळे, मदतीमुळे प्रेरणेमुळे व आग्रहामुळेच मी हे काम करू शकलो. त्यांचे आभार मानले तर त्यांना ते मुळीच रुचणार नाही पण मी त्याचा उल्लेख केला नाही तर मला समाधान मिळणार नाही.

ज्या बँक ऑफ बरोडामुळे मला युगांडाला जाऊन काम करता आले त्या माझ्या बँकेला मी कधीच विसरणे शक्य होणार नाही. त्याचप्रमाणे युगांडाच्या त्या सहकारी व इतर रहिवाशांना मला जो अपरिमित आनंद दिला, अनुभव दिला त्यांच्या ऋणातून मी कधीच मुक्त होऊ शकणार नाही.

ज्याच्यासाठी मी हे पुस्तक परत एकदा प्रसिध्द करित आहे त्या माझ्या समस्त रसिक वाचकांना माझा प्रणाम. तुम्ही मला आग्रह केला म्हणूनच मी हे करू शकलो. या नवीन स्वरूपातील पुस्तक कसे वाटले ते मला जरूर कळवा.

अनवधानाने मी जर कोणाचे आभार मानण्याचे विसरलो असलो तर मला माफ करा, पण पुस्तक कसे आहे हे नक्की कळवा.

– अरविंद साने

मनोगत

१९८३ साली बँकेतर्फे मी भारताबाहेर युगांडाला 'बँक ऑफ बरोडा युगांडा लि.' मध्ये काम करण्यासाठी गेलो. जाण्यापूर्वी पुढील चार वर्षांत मला कसे अनुभव येणार आहेत याची पूर्व कल्पना नव्हती. परंतु चार वर्षांच्या माझ्या युगांडातील वास्तव्यात मला खूपच वेगळा, चित्तथरारक अनुभव आला. त्या अनुभवामुळे माझी जगण्याची दृष्टीच बदलून गेली. मन खंबीर झाले. सर्वसाधारणपणे युगांडाचे नाव निघाले की कोणालाही चटकन आठवतो तो युगांडाचा 'ईदी अमीन'. त्याखेरीज इतर फारशी माहिती कोणाला नसते. किंबहुना जाण्यापूर्वी मलाही फार काही माहिती होती असे नव्हे. पण एक नक्की, की युगांडा हा जगातील एक वेगळा प्रदेश आहे, तिथले वातावरण वेगळे आहे, हे गेल्याबरोबर जाणवले. नंतर जे पाहिले जे अनुभवले ते नेहमीचे नक्कीच नव्हते.

युगांडात जसजसे दिवस सुरू लागले तसतसे माझे पत्रलेखन वाढत गेले. तशी पत्रलेखनाची मला पूर्वीपासूनच आवड. मग काय ! युगांडामधील प्रत्येक क्षण, प्रसंग, अनुभव व त्यानुसार आलेले विचार मित्रांना, मुलांना, पत्नीला, इतर नातेवाईकांना व बँकेतील भारतामधील सहकाऱ्यांना लिहू लागलो. पत्रे लिहीत असताना माझ्यासाठी त्या घटना घडून गेलेल्या असत; पण वाचणाऱ्याला युगांडाबद्दल कुतूहल व माझ्या बदल प्रेमाची काळजी निर्माण होत असे. माझ्या पुढच्या पत्राची ते वाट पाहू लागत. चार वर्षांनंतर मी भारतात परत आल्यानंतर त्या सर्वांनी मला आग्रह करून हे सर्व अनुभव एकत्रित लिहिण्यासाठी सुचवले. मलाही तसे वाटून मी ते एकत्र लिहून काढले.

१९८८ साली मी लिहिलेले ते संक्षिप्त अनुभव मा.वि.ग. कानिटकर यांच्या वाचनात आले. त्यांच्या शिफारसीवरून त्या वर्षीच्या 'माणूस'च्या दिवाळी अंकात ते प्रसिद्ध झाले होते. त्यानंतर माझे ते लिखाण कै. तात्यासाहेब शिरवाडकर, तसेच डॉ. श्रीराम लागू यांना वाचण्यास दिले. माझे मित्र डॉ. वि.भा. देशपांडे, बापू गोखले, माधव वझे, विजय लागू व बँकेतील काही सहकाऱ्यांनीही ते वाचले. त्यावर प्रत्येकाकडून मौलिक सूचना आल्या. त्याचबरोबर काही गोष्टी सविस्तर लिहून त्याला पुस्तकरूप देण्याचा प्रत्येकाने आग्रह धरला. तात्यासाहेब शिरवाडकरांनी तर प्रत्येक भेटीत आस्थेने विचारणा केली. मध्यंतरी बराच काळ लोटला. माझ्याकडून विस्तारित लिखाण होत नव्हते; परंतु मित्रांनी व जवळच्यांनी माझ्यामागे लिहिण्यासाठी सतत लकडा लावला. अखेर निवृत्तीनंतर मी त्याला सर्वप्रथम प्राधान्य दिले. मिळालेल्या सूचना व मनात योजलेला आराखडा कागदावर उतरवण्यास फेब्रुवारी २००२ उजाडले.

हे सर्व लिहीत असताना माझा पहिला वाचक अर्थातच माझी पत्नी होती.

माझ्याबरोबर तिनेही काही अनुभव युगांडामध्ये घेतले होते. तरीही त्रयस्थाच्या नजरेने वाचन करून तिने बहुमोल सूचना करून माझ्या लिखाणाला प्रोत्साहनाबरोबर मदत केली.

हे माझे लिखाण म्हणजे अचूक इतिहास किंवा भूगोल नव्हे. माझ्या अनुभवांना शब्दरूप देताना जास्तीत जास्त इतिहास व भूगोलाबरोबर लिहिण्याचा मी प्रयत्न केला आहे. त्यात काही चुका असतील, तर जरूर माझ्या नजरेस आणून द्याव्यात. त्यासाठी मी आपला आभारी राहीन. मध्यंतरी बराच काळ गेल्यावर युगांडाविषयी जास्तीत जास्त सद्यःपरिस्थिती जाणून घेण्याचा मी प्रयत्न केला. जी माहिती मिळाली ती लेखनाच्या संदर्भात व ओघात गोवण्याचा माझा प्रयत्न राहिला. युगांडाच्या सद्यःस्थितीवर सविस्तरपणे लिहिणे हा माझा उद्देश नाही.

युगांडाच्या भौगोलिक व राजकीय परिस्थितीमध्ये, घडणीमध्ये सीमेलगत असणाऱ्या भोवतालच्या इतर राष्ट्रांचा बराच सहभाग व परिणाम दिसून येतो. त्यामुळे सीमेलगत असणाऱ्या राष्ट्रांची थोडक्यात ओळख व्हावी या उद्देशाने त्या देशांचा संक्षिप्त परिचय देण्याचा प्रयत्न मी केला आहे. ही माहिती माझ्या 'अविस्मरणीय युगांडा'ला पूरक म्हणूनच मी दिली आहे. संपूर्ण लेखनात काही ठिकाणी काही प्रसंग व काही संदर्भ पुनरुक्तीने आले आहेत; पण त्या त्या संदर्भ व प्रसंगांच्या ओघात ते मला अपरिहार्य वाटले.

काही ठिकाणी गाव, नाव व इतर इंग्रजी शब्दांचे उच्चार मला ठाऊक होते त्याप्रमाणे दिले आहेत. कदाचित मला अभिप्रेत असलेला उच्चार चुकीचा असेल तर तो बरोबर लक्षात यावा यासाठी मूळ इंग्रजी शब्द मुद्दाम दिले आहेत.

हे सर्व लिहित असताना इंटरनेटवरील वेगवेगळ्या वेबसाईट्सचा मला खूप उपयोग झाला. तसेच अमेरिकेतील वॉलथॅम, बॉस्टन येथील सार्वजनिक लायब्ररीचाही मला उपयोग झाला. त्यांचे आभार मानणे हे माझे कर्तव्य ठरते.

हे लिहून पूर्ण करण्यासाठी माझ्या मित्रांनी मला सतत आग्रह करून जे प्रोत्साहन दिले त्यामुळेच मी हे लिहून पूर्ण करू शकलो. त्यामुळे माझ्या इतकाच लेखनामध्ये त्यांचा वाटा आहे.

युगांडामधील चार वर्षांत मला सर्वांत जास्त मानसिक आधार होता तो म्हणजे बँकेच्या युगांडा विभागाचे प्रमुख मा. दिलीप कुमार मुखोपाध्याय यांचा. अनेक सुख-दुःखांच्या व कठीण प्रसंगांत अत्यंत योग्य, संयमित व संतुलित मार्गदर्शन करून त्यांनी माझ्या मनाची बैठकच बदलून टाकली. जीवनातील अनेक विषयांवर आम्ही दोघे तासन्तास चर्चा करत होतो. त्यात त्यांनी दिलेली जगण्याची दिशा मला पुढील आयुष्यात

उपयोगी पडली. त्यांच्या ऋणातून मी कधीही मुक्त होऊ शकणार नाही. इतकेच नाही तर अनेक कठीण प्रसंग पार केल्यानंतर हे सर्व शब्दबद्ध करण्यासाठी माझ्या मनाची उभारी शिल्लक राहिली ती केवळ त्यांनी दिलेल्या धीराच्या व व्यावहारिक जाणिवेमुळेच. त्यांचे शाब्दिक आभार मानणे हे माझ्या दृष्टीने त्यांच्याबद्दल मला वाटणाऱ्या आदरास धक्का देण्यासारखे होईल. तरीही त्यांचा उल्लेख केल्याशिवाय मला शांत वाटणार नाही.

लिहिताना माझ्या झालेल्या चुका सुधारण्याचे बहुमोल काम माझे मित्र श्री. माधव वझे आणि डॉ. वि.भा. देशपांडे यांनी केले. माझ्या कच्च्या लिखाणास परिपूर्ण स्वरूप देण्यास या दोन मित्रांबरोबर माझे तिसरे मित्र बापू गोखले यांनी खूप मदत केली. मी त्यांचा ऋणी आहे.

श्रीपाद प्रकाशनचे श्री. सोमनाथजी ढोले यांनी प्रकाशनाची जबाबदारी अल्पावधीत घेऊन पुस्तक रसिक वाचकांपर्यंत पोहोचवले. तसेच चित्रकार रविमुकुल यांनी वैयक्तिक लक्ष घालून मुखपृष्ठ उत्तम केले. तनुजा रानडे यांनी तत्परतेने संगणकावर मुद्रणप्रत तयार केली. या तिघांचेही मनापासून आभार.

माझे हे व्यक्तिगत अनुभव तुमच्यासमोर ठेवताना मला मनस्वी आनंद होतो आहे. हे तुम्हा रसिक वाचकांना आवडतील अशी मला आशा आहे. सर्वांत शेवटी ज्या बँक ऑफ बरोडामुळे मला या वेगळ्या देशात जाण्याची संधी मिळाली व तिथे घेतलेले अनुभव मी व्यक्त करू शकलो, त्या माझ्या बँकेच्या ऋणातून मी कधीच मुक्त होणार नाही.

– अरविंद साने

प्रस्तावना

‘अविस्मरणीय युगांडा’ हे लेखक श्री. अरविंद केशव साने यांचे पुस्तक, मराठी भाषेतील आफ्रिका विषयक पुस्तकात चांगली भर घालणारे आहे. मुळात मराठी भाषेच्या दालनात आफ्रिका विषयक पुस्तके हाताच्या बोटार मोजण्याइतकीच व ती देखील अलिकडच्या १५-२० वर्षांतलीच आहेत. तत्पूर्वी मराठी साहित्यात आफ्रिका खंडाविषयी सामसूमच होती.

१९ व्या शतकात युरोपीय देशांना आफ्रिका खंडाविषयी दोन प्रकारचा रस निर्माण झाला. काही संशोधकांनी निगेर, नाईल, झाईर, झांबेझी आदी आफ्रिकेतील मोठमोठ्या नद्यांच्या उगमांचा, जलमार्गांचा शोध घेण्यासाठी आफ्रिकेत पाऊल टाकले, अभियाने आखली तर ख्रिश्चन मिशनऱ्यांनी आफ्रिकेत ख्रिस्ती धर्माच्या प्रसारासाठी मोकळे रान आहे हे हेरून आफ्रिकेत प्रवेश केला. युरोपात औद्योगिक क्रांतीने मूळ धरताच १८ व्या व १९ व्या शतकात आफ्रिकेतील प्रदेश तेथील निसर्गसंपत्तीसाठी बळकावण्याची अहमहमिकाच युरोपीय देशात सुरू झाली. आफ्रिका खंडात स्वाऱ्या करून, प्रदेश बळकावून आपल्या वसाहती निर्माण करून तेथील नैसर्गिक संपत्तीची लूट करणे हा युरोपीय बलदंड देशांचा राजरोस व्यवहार झाला. आफ्रिकेत आपले साम्राज्य निर्माण करण्यात कसलाही अपराधीपणा कोणाला वाटत नसे. ब्रिटिश, फ्रेंच, जर्मन, इटालियन, पोर्तुगीज, स्पॅनिश, बेल्जियन यांनी संपूर्ण आफ्रिका खंड वाटूनच घेतले. पहिल्या महायुद्धपूर्वी अबिसिनिया व लायबेरिया हे दोन प्रदेश वगळता संपूर्ण आफ्रिका गोऱ्यांच्या ताब्यात गेला होता. पहिल्या महायुद्धानंतर पराभूत जर्मनीच्या वसाहती, व्हर्साय तहानुसार दोस्तांनी वाटून घेतल्या. इंग्लंड, फ्रान्सला रान मोकळे झाले. युगांडा ही ब्रिटिशांची अनेक वसाहतीतील एक वसाहत.

१९३५ च्या सुमारास इटलीच्या मुसोलिनीने अबिसिनिया या तोपर्यंत स्वतंत्र राहिलेल्या एकमेव देशावर स्वारी केली. तेव्हा तिथला राजा होता हेले सेलासी. त्याची कृष्णवर्णीय प्रजा आणि जुन्यापान्या शस्त्रांनी लढणारे सैनिक यांविषयी वृत्तपत्रातून सचित्र वर्णने येऊ लागली. नाहीतर काही प्रमाणात इजिप्त व पॅरिमिड्स आणि केनिया-युगांडा-टांझानिया या कुतूहलजनक नावांपलीकडे मराठी वाचकांच्या जाणिवेत आफ्रिकेतील काहीही नव्हते.

भारतीय व्यापारी वर्ग मात्र आफ्रिकेत फार पूर्वीपासून जलमार्गाने आपला व्यापार ठेवून होता. अशा व्यापाऱ्यांच्या कोर्ट कचेऱ्या करायला व चार पैसे मिळवायलाच तर बॅरिस्टर झालेले मोहनदास करमचंद गांधी दक्षिण आफ्रिकेत गेले व महात्मा पद प्राप्त करून भारतात परतले. द. आफ्रिकेत गौरवर्णीय वसाहतवाले तेथील कृष्णवर्णीय

माणसांवर कृती प्रकृते अन्याय करत आहेत हे गांधींच्या द. आफ्रिकेतील लढ्यामुळे जगाच्या निदर्शनास आले. गांधीजींमुळे द. आफ्रिकेशी भारतीय माणसाचे भावनिक नाते प्रस्थापित झाले.

भारतीय व्यापारी आफ्रिकेत जात होते, कामगार मोठ्या संख्येने नेले जात होते, तंत्रज्ञ जात होते; परंतु यांपैकी कोणीही तेथील वास्तव्यातील आपले अनुभव शब्दबद्ध केले नाहीत.

युगांडाबाबत सांगायचे तर ईदी अमीनच्या कारकीर्दीत म्हणजे १९७५-७६ या काळात तेथे साखर कारखान्याची उभारणी सुरू होती व हे काम भारतीय तंत्रज्ञ करत होते. या कामावर पुण्याचे कोणी मोहन लक्ष्मण कुळकर्णी नावाचे इंजिनियर तेथे वास्तव्यास होते; परंतु त्यांनी आपला त्रोटक अनुभव प्रसिद्ध केला तो १९९३ साली! १९/५/९३ च्या सकाळ दैनिकात 'ईदी अमीनच्या गुहेत' हा त्यांचा छोटासा लेख प्रसिद्ध झाला. त्यात ते म्हणतात -

'ईदी अमीनला सहा बायका व एकवीस मुले होती. मी १ ॥-२ वर्षे युगांडात होतो व सर्व सत्य घटना माझ्या अंतःकरणात रुतून बसल्या आहेत. कधी काळी आठवण झाली तरी अंगावर शहारे उभे राहतात व मन बधीर होते.'

श्री. कुळकर्णी यांना कोणीतरी लिहिते करायला हवे होते. ते न झाल्याने त्यांच्या अनुभवाचे चित्रण करणारे पुस्तक प्रसिद्ध झाल्याचे माझ्या ऐकिवात नाही.

मानवी जीवनप्रवास हा एक अतर्क्य व अनपेक्षित वळणा वळणांचा असतो. अनेकजण अविस्मरणीय अनुभवातून जातात. पण लेखन हा आपला प्रांत नाही असे समजून त्या अनुभवांचे लेखन करत नाहीत. आपण अनुभवले ते विलक्षण होते, ते कोणाला तरी सांगितलेच पाहिजे याची आच असली तरच ते अनुभव अक्षररूपाने अनेकांपर्यंत पोहचू शकतात.

प्रस्तुत पुस्तकाचे लेखक श्री. अरविंद साने यांना आपल्या अनुभवाबाबत अशी आच वाटली. मी 'माणूस' साप्ताहिकाच्या संपादनात सहभागी असताना श्री. साने यांचे लेखन माझ्या प्रथम वाचनात आले. त्यालाही बरीच वर्षे झाली. त्यांच्या हस्तलिखितातील महत्त्वाचा भाग 'माणूस' मधून प्रसिद्ध झाला. वाचकांच्या प्रतिक्रियाही चांगल्या होत्या. परंतु पुस्तक रूपाने त्या त्यांच्या अनुभवांनी वाट काढेपर्यंत पुन्हा काही वर्षे गेली आहेत.

दैनिके, साप्ताहिके, मासिके यातील लेखन काळाच्या ओघात वाहून जाण्याचा बराच संभव असतो. लिहिणारे सर्वच लेखक नसल्याने, त्याला पुस्तकरूप येत नाही व ते सर्व लेखन विस्मरणात जाते. श्री. साने यांनी उशिरा का होईना, आपले अनुभव

पुस्तकरूपाने वाचकांना उपलब्ध केले याबद्दल त्यांचे व प्रकाशकांचे अभिनंदन.

२४ सप्टेंबर १९८३ या दिवशी लेखक, कंपाला या युगांडाच्या राजधानीच्या शहरात, 'बँक ऑफ बरोडा' च्या कचेरीत अधिकारी म्हणून दाखल होतो. ईदी अमीनमुळे तेथील अत्याचारांनी बदनाम झालेल्या युगांडासारख्या देशात लेखकाने बदली स्वीकारली ती नव्या अनुभवाच्या ईषेनेच. अशी ईषा ही कारकुनी जगात दुर्मीळ असते. नाट्यक्षेत्रात बराच काळ वावरल्याने श्री साने यांना जीवनातील नाट्याचेही बहुधा स्वाभाविक आकर्षण असावे ! तेव्हा युगांडात ओबोटे नावाचा लष्करी हुकूमशहा सत्तेवर होता. १९८५ मध्ये सत्तापालट होऊन जनरल टिटो ओकिनो हा नवा लष्करशहा सत्तेवर आला. हा कसाबसा ६-७ महिने टिकला. जानेवारी १९८६ मध्ये ओकेलो याला पदभ्रष्ट करून मुसेवेनी हा दुसरा लष्करशहा राज्यप्रमुख बनला. या कोणाही सत्ताधीशांपाशी कसलाही ध्येयवाद नसे. देशाच्या भल्याची आशा नसे. व्यक्तिगत सत्ताभिलाषा व ऐहिक स्वार्थ याचा सर्व खेळ व सामान्य जनतेचे मरण ! मुसेवेनी याने चलन बदलले व युगांडाच्या कारभारात महत्त्वाचे स्थान असलेल्या बडोदा बँकेला महत्त्व प्राप्त झाले. बँक अधिकारी म्हणून श्री. साने यांना झळ बसणे स्वाभाविक होते.

ऑक्टोबर १९८७ मध्ये लेखक भारतात परत येईपर्यंत परंतु सुमारे ४ वर्षांच्या काळात त्याने दोन सत्तापालट व राज्यक्रान्त्या अनुभवल्या. या जिवावर बेतणाऱ्या धामधुमीत लेखकावर व त्याच्या कुटुंबियांवर जे प्रसंग गुजरले, त्याचे चित्रण या पुस्तकात आहे, ते मुळांतूनच वाचायला हवे. ईदी अमीनच्या काळात वावरलेल्या श्री. कुलकर्णी यांच्याप्रमाणेच, हे सर्व अनुभव अंगावर शहारे आणणारे आहेत.

सांगण्यासारखे भरपूर असले की त्याला अनुरूप अशी भाषाशैली आपोआप सिद्ध होते. ती साधी असते, अनलंकृत असते. श्री. साने यांची भाषा सुबोध व आकर्षक आहे.

या अनुभवकथनाच्या अनुषंगाने श्री. साने यांनी या पुस्तकात युगांडाची रांगडी राजकीय संस्कृती, तेथील तथाकथित निवडणुकीतील भ्रष्टाचार, सामाजिक व्यवहारात अनुभवाला येणारी अभूतपूर्व नागडी लाचलुचपत, तेथील बहुपत्नीत्वाची रूढी या विषयीही सांगितले आहे. परंतु आता या सर्व गोष्टी भारतीय वाचकाला धक्कादायकच वाटतील अशी स्थिती नाही ! या सर्व खेळात आपला देशही आता अग्रेसर होण्याच्या स्थितीला पोचलेला आहे. एक माहितीपूर्ण व अनुभवश्रीमंत पुस्तक वाचण्याचा आनंद या पुस्तकाने मला दिला. हे पुस्तक जे वाचतील त्या वाचकांनाही तो आनंद मिळेल, अशी मला आशा आहे.

– वि.ग. कानिटकर

अनुक्रम

१. प्रस्थान
२. ईदी अमीन पर्यंतचा युगांडा
३. युगांडामधील अनोखे बँकींग
४. सत्तेची उलथापालथ - सैनिकी राज्यक्रांती
५. पुन्हा एकदा यादवी आणि सैनिकी राज्य
६. लोकाभिमुख सैनिकी राज्यकारभार
७. युगांडा अर्थव्यवस्था आणि चलन बदल
८. सामाजिक युगांडा
९. निसर्गसुंदर युगांडा
१०. परतीचा दिवस
११. युगांडा आणि अवती भोवती
१२. सागरातील स्वर्ग
१३. अभिप्राय व परिक्षणे - प्रथम आवृत्तीचे

प्रस्थान

मी पुण्यामध्ये बँक ऑफ बरोडामध्ये नोकरी करू लागलो. लवकरच समजले की बँकेच्या परदेशातही शाखा आहेत. प्रत्येकाला लहानपणापासूनच बाहेरच्या जगाचे कुतूहल असतेच, तसे ते मलाही होतेच. त्याच आकर्षणाने मनात जिद्द निर्माण झाली की आपणही बँकेच्या एखाद्या परदेशी शाखेत काम करण्याची संधी प्राप्त करून घ्यायची. अशा संधीची वाट पाहत बराच काळ थांबावे लागले. पण अखेर ती संधी मिळाली.

३० जून १९८३ ची सकाळ उजाडली. आयुष्याचा एक नवीन कप्पा उघडला जाणार होता. बँकेच्या शिवाजीनगर शाखेत मी काम करत होतो. अकरा वाजण्याच्या सुमारास बँकेच्या मुंबई ऑफिसचा फोन आला. माझी बँकेच्या परदेशातील शाखेत काम करण्यासाठी निवड झाल्याचे मला सांगण्यात आले. दोन सेकंदात आपण पृथ्वीच्या कोणत्या भागात जाणार असे विचार मनात आले. पलिकडून सांगण्यात आले की, माझी निवड आफ्रिकेमधील युगांडासाठी करण्यात आली आहे. क्षणभर मनात मी अमेरिका, इंग्लंड, युरोप, फिजी, गल्फ या सर्व ठिकाणी फेरफटका मारून आलो होतो. तसे आफ्रिका मनात आलेच नव्हते. मी जाणार असलो तरी तयार असल्याचा एका दिवसात होकार कळवायचा होता. निर्णय घेण्यास फारच थोडा अवधी देण्यात आला होता. पण परदेशी जाण्याची पूर्वीपासूनच इच्छा होती. अशी मिळालेली संधी वाया घालवायची नाही हे मनात

लगेचच ठरवून टाकले. युगांडाचे नाव ऐकून क्षणभरच मनात चलबिचल झाली होती. अनेकांकडून युगांडाबद्दल ऐकले होतेच.

माझी परदेशी जाण्यासाठी निवड झाली ही बातमी मित्रांना व नातेवाईकांना मीच वाऱ्यासारखी पोहोचवली. अनेक मित्र व नातेवाईक यांनी 'कशाला जातोस' असाच सूर लावला. नकळत ईदी अमीन डोळ्यांसमोर आला. असे सर्व असूनही मी होकार देण्याचे ठरवले. मनात विचार केला की, इंग्लंड, अमेरिका, गल्फमध्ये कोणीही हसत जाते. आपण युगांडाला हसत जायचे. मी माझा होकार मुंबई ऑफिसला कळवून टाकला. चक्रे फिरू लागली. फोटो काढले. पासपोर्टसाठी अर्ज केला. सर्व सोपस्कार पूर्ण होऊन युगांडाचे वर्क परमिट मिळण्यास ऑगस्ट महिना उजाडला. २४ सप्टेंबर १९८३ ही प्रयाणाची तारीख नक्की झाली.

त्याच दिवशी खरे तर एअर इंडियाचे मुंबई-नैरोबी बुकिंग केले होते. परंतु चेक इन करून सीट नंबर घेऊन बोर्डिंग पास घ्यायला गेलो तर मला तिथे सांगण्यास आले की विमानात मला जागा नाही. म्हणून मला केनिया एअरवेजला बदली करण्यात आले होते. चला, निघण्यापूर्वीच एअर इंडियाने माझा भारताशी संबंध तोडून टाकला आणि आफ्रिकेशी दृढ संबंध झाला.

पहाटे पाच वाजता विमानात जाऊन बसलो आणि डोळ्यांसमोर अंधेरी आल्यासारखे वाटले. कारण, विमानात हवाई सुंदरी, इतर कर्मचारी, इतकेच काय, बहुतेक सहप्रवासीसुद्धा काळेच होते. भारतीय प्रवासी मोजण्याइतके थोडे होते. परंतु थोड्यावेळातच ती काळी माणसेच आता आपल्या जवळची आहेत असे वाटून गेले. सर्वांत मी आकर्षित झालो ते त्यांच्या प्रसन्न हसण्याला. हसणाऱ्यांचे दात दिसतात असे म्हणतात; परंतु या लोकांचे ते पांढरे शुभ्र दात त्यांच्या चेहऱ्याला खुलवून टाकत होते. विमानप्रवासाचा पहिला टप्पा नैरोबी येथे संपला.

नैरोबीला विमानातून उतरल्यानंतर युगांडाला घेऊन जाणारी पुढची फ्लाईट चार तासांनंतर होती. विमानतळावर उतरल्यानंतर पुढच्या विमानात तरी आपल्याला नक्की जागा आहे की नाही याची खात्री करून घ्यावी म्हणून एअर इंडियाचा काऊंटर शोधला. तिथे कोणाचाच पत्ता नव्हता. मग मी केनिया एअरवेजच्या काऊंटरवर गेलो. नैरोबी-एंटेंबी विमानात माझी जागा नक्की केली व एका खुर्चीवर जाऊन आरामात बसलो. विमानतळावर फारच तुरळक माणसे होती. ड्यूटी फ्री दुकाने अजून उघडली नव्हती. विमानतळावर आपली व म्हणून जवळची वाटणारी माणसे फारच कमी दिसत होती. इकडून तिकडे जात होती ती सर्व काळी, उंच, धिप्पाड माणसे ! विमानकंपनीच्या गणवेषात किंवा इतर सिक्स्युरिटी व पोलिसांच्या वेषात तर ती आणखीनच भीती वाटावी

अशी दिसत होती. काही काळ ती माणसे निरीक्षणात गेला. हळूहळू डोळ्यांना सवय झाली. प्रथम सर्वच माणसे सारखीच वाटत. नंतर काही वेळाने त्यांच्या चेहरेपट्टीमधील फरक जाणवू लागला. माझे असे निरीक्षण चालू असतानाच, मला एक सुखद धक्का बसला. साधारण सव्वा सहा फूट उंच एका गणवेशधारी माणसाने जवळ येऊन तोंडभर स्मित केले. आपला बलदंड हात हस्तांदोलनासाठी पुढे केला. मी नकळतच माझा हात त्याच्या हातात दिला. हस्तस्पर्शावरूनच त्याच्या आकारमानाची व ताकदीची कल्पना आली. परंतु तितक्याच प्रेमाने, आपुलकीने त्याने माझी चौकशी केली. कोठून आलात, कोठे जाणार, काही अडचण असल्यास मदत करू का ? मन फार शांत झाले. पहिल्याच भेटलेल्या त्या माणसाने माझ्यातील त्यांच्यासाठी असलेले अंतर तोडून टाकले. त्या क्षणापासून आफ्रिकन माणूस मला जवळचा, आपला वाटू लागला.

ठरलेल्या वेळात पुढच्या विमान प्रवासासाठी तयार झालो. नैरोबीहून विमान वेळेवर सुटले. थोड्या वेळानंतर खिडकीतून डोकावलो तर खाली पाण्याचा प्रचंड साठा दिसला. विमानातील सूचनेवरून समजले की हेच ते जगातील दोन नंबरचे पाण्याचे प्रचंड मोठे व्हिक्टोरिया सरोवर. त्या सरोवरावरून कितीतरी वेळ उड्डाण चालू होते. अखेर सरोवराचा किनारा दिसू लागला. युगांडाच्या सीमा असल्याचे विमानाच्या सूचनांवरून समजले. विमान खाली उतरू लागले ते खाली असलेल्या त्या व्हिक्टोरिया सरोवराच्या प्रचंड जलाशयाकडे झेपावतच. क्षणभर वाटले की विमान आता बहुधा पाण्यात जाऊन पडणार. पण नाही. वैमानिकाने अतिशय कौशल्याने विमानाची चाके जमिनीला टेकवली. रन वे वरून सुसाट जातानाच एंटेबीचा तो विमानतळ दिसला. समोरच्या टेकाडावर एंटेबी एअरपोर्ट नाव दृष्टीस पडले. एकदम आठवण झाली ती १९७६ साली इस्रायली लोकांनी केलेल्या त्यांच्या नागरिकांच्या ऐतिहासिक सुटकेची. त्यावेळी पॅलेस्टाईन मुक्ती संघटनेने इस्राईल विमान अपहरण करून प्रवाशांना ओलीस म्हणून ठेवले होते. विमान एंटेबी एअरपोर्टवर उतरवून ठेवले होते. इस्राईलने त्यांची मोठी नाट्यपूर्वक सोडवणूक केली होती. ते सर्व इथेच या परिसरात घडले हे जाणवून त्या क्षणी सुद्धा जीव अगदी थरारून गेला.

एंटेबीला विमानतळावर बँकेतील माझे इतर दोघे सहकारी मला घेण्यासाठी आले होते. सर्व सोपस्कार पुरे करून मी गाडीत बसलो. भरधाव वेगाने व्हिक्टोरिया सरोवराच्या काठाने कार जात होती. मी पुन्हा पुन्हा त्या प्रचंड जलाशयाकडे पाहात होतो. पाण्यामध्ये निळ्या आकाशाची छाया पडून पाणी निळेभोर झाल्यासारखे वाटले. संथ पण गार येणारे वारे अंगाला सुखावून जात होते. थोडे अंतर गेल्यानंतर मला समजण्याच्या आतच एका चेकपोस्टवर कार थांबली. कार जाऊन थांबेपर्यंत त्या चेकपोस्टवर असलेले बंदुकधारी

सैनिक आरामात गवतावर लोळत पहुडले होते. मग त्यांच्यापैकी एक जण जवळ आला. आमच्यापैकी एकाने त्याच्याशी हस्तांदोलन केले. त्या दोघांत 'हबारी मझूरी' म्हणजे 'कसे काय ? मजेत ?' असा संवाद झाला. सावज जाळ्यात आल्याप्रमाणे मी युगांडात नवीन असल्याचे त्यांच्या सराईत नजरेने जाणले. काहीतरी मिळण्याची त्यांना आशा निर्माण झाली. त्यांनी कारची डिकी उघडायला सांगितली. ड्रायव्हरने डिकी उघडताच तपासणीचे नाटक करीत त्या सैनिकाने विचारले, 'चकुला?' म्हणजे 'चहापाण्याचे काय ?' माझा सहकारी सुद्धा तिथे राहून तितकाच सराईत झाला होता. लगेच त्याने शंभर शिलिंगच्या नोटा काढून त्याच्या हातात कोंबल्या. मग कोणतीही तसापणी न होता आमची गाडी पुढे निघाली. सर्व प्रकार मी निमूटपणे पाहात होतो. असे उघडपणे पैसे मागणे व ते उघडपणे देणे हे दोन्हीही मला नवीनच होते. हे 'चकुला' प्रकरण म्हणजे त्या ठिकाणचे नेहमीचे रुटीन व चेकिंग आहे हे समजायला मला थोडा अवधी लागला. तिथून कंपाला पर्यंतचा प्रवास ४०-४५ मिनिटांचा होता. त्या संपूर्ण वेळात मला ते बंदुकधारी व त्यांचा 'चकुला'च फक्त दिसत होता.

ईदी अमीन पर्यंतचा युगांडा

आफ्रिकेच्या मध्यावरील डोंगरदऱ्यांमध्ये (Rift Valley) अनुकूल हवामान, सुपीक जमीन, नियमित पाऊस या सर्वांमुळे पुरातन कालापासून शेती करायला या भूमीकडे मानव आकर्षित झाला. युगांडामध्ये बंटू जमातीचे लोक साधारण ४०० BC च्या सुमारास आले. त्यांना शेतीचे ज्ञान बऱ्यापैकी होते. तसेच धातूचा वापरही त्यांना माहिती होता. धातूची हत्यारे बनवून झाडी तोडून त्यांनी युगांडामध्ये वस्ती करणे पसंत केले.

हळूहळू या बंटूंच्या वसाहतींची छोटी छोटी राज्ये प्रस्थापित होऊ लागली. साधारण १००० AD च्या सुमारास या छोट्या छोट्या राज्यांना मोठे स्वरूप येऊ लागले. ज्या ठिकाणी पाणी, कसदार जमीन व गुराखी लोकांना जनावरांचा चारा मिळत असे त्या ठिकाणी वसाहती होऊन त्या राज्यांचा विस्तार वाढत गेला. युगांडामध्ये आलेल्या लोकांपैकी नायलोटिक भाषिक लोक बरेच भटके होते. त्यांच्या व इतर वेगवेगळ्या गटांमध्ये स्वतःच्या अशा चालीरीती, राज्यपद्धती होत्या व त्यांचे पुढे वेगवेगळे पंथ, जमाती निर्माण झाल्या. यामुळे त्यांची तीन प्रकारची राज्ये प्रस्थापित झाली. हिमा (Hima) जमातीचे लोक कालांतराने रुवांडा-बुरुंडी मध्ये स्थलांतरित झाले. बिटो (Bito) जमातीचे बुनियारो (Bunyoro) भागात खूप वर्षे स्थिरावले होते; परंतु त्यांच्या राज्यात वारसा हक्कावरून सतत बंडाळी होत असे. १९ व्या शतकापर्यंत बुगांडा (Buganda) चे राज्य सर्वांत बलाढ्य राज्य

झाले होते. त्यांनी त्यांचे राज्य दुपटी-चौपटीने वाढवले होते. स्वतःचा मोठा फौजफाटा ठेवून त्यांच्याकरवी ते महसूल वसुली करत. व्हिक्टोरिया सरोवरामध्ये त्यांनी नाविक तुकडी पण उभी केली होती. १८७५ मध्ये हेन्री स्टॅनले (Henry M. Stanley) या पत्रकाराने युगांडाला व त्यातील बुगांडा राज्याला भेट दिली होती. बुगांडाच्या सैनिकी ताकदीची त्याला कल्पना आली होती. बुगांडा राज्य व राजवाडा त्याला खूपच शिस्तबद्ध व सुव्यवस्थित आढळले. टेकड्यांवर परसलेली साधारण ४००० वस्ती, राजवाड्याभोवती ४ कि.मी. ची तटबंदी उभी होती. वस्तीमध्ये धाब्याच्या छपरांची घरे होती. राजवाड्यामधील परिसरात सरदार व परदेशी पाहुण्यांसाठी सभागृहे उभारली होती. धान्य साठवण्यासाठी गोदामे बांधली होती. प्रवेशद्वारापाशी सतत जळणारा अग्निकुंड होता. तो फक्त राजाच्या मृत्यूच्या वेळी विझत असे. त्याला 'गोंबालोला' (Gombalola) म्हणत. राजवाड्यातील बाल व तरुणांसाठी खास शिक्षण केंद्रे होती. दवंडी पिटायला स्वतंत्र नोकर होते. या सर्वांची पत्रकार स्टॅनलेने नोंद करून ठेवली आहे. बुगांडाच्या तुलनेने इतर दोन राज्ये सुधारलेली व सुव्यवस्थित नव्हती. तरीही आपापल्या भागात तीनही राज्ये आपला राज्यकारभार करत होती.

छोट्याशा बुगांडाचा तसा बाहेरच्या जगाशी संबंध आला तो हस्तिदंताच्या व्यापारामुळे. १८४४ मध्ये अरब व एशियन लोकांचे लक्ष बुगांडाने वेधून घेतले. अहमद बिन इब्राहीम या व्यापाऱ्याने बुगांडाच्या राजाला लालूच दाखवली आणि हस्तिदंतांच्या बदल्यात बंदुकी, बंदुकीच्या गोळ्यांची पावडर आणि परदेशी कापडाची बुगांडाला ओळख करून दिली. बुगांडा पाठोपाठ बुनियारोच्या राजालाही या व्यापारात रस निर्माण झाला. कारण अर्थातच बुगांडाच्या राज्याशी शस्त्रस्पर्धा करण्यासाठी हा विदेशी व्यापार करणे त्यांना जरूरीचे होते. बुनियारोला सुदान व इजिप्तकडूनही हस्तिदंत व गुलामांच्या व्यापारात स्पर्धा होती. अचोली लोकांनी मात्र इजिप्तच्या लोकांशी हातमिळवणी करून हस्तिदंताच्या बदल्यात बंदुका व दारूगोळा जमा केला. हा सर्व दारूगोळा युगांडामधील राज्यांना आपापसातील लढ्यांत उपयोगी पडला.

या काळात बुगांडाचा फक्त परदेशी व्यापारच वाढला असे नाही तर परदेशी पर्यटकांच्या संख्येतही वाढ झाली. जे.एच. स्पीक व स्टॅनले हे दोघे पर्यटक खलाशी नाईल नदीचा उगम शोधत युगांडामध्ये आले. बुगांडाचे शिस्तबद्ध व्यवस्थापन कौशल्य आणि त्यांची आधुनिक ज्ञान, कौशल्य शिकण्याची जिज्ञासा त्यांना नजरेआड करता आली नाही. स्टॅनलेने तर बुगांडा राज्यात ख्रिश्चन धर्माचा प्रसार करण्याचाही प्रयत्न केला. बुगांडाच्या कबाका (राजा) मुटासाचा अनुकूल प्रतिसाद पाहून त्याने १८७७ मध्ये मिशनऱ्यांना युगांडामध्ये बोलावून घेतले.

ब्रिटिश मिशन-यां पाठोपाठ फ्रेंच कॅथॉलिक फादर्स व मुस्लिमांनी पण कबाका मार्फत बुगांडामध्ये आपापल्या धर्माचा प्रसार करण्याचा प्रयत्न केला. बुगांडाच्या जनतेने तिघांनाही प्रतिसाद दिला. परंतु ब्रिटिश प्रोटेस्टंट व फ्रेंच कॅथॉलिक अनुयायांनी भांडून बुगांडाचे विभाजन केले. अशाप्रकारे बाहेरच्या धर्मांनी युगांडाच्या स्थानिक एकतेला सुरंग लावला. यातच भर म्हणून जर्मनही प्रयत्न करण्यासाठी युगांडामध्ये पोहोचले. पण या स्पर्धेमध्ये ब्रिटिशांची सरशी झाली. १८९२ मध्ये युरोपात झालेल्या विचार विनिमयात या स्पर्धेची सांगता झाली. युगांडा सोडण्यासाठी ब्रिटिशांनी फ्रेंचांना भरपाई दिली. जर्मनीला युगांडावरचा हक्क सोडण्यास भाग पाडले. ब्रिटिश, त्यांच्या नेहमीच्या पद्धतीने, तराजू घेऊन व्यापार करण्यासाठी आले; पण लालूच दाखवून व हातात शस्त्रे घेऊन त्यांनी घबाड मिळवले. त्यानंतर त्यांनी पोस्टाची सेवा सुरू केली. रेल्वे, रस्ते यांची उभारणी केली, घरे बांधली, ती सर्व स्वतःसाठी - स्वतःच्या सोयीसाठी, युगांडा जनतेसाठी नाही.

बुगांडाशी जमलेल्या धाग्याने ब्रिटिशांनी इतर राज्यांवर व पर्यायाने संपूर्ण युगांडा देशावर हुकूमत मिळवायला सुरुवात केली. बुनियारो व अचोली राज्यांकडून पाच वर्षे कडवा विरोध व संघर्षाला ब्रिटिशांनी तोंड दिले. अखेर त्यांना विजय मिळाला. राहिलेल्या अंकोला व बुसोगा राज्यांनी ब्रिटिशांशी तह करणे पसंत केले. बुगांडाने ब्रिटिश कॉलनी (वसाहती) साठी आपली अनुमती दर्शवली. त्यासाठीची बक्षिसी व पसंती (Recognition) म्हणून ब्रिटिशांनी बुगांडाशी खास करार केला. त्यायोगे काही बाबतीत व काही प्रमाणात त्यांची सत्ता अबाधित राखण्यात आली. ब्रिटिशांच्या नजरेखाली व संरक्षणाखाली बुगांडाला स्वतःचा राज्यकारभार करण्याची मुभा मिळाली. बुनियारोच्या जिंकलेल्या राज्यापैकी अर्धे राज्य बुगांडाला जोडले गेले. बुगांडाच्या राज्यात युगांडामधील दहा ऐवजी वीस भाग समाविष्ट झाले; परंतु पूर्वीच्या बुनियारो भागात अशांतता मात्र कायम राहिली.

ब्रिटिश वसाहतीचा काळ :-

ब्रिटिश वसाहतीमुळे युगांडाच्या एकूण परिस्थितीवर व विशेषतः आर्थिक मजबुतीवर बराच परिणाम होत गेला. सन १९०० मध्ये सर हॅरी एच. जॉन्स्टन (Sir Harry H. Johnston) यांची युगांडाचे नवीन कमिशनर म्हणून नेमणूक झाली. त्याला युगांडा वसाहत आर्थिक दृष्ट्या समतोल करून आंतरिक सुसूत्र व्यवस्थापन करण्यास सांगण्यात आले. बुगांडाशी करार करून बुगांडातील लोकांनी आपल्या चालीरीती, भाषा (Luganda), पारंपरिक कपडे व केळीची शेती याचा प्रचारच केला नाही

तर सक्ती केली. आग्रह धरला. ब्रिटिशांनी पद्धतशीरपणे त्या लोकांचा धर्मप्रसारासाठी वापर केला. साहजिकच या अधिकारप्राप्तीने बुगाडन्स मगूर झाले. इतरांना वेटीस धरू लागले. याचा परिणाम म्हणून बुनिमारो लोकांनी कर न भरून या विरुद्ध बंड पुकारले.

१९०१ च्या सुमारास केनिया ब्रिटिश वसाहतीने मोंबासापासून किनारपट्टीने रेल्वे सुरू करून व्हिक्टोरिया सरोवरातील किसुमूपर्यंत ती रेल्वे पूर्ण केली होती. हा रेल्वे प्रकल्प सुरळीत व फायदेशीर होण्यासाठी केनिया व युगांडातील ब्रिटिश वसाहतींनी संगनमत करून युगांडाचा काही भाग केनियाला जोडला. रेल्वे प्रकल्प व वसाहतींचा तोटा भरून काढण्यासाठी मग युगांडामध्ये कापूस लागवडीचा प्रयोग सुरू झाला. जमीन व हवामान कापूस पिकासाठी उपयुक्त होते. पिकलेला कापूस कच्चा माल म्हणून ब्रिटनमधील कापड गिरण्यांना हवाच होता. रेल्वेला उत्पन्न व ब्रिटनमधील कापड गिरण्यांना उत्तम प्रतीचा व कमी किमतीत कापूस मिळू लागला. बुगांडातील जनतेने या परिस्थितीचा फायदा घेतला. मैलच्या मैल जमीन कापूस लागवडीखाली आणली. जास्तीच्या या उत्पन्नातून त्यांनी आपले जीवनमान व राहणी सुधारली. परदेशी कापड, सायकली, धातूची (पत्र्याची) घरांची छपरे, तर काही जणांनी वाहने खरेदी केली. मुलांच्या शिक्षणासाठी खर्च केला. शिक्षण संस्था उभ्या केल्या. शिक्षणामुळे मुलांमध्ये मोठे होण्याची, मोठे अधिकारी बनण्याची ईर्षा उत्पन्न झाली. टांझानिया व झांझीबार मध्ये ब्रिटिश व जर्मनीचा सतत लढा होत होता. तसा लढा युगांडामध्ये कधीच उद्भवला नाही. १९३०च्या मंदीची झळही युगांडाला फारशी जाणवली नाही. उलट कापूस शेतीने देश सुधारला. सुस्थितीत आला. कापसामुळे युगांडाची वासहत ब्रिटिशांना फायद्याची ठरली. याउलट केनियाला मात्र सतत मदत पुरवावी लागली.

स्वातंत्र्याची जाणीव :-

कपाशीमुळे आलेले स्वास्थ्य व मिळालेली शिक्षणाची जोड यामुळे देशाच्या स्वातंत्र्यप्राप्तीची जाणीव लोकांना होऊ लागली. १९४९ मध्ये या अशांततेने रौद्र स्वरूप धारण केले. बुगांडामध्ये ब्रिटिश अधिकाऱ्यांची घरे जाळली गेली. त्यांच्या तीन प्रमुख मागण्या होत्या. प्रथम कापूस विक्रीवरील सरकारी किंमत नियंत्रण उठवावे. जिनिंग व प्रेसिंगमध्ये एशियन लोकांची मक्तेदारी होती. दुसऱ्या मागणीनुसार ही मक्तेदारी संपवण्यास त्यांनी आग्रह धरला. तर सरकारमध्ये ब्रिटिश लोकांऐवजी स्वतःच्या प्रतिनिधींच्या नेमणुकीची तिसरी मागणी केली. त्यावेळचा ब्रिटिश गव्हर्नर सर जॉन हॉल (Sir John Hall) याने ही बंडाळी कम्युनिस्ट प्रणीत मानली व मागण्या धुडकावून लावल्या. युगांडा नॅशनल काँग्रेस किंवा युगांडा आफ्रिकन फार्मर्स युनियनचा संस्थापक आय.के. २२ / अविस्मरणीय युगांडा

मुसाझी यालाच जबाबदार धरण्यात आले. त्याला बंदिवान केले गेले.

परंतु त्याच सुमारास भारताप्रमाणे इतर वासहती मुक्त करण्याच्या वातावरणास सुरुवात झाली होती. गव्हर्नर अँड्र्यू कोहेनने (Sir Andrew Cohen) युगांडाच्या स्वातंत्र्याच्या दिशेने पावले टाकली. कापूस उत्पादन, विक्री प्रकियेमध्ये अडथळे दूर केले. कॉफीच्या किमती जागतिक समपातळीवर आणल्या. सहकारी संस्थांना प्रोत्साहन दिले. युगांडा डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन (Uganda Development Corporation) ची स्थापना करून नवीन उपक्रमांना साहाय्य उपलब्ध केले. संपूर्ण युगांडामधून सरकारमध्ये आफ्रिकन प्रतिनिधी निवडले व स्थिर स्वतंत्र सरकारचे वातावरण निर्माण केले.

बुगांडातील राजकीय सत्तेचा खेळ :-

सरकारमधील नेमणुकीच्या निमित्ताने घ्याव्या लागणाऱ्या निवडणुकांच्या नांदीमुळे युगांडामधील सर्व राजकीय पक्ष खडबडून जागे झाले. १९५३ मध्ये लंडनमध्ये फेडरेशन ऑफ इस्ट आफ्रिकन टेरिटोरिज (Federation of East African Territories) (केनिया, युगांडा व टांझानिया) चा प्रस्ताव मांडला गेला. त्यापूर्वी झिंबाब्वे, झांबिया व मलावी या तीन देशांचा असाच (Federation of Central African Countries) संघ निर्माण झाला होता. या संघातील गोऱ्या लोकांच्या वर्चस्वाची युगांडातील जनतेला पूर्ण कल्पना होती. तसेच वर्चस्व केनियातील गोरे लोक या नवीन संघात दाखवतील अशी त्यांना भीती होती. ब्रिटिशांविरुद्ध केनियामध्ये माऊ माऊ चळवळ चालू होतीच. गोऱ्या लोकांच्या वर्चस्वाबरोबरच तीन देशांच्या संघ राज्यात बुगांडाला स्वतःचे महत्त्व घालवावे लागेल, अशीही भीती वाटत होती.

त्यातच गव्हर्नर कोहेनने बुगांडाच्या कबाका (राजा) फ्रेंडी (Freddie) याला बुगांडामधून उचलून लंडनला हलवण्याचा प्रयत्न केला. तो कबाका फ्रेंडी याला किंवा जनतेला कोणालाच पटला नाही. नाइलाजाने राजाला पुन्हा स्थानापन्न करून कारभार करू द्यावा लागला. याचा परिणाम म्हणजे राजा व त्याचे दरबारी यांना पुढील काळात 'येणारा स्वतंत्र युगांडा' कसा असावा हे ठरवण्यात महत्त्वाचे स्थान मिळाले. त्यांचा आवाज मुख्य आवाज ठरला. बुगांडाच्या सार्वभौमत्वाला मुख्य विरोध होता तो बुगांडामधीलच रोमन कॅथॉलिक बुगांडा लोकांचा. प्रथमपासूनच प्रोटेस्टंट बुगांडाच्या कबाकाचा त्यांना राग होता. त्यांना सतत कमी लेखून बाजूला ठेवण्यात आले असा त्यांचा आरोप होता. त्यामुळे त्यांनी बेनेडिक्टो किवानुका (Benedicto Kiwanuka) च्या नेतृत्वाखाली डेमोक्रेटिक पक्षाची (Democratic Party - DP) स्थापना केली. बुगांडाखेरीज युगांडाच्या इतर भागातही बुगांडाला मिळणाऱ्या

महत्वाला व वर्चस्वाला विरोध होता. सन १९६० मध्ये लांगो (Lango) मधील राजकीय लोकांनी मिल्टन ओबोटेला (Milton Obote) युगांडा पिपल्स काँग्रेस (UPC) पक्ष स्थापनेसाठी आमंत्रित केले. DP पक्षाच्या विरोधात, उरलेले सर्वजण UPC च्या झेंड्याखाली एकत्र आले. गव्हर्नर कोहेनने घेतलेल्या स्वातंत्र्याच्या हालचालींना व टप्प्यांना स्थानिक पक्षांच्या स्थापनेचा प्रसाद मिळाला. शेवटी मार्च १९६१ मध्ये पूर्ण स्वातंत्र्य देण्यापूर्वीचे हंगामी सरकार स्थापण्यासाठी निवडणुका घेण्याचे ठरले. निवडून आलेल्या सरकारला देशाचे सरकार सांभाळण्याचा अनुभव मिळणार होता.

निवडणुकांच्या विरुद्ध निषेध नोंदवण्यासाठी बुगांडाचा राजा व त्याच्या मित्र पक्षाने निवडणुकांवर बहिष्कार टाकला. फक्त रोमन कॅथॉलिक डेमोक्रेटिक पार्टीने (DP) मतदान केले आणि आश्चर्य म्हणजे देशभरातून २० प्रतिनिधी निवडून आणले. तोच सर्वात मोठा पक्ष ठरला. बेनडिक्टो किवानुका देशाचा पंतप्रधान झाला. निवडणुकीच्या या निर्णयाने आवाक झालेल्या बुगांडाच्या राजाला व मित्र पक्षाला डेमोक्रेटिक पार्टीचे हे यश सहन झाले नाही. म्हणूनच त्याच्या कबाका येक्का (Kabaka Yekka - KY - The King Only) या पक्षाने संयुक्त सरकार (Federal Govt.) च्या प्रस्तावास अनुकूलता दर्शवली. कारण त्यामध्ये बुगांडाला महत्त्व राहणार होते. डेमोक्रेटिक पक्षाचे सरकार न होऊ देण्यासाठी मिल्टन ओबोटेच्या UPC पक्षानेही संयुक्त सरकार स्थापनेस उचलून धरले. UPC ने कबाका व मित्र पक्षाशी (KY) हातमिळवणी केली. त्यांच्यातील कराराद्वारे नव्या संयुक्त सरकारमध्ये कबाकाला आपले प्रतिनिधी नियुक्त करण्याचा अधिकार दिला. तसेच कबाकासाठी चिफ ऑफ युगांडा स्टेट (Chief of Uganda State) असे नवे पद निश्चित केले. ही UPC व KY ची युती DP पक्षाचे निवडून आलेले सरकार पाडण्यात कारणीभूत ठरली. नंतरच्या एप्रिल १९६२ मध्ये झालेल्या निवडणुकीत UPC-43, KY-24, DP-24 असे पक्षप्रतिनिधी निवडून आले. मिल्टन ओबोटे पंतप्रधान आणि बुगांडाचा कबाका Chief of Uganda State बनून त्यांचे सरकार सत्तेवर आले.

स्वातंत्र्याचा सुरुवातीचा काळ :-

युगांडाच्या स्वातंत्र्यापूर्वी उदयास आलेल्या वेगवेगळ्या स्थानिक पक्षांचीच युगांडा पीपल्स काँग्रेस (Uganda people's Congress) (UPC) ही एक संघटना होती. त्यातील सर्व मित्रपक्ष हे स्थानिक लोकांच्या बळावर स्थानिक पक्षबांधणी करत होते. त्यामुळे स्वातंत्र्यानंतरच्या सरकारात प्रत्येक पक्षाला मंत्रीपद असणे अपेक्षित होते. त्यांचा तसा आग्रह होता. कारण मंत्रीपदामुळेच तो स्थानिक लोकांचे हित साधू

शकेल असा विश्वास होता. सरकारच्या यशासाठी व स्थिरतेसाठी पक्षापक्षांचे सामंजस्य राखणे फार जरूरीचे होते. मिल्टन ओबोटेला ही आवळ्याची मोट बांधणे फार कठीण जात होते. याच बरोबर ओबोटेला कबाकाच्या KY पक्षाची मर्जी राखणेही आवश्यक होते. त्यासाठी कबाकाच्या काही जास्त मागण्याही त्याला मान्य कराव्या लागत होत्या. परंतु त्याच धर्तीवर युगांडातील इतर परगण्यातील पूर्वीच्या राजांच्या-म्हणजे बुसोगाचा क्यबासिंगा, इटोसोचा किंगू (Busoga चा Kybasinga आणि Iteso चा Kingoo) यांच्याही मागण्या येऊ लागल्या. या परिस्थितीतही ओबोटेने युगांडात दूरच्या काळातील स्थिर व बळकट सरकार करण्याचे प्रयत्न केले.

परंतु या सर्वांपेक्षा ओबोटेला प्रश्न निर्माण केला तो त्याच्या सैन्याने. त्याच्या सैनिकांनी वाढीव पगार व जलद बढत्यांची मागणी केली. त्यासाठी उठाव करण्याचा प्रयत्न केला. त्यांची ही बंडाळी मोडून काढण्यासाठी ओबोटे सरकारला ब्रिटिश फौजेची मदत घ्यावी लागली; परंतु नाईलाजाने शेवटी सैन्याच्या मागण्या मान्य कराव्या लागल्या आणि यावेळेपासूनच युगांडामध्ये सैन्याचे महत्त्व अतोनात वाढले.

याच वेळी ओबोटेने त्याच्या मर्जीतील सैन्यामधील तरुण, लोकप्रिय पण अत्यंत कमी शिकलेल्या एका खालच्या दर्जाच्या अधिकाऱ्याला - ईदी अमीनला वरिष्ठ अधिकारी म्हणून नेमले. हा पुढे युगांडाचा काळा इतिहास घडवेल याची त्याला पुसटशी सुद्धा कल्पना आली नाही. त्यानंतर ओबोटेने फुटीचे राजकारण केले. विरुद्ध पक्षाच्या DP व KY प्रतिनिधींना आमिषे दाखवून त्यांचे पक्षांतर घडवून आणले. कित्येक प्रतिनिधी UPC ला येऊन मिळाले. UPC ला निर्विवाद बहुमत प्राप्त झाले. त्यानंतर बुगांडाच्या कबाकाची व त्याच्या KY पक्षाची मर्जी सांभाळण्याची गरज शिल्लक राहिली नाही. पुढे १९६६ मध्ये झालेल्या निवडणुकीत UPC-74, DP-9 व KY-8 असे प्रतिनिधींचे पक्षबळ असलेले सरकार अधिकारात आले.

ओबोटे सरकारला खरी डोकेदुखी ठरली ती त्यानेच नियुक्त केलेल्या ईदी अमीनची. ईदी अमीन शेजारील कांगोबरोबर हस्तिदंताचा चोरटा व्यापार करून पैसे मिळवत असे. एकदा तर त्याने चक्र कांगो सरकारचा शिक्का असलेला सोन्याचा गोळा बँक ऑफ युगांडामध्ये स्वतःच्या खात्यात जमा करण्यासाठी दिला. टांझानियातून युगांडात येणारा ७५ टन शस्त्रास्त्रांचा चीन बनावटीचा माल केनियाच्या हाती लागला. हे सर्व उजेडात आल्यावर साहाजिकच ओबोटेविरुद्ध वातावरण निर्माण झाले. भ्रष्टाचार करून देशाचे परकीय चलन स्वतःसाठी वापरल्याचा ओबोटेवर आरोप केला गेला. ४ फेब्रुवारी १९६६ रोजी ओबोटेच्या अनुपस्थितीत त्याच्याविरुद्ध अविश्वास ठराव पास केला गेला. या ठरावानंतर ओबोटे राजिनामा देईल अशी अपेक्षा होती. परंतु त्या उलट त्याने

ईदी अमीनला हाताशी धरून सत्तेवर टिकून राहण्यासाठी स्वतःच्याच सरकारविरुद्ध राज्यक्रांती केली. त्याने **UPC** च्या अनेक लोकांना तुरुंगात डांबले. देशाची घटना रद्द केली. स्वतःची घटना तयार केली. ती सभागृहात न वाचता आणि पुरेशा संख्येचे पाठबळ नसतानाही अमलात आणली. या घटनेद्वारे त्याने युगांडामधील निरनिराळी राज्ये बरखास्त केली. त्यांचे हक्क रद्द केले आणि राष्ट्राध्यक्ष हा देशाचा सर्वोच्च अधिकारी राहिल असे जाहीर केले. बुगांडाच्या कबाकाने विरोध दर्शविला. परंतु ओबोटे चर्चेच्या मनःस्थितीत नव्हताच. त्याने मॅगो हिलवरील कबाकाच्या राजवाड्यावर हल्ला करण्यासाठी ईदी अमीनला भाग पाडले. कबाका पळून गेला. विरोध संपुष्टात आला. पुढे येणाऱ्या मिलिटरी सत्तेची ही नांदीच होती. ईदी अमीन व सैन्याच्या जोरावर ओबोटे सत्तेवर राहिला तरी त्यांच्या बाबतीतही त्याला खात्री नव्हती. लगेचच्या काळात त्याच्यावरील झालेल्या हल्ल्यामुळे त्याती भीती वास्तव ठरली.

१९७० मध्ये आर्मीचा वरिष्ठ ब्रिगेडियर अकाप ओकोया (**Acap Okoya**) चा खून झाला व त्याच्या संशयित खुन्यालाच अमीनने बढती दिली. त्याच सुमारास ओबोटेच्या मोटारीवर प्राणघातक हल्ला झाला, पण त्यातूनही तो बचावला. त्यानंतर मात्र ओबोटेने लांगी व अचोली लोकांची मोठ्या प्रमाणात सैन्यात भरती केली. त्यांना बढत्या दिल्या. अमीनने भरती केलेल्या **West Nile** जिल्ह्यातील लोकांना हा काटशह होता. ओबोटेने स्वतःभोवतीची सुरक्षा वाढवली. ऑक्टोबर १९७० मध्ये त्याने अमीनला नजरकैदेत (**House Arrest**) ठेवले. त्याच्या विरुद्ध केलेल्या चौकशीत मोठ्या रकमेची परकीय चलनाची अफरातफर उघडकीस आली. तसेच अमीनने सुदानच्या बंडखोरांना सढळ हाताने मदत केल्याचे आढळून आले. मात्र सुदान बंडखोरांच्या पाठीराख्या इस्राईलला अमीन विरुद्धची कारवाई रुचली नाही. अनेक इस्रायली सैनिकी अधिकारी अमीनचे दोस्त होते. ते अमीनच्या सैनिकांना शिक्षण देण्यासाठी येत असत.

ईदी अमीनची मिलिटरी सत्ता :-

जानेवारी १९७१ मध्ये कॉमनवेल्थ कॉन्फरन्स ऑफ हेड ऑफ स्टेट्स (**Commonwealth Conference of Head of States**) च्या सिंगापूर येथील सभेस जाताना ईदी अमीन व त्याच्या विश्वासू लांगी अधिकाऱ्यांना कैद करण्याचा हुकूम मिल्टन ओबोटेने दिला होता; पण अमीनने वरचढ डाव साधला. कंपालातील मोक्याच्या जागा व एंटेबी विमानतळावर त्याने बाँब टाकले. अमीनच्या सैन्याने सहज ताबा मिळवला आणि मग अमीनने त्याच्या विरोधातील लांगी व अचोली या ओबोटेच्या बाजूच्या लोकांची निर्घृण कत्तल केली.

बुगांडामधील लोकांनी अमीनच्या क्रांतीचे स्वागत केले. वास्तविक अमीन हाच त्यांच्या उच्चाटनास कारणीभूत होता. अमीनने लगेचच आपले सरकार तात्पुरते काळजीवाहू सरकार असेल व लोकनियुक्त सरकार लवकरच येईल असे खोटे आश्वासन जाहीर केले. इस्राईल, ब्रिटन व अमेरिकेने त्यांच्या सरकारला तात्काळ मान्यता दिली. परंतु टांझानियाचा ज्युलियस न्येरे (Julius Nyerere), झांबियाचा केनेथ कौंडा (Kenneth Kaunda), केनियाचे जोमो केन्याटा (Jomo Kenyatta) व ऑर्गनायझेशन ऑफ आफ्रिकन युनिटी Organisation of African Unity (OAU) यांनी अमीनची मान्यता साफ नाकारली. न्येरेनी विरोध दर्शवत ओबोटेला टांझानियात आश्रय दिला.

अमीनच्या मिलिटरी अनुभवाने त्याने सरकारी सभागृहाचे नाव बदलून द कमांड पोस्ट ("The Command Post") असे ठेवले. मिलिटरी कमांडर्सची सल्लागार समिती नेमली. मिलिटरी न्यायालये सर्वोच्च घोषित केली. अनेक सैनिकांची सरकारी कार्यालयांच्या प्रमुखपदी नेमणूक केली. नागरी कर्मचाऱ्यांनाही सैनिकी शिस्तीची सक्ती केली. मिलिटरी बॅरॅक्समधून देशाचा कारभार हाताळणे सुरू झाले. ओबोटेच्या काळात त्याने गुप्त पोलीस यंत्रणेमार्फत संशयित लोकांची चौकशी करणारे मंडळ स्थापन केले होते. त्याचे नाव जनरल सर्व्हिस युनिट (General Service Unit (GSU)) असे प्रचलित होते. ईदी अमीनने GSU संपुष्टात आणून द स्टेट रिसर्च ब्युरो (The State Research Bureau (SRB)) अस्तित्वात आणली. नंतरची अनेक वर्षे SRB चे नकासेरो येथील मुख्यालय छळवणूक, अत्याचार व अमानुष हत्येचे कुप्रसिद्ध केंद्र बनले होते.

सैनिकी शिस्तीच्या देखाव्याखाली अमीनच्या राज्यात वैमनस्य व सूडबुद्धीच जास्त होती. इस्रायली शिक्षित सैनिकांविरुद्ध ब्रिटिश शिक्षित सैनिक, त्या दोघांविरुद्ध दक्षिणेतील सैनिक; अमीनच्या भागातील लुगबारा व काक्वा (Lugbara & Kakwa) विरुद्ध अचोली व लांगी जमातीचे सैनिक अशी वैमनस्ये वाढत होती. दक्षिण सुदानमधील बंडखोर (Anya Nya) व नुबियन लोकांवर अमीनचा विश्वास होता. अमीनने प्रचंड प्रमाणात विश्वासातील लोकांची सैन्य भरती केली. मनाप्रमाणे लायकी नसलेल्यांना बढत्या दिल्या. टेलिफोन ऑपरेटरचा एअर फोर्स कमांडर आणि नाईट वॉचमनचा मेजर बनवला गेला. हत्यारे व दारुगोळा मुबलक प्रमाणात सामान्य जनतेच्या हाती येऊ लागला. मारामाऱ्या, खून सोपे व नित्याचे होऊन गेले. सैन्याचा खर्च अमाप वाढला होता. सढळ हाताने बक्षिसे, बढत्या देऊन त्याने सैन्याला खूष ठेवले होते. तीच त्याची खरी ताकद असल्याचे तो पूर्ण जाणून होता. लिबियाच्या मुवामार कडाफी (Muammar

Qudhafi) कडून त्याला पाठिंबा व मदत मिळत होती. सौदी अरेबियाकडून आर्थिक मदत मिळवण्यासाठी त्याला त्याच्या मुस्लीम धर्माची याद आली. त्यासाठी कंपाला टेकडीवर भली मोठी मशीद बांधायलाही त्याने सुरुवात केली.

सप्टेंबर १९७२ मध्ये अमीनने ५०,००० एशियन लोकांना युगांडाबाहेर काढले. त्यांची घरे, गाड्या, दुकाने याचा सामान्य नागरिकांना फायदा न होता तो अधिक प्रमाणात सैनिकांनाच मिळाला. त्यांना धंद्याची मुळीच जाण नव्हती. बदामांची विक्री त्यांनी शेंगदाण्यांच्या भावाने केली आणि कापडाचे भाव मीटर ऐवजी ताग्यांनाच लावले. होता तो माल संपल्यावर हात हलवत स्वस्थ बसले. अमीनचा हा निर्णय युगांडाच्या खालावलेल्या स्थितीत युगांडाला आणखीनच खडबड्यात लोटणारा ठरला. सिमेंट व साखरेचे कारखाने बंद पडले. मशिनरी धूळ खात गंजून गेली. युगांडाला कॉफी विक्रीतून मिळणारे सर्व परदेशी चलन सैन्याच्या लागणाऱ्या चैनीच्या वस्तू -व्हिस्की, सिगारेट्स, रेडिओ यांसाठी वापरले गेले. कॉफीचे उत्पादक कॉफीची चोरटी निर्यात करू लागले. शेवटी हे थांबवण्यासाठी चोरटा व्यापारी दिसताक्षणीच गोळीबार करण्याचे आदेश दिले गेले.

१९७२ मध्ये टांझानियाच्या आश्रयास असलेल्या ओबोटेने टांझानियाच्या सीमेवरून युगांडात परत घुसून ताबा मिळवण्याच प्रयत्न केला; परंतु अमीनने तो प्रयत्न धुळीस मिळवला. जरी हा प्रयत्न फसला तरी अमीनला ओबोटेकडून पुन्हा असे घडण्याची धास्ती होतीच. अमीनने आपले जाळे जास्त मजबूत केले. सर्वसामान्यांना भीती व अनिश्चिततेने ग्रासून टाकले. अनेक माणसे अचानक नाहीशी होऊ लागली. डेमोक्रेटिक पार्टीचा नेता व तेव्हाचा हायकोर्ट न्यायाधीश बेनडिकटो किवानुका असाच एक दिवस त्याच्या कोर्टरूममधून गायब झाला. त्याला बूट काढायला लावून त्याचे गाठोडे बांधून कारच्या डिक्रीमधून नेण्यात आले. त्यानंतर तो दिसलाच नाही. नंतरच्या काळात काढून ठेवलेले जोडे म्हणजे त्या माणसाच्या नाहीसे होण्याची खूणच बनली. अमीनने आंतरराष्ट्रीय अतिरेक्यांशी जवळचे संबंध बांधले होते. १९७६ मध्ये पॅलेस्टाईनी लोकांनी अपहारित केलेल्या विमानाला एंटेबी विमानतळावर उतरू दिले होते. परंतु इस्रायलने सोडवणूक केलेल्या विमान प्रकरणामुळे अमीनचा जळफळाट झाला. एका इस्रायली रोग्याला इस्पितळात प्राण गमवावे लागले व विमानतळावरील अनेक अधिकाऱ्यांना मृत्युदंड भोगावा लागला.

अशिक्षित आणि अहंकारी अमीनच्या निर्णयात व आज्ञा करण्यात एकवाक्यता नसे. स्वतःचा अशिक्षितपणा लपवण्यासाठी तो टेलिफोन, रेडिओ किंवा लांब लांब भाषणांचा वापर करत असे. हाताखालचे लोक संभ्रमात पडत. चुकीची अंमलबजावणी होत असे. अमीनच्या काळात मुस्लीम धर्माचे वर्चस्व वाढले. मुस्लीम जनतेला ती

एक पर्वणीच वाटली. चर्च हे अमीनला विरोधाचा केंद्रबिंदू वाटत असे. अनेक धर्मोपदेशक व ख्रिश्चन नाहीसे झाले होते. सर्वांत कहर म्हणजे १९७७ मध्ये चर्च ऑफ युगांडाने सैनिकी छळाचा व अत्याचाराचा निषेध केला. त्यावेळी आर्चबिशप जॉन लुवुम (Janan Luwum) यांनी पुढाकार घेतला होता. थोड्याच दिवसांत ते नाहीसे झाले. त्यांचा मृतदेह मिळाला तरी नंतरच्या चौकशीत अमीननेच त्यांना गोळ्या घालून ठार मारले हे सिद्ध झाले. यावर अमेरिकेने फक्त युगांडाबरोबर व्यापार बंद केला पण त्या कृत्याबद्दल साधा निषेध व्यक्त केला नव्हता.

१९७८ मध्ये तऱ्हेवाईक वागणुकीपुढे अमीनच्या विश्वासातल्या लोकांची संख्या कमी झाली. त्याच्या जास्त जवळ जाण्यास कोणी धजेना. काही लोकांनी नापसंती दाखवून हळूच पळ काढला. १९७८ मध्येच अमीनने अत्यंत विश्वासातल्या एका सैन्याच्या तुकडीला टांझानिया सीमारेषेवर विरोधी लोकांचा बिमोड करण्यासाठी पाठवले तर ती फौजच टांझानिया सीमारेषा पार करून पळून गेली. या प्रकरणी अमीनने त्याचा कायमचा पूर्वापार शत्रू प्रे. न्येरेरेच्या माथी खापर फोडले. त्यालाच याचा सूत्रधार मानले. टांझानियाने युगांडा विरुद्ध युद्ध पुकारले आहे असा समज अमीनने पसरवला. आणि स्वतःच १ नोव्हेंबर १९७८ रोजी टांझानियावर चाल करून गेला. कगेरा नदीची सीमारेषा त्याने पार केली.

न्येरेरेने फौजेची जमवाजमव केली. त्याला युगांडातून पळून आलेली व टांझानियात एकत्रित झालेली युगांडा नॅशनल लिबरेशन आर्मी (Uganda National Liberation Army) (UNLA) सामील झाली. ते लोक योग्य संधीची वाटच पाहत होते. युगांडाच्या अमीनचे सैन्य मागे हटले. परत जाताना त्यांनी भरपूर लूटालुट केली. लिबियाच्या कडाफीने ३,००० सैनिक आपला मुस्लीम मित्र ईदी अमीनच्या मदतीसाठी पाठवले. पण लिबियन सैन्याला लढाईला सामोरे जावे लागले. कारण त्याचवेळी, युगांडाचे सैनिक लुटलेल्या मालाचे ट्रक भरून उलट्या दिशेने घराकडे धावत सुटले होते.

शेवटी टांझानियाच्या मदतीने UNLA ने एप्रिल १९७९ मध्ये कंपाला जिंकले. अमीन प्रथम लिबियामध्ये व नंतर कायमच्या आश्रयासाठी सौदी अरेबियात पळाला. अमीनचा भयानक हिंसेचा, मृत्यूच्या सापळ्याचा आठ वर्षांचा काळ संपला.

युगांडामधील अनोखे बँकिंग

ईदी अमीनच्या पाडावापूर्वी किंवा कंपाला मुक्तीच्या आधी महिनाभर टांझानियातील मोशी येथे, युगांडातील २२ पक्षांच्या नागरिक व सैनिकी संघाची एक सभा भरली होती. त्यात ईदी अमीननंतर तात्पुरते हंगामी नागरिक सरकार कसे स्थापन करायचे, यावर विचार विनिमय झाला. या सभेला युनिटी काँग्रेस (Unity Conference) म्हटले गेले. एकजूट कायम राहावी या उद्देशाने या नवीन संघटनेला युगांडा नॅशनल लिबरेशन फ्रंट (Uganda National Liberation Front (UNLF)) म्हटले गेले. मेकेरेरे विद्यापीठाचा एके काळचा प्राचार्य (Principal) डॉ. युसूफ लुले (Dr. Yusuf Lule) हा UNLF संघटनेचा प्रमुख नेता बनला. तो राजकीय वर्तुळातील नसल्यामुळे त्याच्याबद्दल कोणालाच स्पर्धा वाटत नव्हती. त्यामुळे अमीनच्या पाडावानंतर डॉ. लुले राष्ट्राध्यक्ष झाला. त्याला सल्ला देण्यासाठी नॅशनल कन्सल्टेटिव्ह काऊन्सिल (National Consultative Council (NCC)) नेमण्यात आली. त्या समितीमध्ये UNL च्या सर्व सभासद गटांचे प्रतिनिधी होते.

परंतु प्रा. लुलेला फारच थोड्या अवधीत विरोध सुरू झाला. त्याच्यावर फारच पुराणमताचा असल्याचा शिक्षा मारण्यात आला. शिवाय तो बुगांडाच्या सल्ल्याने वागतो असा आरोप केला गेला. न्येरेरेचे सैन्य अजूनही कंपालात तळ ठोकून कंपालाचे संरक्षण करत होते, नियंत्रण करत होते. तीन महिन्यांतच

न्येरेचेच्या मान्यतेनंतर डॉ. लुलेला कादून गॉडफ्रे बिनायसाला (Godfrey Binaisa) राष्ट्राध्यक्ष केले गेले. NCC चा विस्तार करून सदस्य संख्या १२७ पर्यंत करण्यात आली; परंतु वाढते सैनिकी प्राबल्य बिनयसाला काबूत ठेवता आले नाही. प्रथमतः (Tanzanian Peoples Defence Force (TPDF) बरोबर लढलेल्या युगांडा सैनिकांच्या १००० तुकड्या होत्या. पण लगेचच त्यात वाढ होत गेली. सैन्याधिकारी यावेरी कागुटा मुसेवेनी (Yoweri Kaguta Museveni) यांनी आणि जनरल डेव्हिड ओयिटे ओजेक (Gen. David Oyite Ojok) यांनी हजारांच्या संख्येने सैन्य भरती केली. त्यांचा तो जणूकाही स्वतःचाच फौजफाटा होत गेला. मुसेवेनीच्या ८० चे ८,००० व ओजोकच्या ६०० चे २४,००० सैनिक झाले.

बिनयसाने याला विरोध दर्शवताच, पावलो मुवांगाच्या (Paulo Muwanga) नेतृत्वाखाली मुसेविनी, ओजोक व इतर काही सैनिकांनी १० मे १९८० ला सैनिकी क्रांती घडवून आणली. पावलो मुवांगा हा मिल्टन ओबोटेचा उजवा हात आणि मिलिटरी कमिशनचा अध्यक्ष (Chairman) होता. न्येरेचे सैनिक कंपालात असूनही त्यांनी बिनयसाला मदत नाकारली. अप्रत्यक्षरित्या न्येरेने आपला जुना मित्र मिल्टन ओबोटेला सत्तेवर येण्यासाठी मदतच केली. डिसेंबर १९८० मध्ये निवडणुका होईपर्यंत पावलो मुवांगाने युगांडाचा कारभार सांभाळला. या काळात देशाच्या एकूण खर्चाच्या ३०% खर्च सैन्यासाठी होत होता. युगांडाच्या आर्थिक स्थितीवर हा प्रचंड अनाटायी ताण होता.

युगांडातील राज्यक्रांतीनंतर मिल्टन ओबोटे युगांडामध्ये परतला. त्याने जुने सहकारी एकत्र करून निवडणुकीची तयारी सुरू केली. डिसेंबर १९८० च्या निवडणुका तब्बल १८ वर्षांनंतर होत होत्या. युगांडाच्या दृष्टीने त्या फार महत्त्वपूर्ण होत्या. डेमोक्रेटिक पक्षाच्या लोकांना मिल्टन ओबोटे परत सत्तेवर येण्यास नको होता. कारण पावलो मुवांगाचे सैन्य ओबोटेच्या दिमतीला होते. निवडणुका व मतदानासाठी UPC ने व पावलो मुवांगाने सर्व बऱ्यावाईट क्लुप्त्या लढवल्या. सर्व खेळ केले. तरीही डेमोक्रेटिक पक्षाला १२६ पैकी ८१ जागा मिळाल्या; पण डेमोक्रेटिक पक्षाचा विजयोत्सव चालू असतानाच पावलो मुवांगाने सूत्रे हातात घेतली, निकाल फिरवले आणि UPC ला ७२ जागा मिळवून विजयी घोषित केले. जो या निकालाविरुद्ध आवाज उठवेल त्याला दंड व पाच वर्षे कैदेची शिक्षा जाहीर करण्यात आली.

फेब्रुवारी १९८१ मध्ये ओबोटे सरकार सत्तेवर आले. मिल्टन ओबोटेचा दुसरा डाव सुरू झाला. मिल्टन ओबोटे राष्ट्राध्यक्ष व पावलो मुवांगा उपराष्ट्राध्यक्ष झाले.

पावलो मुवांगाच्या सैनिकी पाठिंब्यामुळे त्याला संरक्षणमंत्री पदही बहाल केले गेले. पण पूर्वीचा मिलिटरी कमिशनचा सभासद योवेरी मुसेवेनी व त्याचे लोकप्रिय सैनिक यांनी छुपे गनिमी युद्ध (The Ward in the Bush.) सुरू केले. मुसेवेनी गनिमी युद्धात निष्णात होता. इतरही काही गट या गनिमी युद्धात सामील होत होते. मुसेवेनीने मुख्य हल्ल्याचे लक्ष्य मध्य व पूर्व बुगांडा, अंकोले व बुनियारोचा पश्चिम भाग केले होते.

अशा प्रकारे युगांडामध्ये राजकीय घटना घडत असतानाच बँक ऑफ बरोडा आपल्या तीन शाखांद्वारे कार्यरत होती. बँक ऑफ बरोडाने दुसऱ्या भारतीय बँकेचा, बँक ऑफ इंडियाचा कार्यभागही स्वतःकडे घेतला होता. भारतीय बँक ऑफ बरोडाचा ५१% व युगांडा सरकारचा ४९% सहभाग या तत्वावर व्यवहार चालू होता. कंपाला या राजधानी शहराच्या मुख्य रस्त्यावर बँक ऑफ बरोडाचे मुख्य कार्यालय होते व अजूनही आहे. त्यावेळी कंपाला, जिंजा व मबाले अशा तीन शाखा होत्या. युगांडा शाखांचे प्रमुख व आम्ही चार भारतीय अधिकारी तेथे नियुक्त होते. कंपाला शाखेत एकूण १४५ स्थानिक लोक कामाला होते.

एंटेबी विमानतळावरून निघालेली आमची गाडी 'चकुला' प्रकरणानंतर कंपालाच्या रस्त्याला लागली. रस्त्याच्या शेवटच्या टप्प्यावर एका उंच टेकाडावर गाडी येताच कंपालाचे प्रथम दर्शन झाले. दुरून कंपाला शहर फारच सुंदर दिसले. एंटेबी विमानतळापासून ४० कि.मी. दूर कंपाला शहर आहे. राजधानीच्या शहराचा थाट दुरूनच लक्षात येतो. कंपाला शहर हे दहा टेकड्यांवर वसलेले, आफ्रिकेतील सर्वात हिरवेगार शहर म्हणून प्रसिद्ध आहे. या दहा टेकड्यांच्या झाडाझुडपात लपलेले हे शहर दुरून तर फारच आकर्षक दिसते. कंपाला या शब्दाचा अर्थ मुळी (City of Trees.) किगांडा भाषेत "Kasozi Kampaka" म्हणजे "The Hills of Antelopes" (हरणांची कुरणे)

१८९१ मध्ये बुगांडाच्या कबाकाचा राजवाडा आणि दरबार, सभागृहे रुबागा आणि मेंगो टेकड्यांवर होते. शहराला म्युनिसिपालटीचा दर्जा १९५० मध्ये व शहराचा दर्जा १९६२ मध्ये मिळाला. टेकड्यांवरून संपूर्ण शहर हिरव्यागार झाडीत लपलेले, लाल रंगाच्या कौलांची छपरे असलेल्या घरांचे, मधेच पक्क्या छपरांचे बंगले असलेले टुमदार शहर दिसते. जवळपासच्या छोट्या वस्त्या आणि दूरवरचे व्हिक्टोरिया सरोवरही दृष्टीस पडते. शहरात ठिकठिकाणी बागा, उद्याने व गोल्फची मैदाने आहेत.

शहरापासून पाच किलोमीटर अंतरावर होयमा रस्त्यावर कुमुबी येथे बुगांडा परगण्याच्या राजघराण्याचे समाधी स्थान (Tomb) आहे. झोपडीसारख्या आकाराचे

पण अतिशय नावीन्यपूर्ण रचना असलेले हे समाधीस्थान युगांडाच्या संस्कृतीची ओळख करून देते. पारंपरिक कलाकृती व कौशल्याचे ते प्रतीक आहे.

कंपालाच्या मध्यवर्ती असलेल्या कंपाला रोडवरच बँक ऑफ बरोडाची सात मजली इमारत उभी आहे. एकेकाळी तीच युगांडातील सर्वांत उंच इमारत गणली जात असे. कंपाला रोडवर दुतर्फा इतरही उंच इमारती आहेत; पण त्या हाताच्या बोटावर मोजण्याइतक्याच आहेत; पण एका ठरावीक क्षेत्रफळातच या इमारती असल्यामुळे क्षितिजाला दाटीवाटीने त्या छेद करून जातात. एंटेबीहून येताना त्या उंच टेकाडावरून या बहुतेक सर्व इमारतींचे एका दृष्टिक्षेपात दर्शन होते. पुढील आयुष्यात अशा आकाशाला छेद देणाऱ्या इमारतींची माळ मी युरोप व अमेरिकेत बऱ्याच ठिकाणी अनुभवली; परंतु कंपालाची ती गगनभेदी माळ मी कधीच विसरलो नाही.

मी कंपालात पोहोचलो तो दिवस रविवार होता. सर्व शहर बंद होते. सामसूम होते. आमची गाडी बँकेच्या आवारात शिरली. तळमजल्यावर बँक आणि पाचव्या व सहाव्या मजल्यावर आमचे राहण्याचे प्लॅट्स होते. मी पाचव्या मजल्यावर माझ्या घरात गेलो. खिडकीतून बाहेर पाहिले आणि भयाण वाटले. इथून पुढची चार वर्षे एकट्याने काढायची शिक्षा सुरू झाली. मुख्य म्हणजे बाहेर रस्त्यावर तुरळक वाहनांची रहदारी सोडली तर शहराच्या जागेपणाचे एकही चिन्ह नव्हते.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी ८.१५ वाजता मी तळमजल्यावर असलेल्या बँकेत हजर झालो. इथून गेलेल्या आमहा चौघांखेरीज सर्व आफ्रिकन होते. मी गेल्यावर नवीन कोण आले हे पाहण्यासाठी सर्वजण येऊन भेटू लागले. नैरोबी विमानतळावर आलेला अनुभव इथेही आला. फक्त केनियाच्या लोकांपेक्षा युगांडाचे लोक हाडापेराने कमी वाटले; पण पांढऱ्या शुभ्र दंतपंक्तीचे तोंडभरून हसणे कदाचित इथे काकणभर जास्तच होते. त्या दिवसापासून तेच माझे जवळचे होते. प्रत्येकाशी परिचय करून घेताना व देताना जास्तच जवळीक निर्माण होत होती. नवीन गेलेल्या माझ्यासारख्या माणसाचे ते लोक मनापासून स्वागत करत होते. माझ्या त्यापुढील वास्तव्यासाठी सुयश चिंतित होते. खरे तर त्यांच्या देशात परदेशातून गेलेला मी, पण 'कशाला आला हा' असा सूर मात्र कोणाचाच नव्हता. वास्तविक त्यांना तसे वाटले असते तर नवल नव्हते. पण त्यांनी तोंडावर तरी तसे मुळीच दर्शवले नाही. चार-आठ दिवस हे बँकेत काम, तिथल्या कामाचे स्वरूप, पद्धती पाहण्यात गेले.

त्या लोकांबरोबर पुढील चार वर्षे काम करताना अनेक बरे वाईट अनुभव आले. खूप पाहायला मिळाले. अनुभवायला मिळाले. शिकायला मिळाले. तसा आपल्या व त्यांच्या बँकिंगमध्ये फारसा फरक नाही. त्यातून भारतीय बँकेचीच ती उपसंस्था असल्याने

भारतातील सर्व पद्धती तिथेही होत्या. फरक फक्त एकच होता. काही प्रमाणात तरी भारतात नोकरी ही काम करण्यासाठी केली जाते. तिथे मात्र नोकरी ही त्यापासून मिळणाऱ्या सोई स्वतःच्या व्यवसायात वापरण्यासाठी केली जाते. म्हणजे प्रत्येकाचा काही ना काही व्यवसाय असतोच. मग तो करायला लोकांना भेटायला ठरावीक ठिकाण व तेही फुकटचे पण नक्कीचे होते. फोन फुकट वापरायला मिळतो. स्टेशनरी, मशिन्स फुकट उपलब्ध होतात. युगांडातील महागाई व त्यांचे पगार यांचे व्यस्त प्रमाण आहे. खरा हिशेब केला तर मिळणाऱ्या पगारात त्यांचा जेमतेम एक आठवड्याचा खर्च भागू शकतो. एवढाच त्यांचा पगार असतो. त्यामुळे चोरी, लांडी-लबाडी व जमलेच तर इतर जोडधंदा करून जनता जादा पैसे मिळवण्याचा प्रयत्न करते. सुरुवातीस मी हे पाहून वैतागलो होतो. सहनच करू शकत नव्हतो. साध्या सेव्हिंग्ज खात्यातून पैसे काढताना सुद्धा शिपाई, कारकून, ऑफिसर व कॅशियर या सर्वांना पैसे द्यावे लागत. लोकही ते खुषीने देत. कारण त्यांच्याही व्यवसायात ते लोकांकडून असेच पैसे घेत होते. प्रथम प्रथम मला फार राग यायचा. पण नंतर त्यांच्याच लोकांनी मला सांगितले की यात गैर काही मानू नका. ही युगांडामधील पद्धतच आहे. शिवाय ज्याला आपण निषिद्ध, गैर मानतो, त्याला त्या लोकांनी फार चांगले स्वरूप दिले आहे. ते त्याला **Looking after each other. Helping each other** अगर **Break fast** अशी नावे देतात. एंटेबी विमानतळावरून येताना प्रथम दिवशी ऐकलेल्या 'चकुला' या शब्दाचा खरा अर्थ आता मला समजला होता. पुढील चार वर्षात या परवलीच्या वाक्प्रचाराचा सतत अनुभव येत राहिला.

जी गोष्ट पैसे देऊन व्यवहार करून घेण्याची, तीच गोष्ट चोरी, फसवाफसवी, अफरातफर अशा मोठ्या गुन्ह्यांचीही. चोराची पण एक नीती असते हे म्हणणे तिथे पूर्ण पटते. याबाबतीत सर्वचजण समान पण स्वतंत्र आहेत. एकाला झाकावा अन दुसऱ्याला काढावा असे आहेत. चोरी आणि अफरातफर हे शब्द तर त्यांच्या शब्दकोषातच नाहीत. चोरी करताना त्यांची धारणा एकच असते. ती म्हणजे अमुक एक वस्तू तुझी आहे हे मान्य, पण तू त्याचा आत्ता वापर करत नाहीस. मला त्याची आत्ता गरज आहे. मग मी ती घेतली, तर कुठे बिघडले ? शिवाय यातही **Helping each other** ही भावना आहेच. चोरी कशाची करावी याला मर्यादा नसतेच. साध्या टाचण्यांच्या डबीपासून टाईपरायटरपर्यंत ते काहीही चोरून नेऊ शकतात. राहत्या घरातूनही तुम्हाला पत्ता लागणार नाही इतक्या सफाईने टीव्ही., व्ही.सी.आर सुद्धा पळवला जात होता. मी काम करायचो ती एक मोठी केबीन होती. बाहेर एका बाजूला माझे सेक्रेटरीएट होते. तिथे एक स्टेनो व एक सेक्रेटरी असायची. दुसऱ्या बाजूला एक

शिपाई व एक टेलिफोन ऑपरेटर असायची. इतके असूनही मी टेबलावर माझे पेन, पंचिंग मशीन, स्टेपलर इतक्या साध्या वस्तू दहा मिनिटे सुद्धा उघड्यावर टाकून जाऊ शकत नसे. ज्या ज्या वेळी त्या टेबलावर राहिल्या, त्या त्या वेळी त्या गायब झाल्या. बरे, नाव तरी कोणाचे घेणार ? घरच्या वस्तू तर जणू काही मी इतरांसाठीच खरेदी करत होतो. या गोष्टीचा मला एक फायदाच झाला. कोणत्याही गोष्टीत मन गुंतवून ठेवायचे नाही हा धडा मी शिकलो. म्हणजे एखादी वस्तू गेली तरी वाईट वाटत नसे. जितक्या दिवस ती वस्तू माझ्याजवळ असेल, तितकेच दिवस ती आपली होती अशी मनाची समजूत करून घेण्यास मी शिकलो. ऑफिसमधून स्टेशनरी किती बाहेर जायची याला सीमाच नव्हती. छापून आणलेली लेटर हेड्स शाळांचे वर्ष सुरू झाले की हमखास गायब होत असत. बॉलपेन रोज एक घेणारे लोक होते. सर्वांत आश्चर्य म्हणजे तीच स्टेशनरी पुढच्या खरेदीच्या वेळी पैसे मोजून - कदाचित जास्तच - आम्हाला विकत घ्यावी लागे. कारण वापरणारे व विकत देणारे आमच्याच ऑफिसातील लोक होते. बरे, कडी कुलपात तरी काय काय ठेवणार ? कशाचा आणि किती हिशेब ठेवणार ? युगांडात सर्वच गोष्टी बाहेरून येत असत. तिथे काहीच तयार होत नसे. त्यामुळे स्टेशनरी, इलेक्ट्रिकचे सामान, बल्ब, ट्यूबूज इ. एकदम घेऊन ठेवावे लागत असे. मग हा चोरीचा हिशेब लक्षात घेऊन जरीच्या दुप्पट सामान खरेदी करावे लागत असे. बँकेची संपूर्ण इमारत ही बँकेच्याच मालकीची होती. बिल्डींगला रंग देणे जरीचे होते. त्यासाठी बराच रंग लागणार होता. कॉन्ट्रॅक्टरकडून अंदाज घेऊन रंगाचे डबे मागवले. रंग देण्यास सुरुवात झाली. अर्ध्या इमारतीला रंग देऊन झाला. अचानक लक्षात आले, की उरलेले रंगाचे डबे काम पुरे करण्यास अपुरे आहेत. आम्ही तर हिशेबाने रंगाचे डबे घेतले होते. मग डबे पुरले कसे नाहीत ? शिल्लक राहिलेले डबे कमी कसे ? आमची अडचण कर्मचारी वर्गाला समजली. ते मदतीला धावून आले. तशाच रंगाच्या डब्यांचा परत पुरवठा करण्यास एकजण पुढे आला. काम पुरे करण्यासाठी म्हणून नाईलाजाने रंगाचे डबे चढ्या किमतीत विकत घ्यावे लागले. रंगाचे डबे कमी का पडले याचा आपोआप उलगाडा झाला. परंतु 'अडला हरी...' अशी आमची अवस्था झाली होती.

बँकेत अफरातफरी (Fraudas & Forgeries) ही तर नित्याचीच बाब होती. एखादा आठवडा अशी अफरातफर उघडकीस आल्याशिवाय गेला तर मीच बेचैन होत असे. कारण अफरातफर झाली असणार यात शंकाच नसे. मी बेचैन होत असे ते झालेली अफरातफर उघडकीस आली नाही यासाठी. अफरातफरी तरी किती प्रकारच्या ? छोट्या रकमेपासून ते बिलियन्स पर्यंत व्हायच्या. करणाऱ्याची कुवत तसेच त्याची गरज यांवर अवलंबून जमेल त्या पद्धतीने हव्या त्या रकमेची अफरातफर

केली जाई. दिसणाऱ्या, समजणाऱ्या घटना व उजेडात येणारे पुरावे यांवरून ती अफरातफर कोणी केली हे समजून येत असे. परंतु कोणत्याही प्रकारे न सापडण्याची अथवा कोणताही पुरावा न ठेवण्याची खबरदारी घेण्यात हे लोक फार चतुर. अफरातफर उघडकीस आल्यानंतर माझी झोप पार उडून जात असे; पण त्यात गुंतलेले कर्मचारी मात्र हसत खेळत वावरत असायचे. कित्येक वेळा एखादी अफरातफर कोणी केली हे आम्हाला नक्की समजत असे. बँकेतील कर्मचाऱ्यांना त्याची पूर्ण कल्पना असे. पण कोणीही कोणाबद्दल माहिती देण्यास तयार नसे. शेजारी बसलेला मनुष्य अफरातफर करण्यात गढून गेलेला असताना व ते माहिती असतानाही दुसरा मनुष्य निश्चल राहात असे. याबाबतीत ते त्यांचे भाऊबंदकीचे (Brotherhood) तत्त्व आचरणात आणत असत. दुसरा मनुष्य ब्र काढत नसे. उलट त्याला त्रास न होता तो त्याच्या कामात यशस्वी व्हावा यासाठी मदतच केली जाई. याला कारणेही तशीच होती. एक म्हणजे आज ना उद्या त्या दुसऱ्याला तशी संधी मिळवण्याची अभिलाषा असे. वाढत्या महागाईला तोंड देण्यासाठी एकदम घबाड मिळवण्याची प्रत्येकालाच गरज भासते. त्यावेळी इतरांनी त्याच्या काळ्या कृत्याकडे दुर्लक्ष करावे अशी त्याची अपेक्षा असे. दुसरे कारण म्हणजे युगांडामध्ये असलेली एकमेकांविषयीची भीती. तोंडाने वैरभावाचे बोलणे कधीच नसायचे. बंदुकीच्या आवाजानेच ते व्यक्त केले जायचे. बंदुकीच्या गोळ्यांनीच ते शब्दात प्रकट होत असे. यामुळेच एकमेकांविरुद्ध साक्ष देण्यास तिथे कोणीच पुढे येत नसत. त्यांना तशी साक्ष देण्यास प्रवृत्त करून त्यांच्यामध्ये तशी हिंमत निर्माण करण्याचा मी अनेक वेळा प्रयत्न केला. परंतु त्यापैकी अनेकांनी येऊन स्पष्ट सांगितले की, “साहेब आमचा जीव आम्हाला प्यारा आहे, त्यामुळे कृपया यात मला गुंतवू नका.” मग मात्र मी इतरांची साक्ष घेणे सोडून दिले. आपल्यामुळे कोणाचे प्राण धोक्यात यावेत असे मला वाटत नव्हते. यासाठी त्यांच्याच लोकांना नव्हे तर मलाही अनेक वेळा दम देण्यात आला होता.

बँकेतील एका स्त्री कर्मचारीला मी एका अफरातफरीमध्ये पकडले. जास्त माहिती मिळवण्यासाठी मी पोलिसात खबर देण्याची भीती तिला दाखवली. ती स्त्री कर्मचारी वरचढ निघाली. तिचे अनेक सैनिक मित्र होते. माझ्याच केबीनमध्ये येऊन तिने मला दम दिला. अगदी “When you are in Rome, live like Romans” या थाटात सांगितले, “तुम्ही युगांडात आहात, त्यांच्यासारखे वागायला शिका. भलत्या भानगडीत पडू नका.” असा सल्ला मला देण्यात आला. मनातून मी घाबरलो तरी अवसान आणून मी तिला सांगितले, “तुमच्या देशात बंदुकीच्या एका गोळीचा मी धनी होणार असलो तरी मला पर्वा नाही. मी माझ्या देशात हुतात्मा होईन. माझे

काम मला करू दे.”

कंपालातील बँक कर्मचारी संघटनेचा नेता माझ्याच ऑफिसमध्ये होता. तो फार उर्मट व मगूर होता. कामाच्या बाबतीत माझे त्याच्याशी खटके उडत. त्याची इतर लक्षणेही मला ठीक वाटत नव्हती. मी त्याला अनेक वेळा बजावले होते की, मी भारतात परतण्यापूर्वी मी तुला बँकेतून बाहेर काढीन. माझे भाकीत खरे ठरले. त्याने आमच्या बँकेच्या युगांडा मध्यवर्ती बँकेत असलेल्या खात्यातून खोट्या सहाय्य करून मोठी रक्कम काढली. त्या पैशातून मोठी बस विकत घेऊन सार्वजनिक वाहतुकीचा व्यवसाय सुरू केला. पुराव्या अभावी आम्ही काहीच करू शकलो नाही. उलट एक दिवस तोच माझ्या केबिनमध्ये आला व म्हणाला, “बाना, (साहेबा) तू मला काढले नाहीस तर मीच बँकेतर्फे बस घेऊन व्यवसाय सुरू केला आहे. मला आता तरी सुयश चिंत.” काय म्हणणार यापुढे !

एक उपचार म्हणून आम्ही याबाबतीत पोलिसात गुन्ह्याची नोंद करून तक्रार करत असू. संशयितांना किंबहुना गुन्हा केल्याची खात्री असणाऱ्या लोकांना पोलिसांच्या ताब्यात देत असू; पण त्याचा काहीही उपयोग होत नसे. कारण तिथले पोलीस म्हणजे सदा भुकेकंगाल व बुभुक्षू. दोन्ही बाजूंनी पैसे काढण्यात उस्ताद. बँकेकडून नियमाबाहेर पैसे मिळत नसत. मग ताब्यात घेतलेल्या माणसाकडून दामदुपटीने वसुली करून घेतली जात असे. त्या बदल्यात त्याला अलगद सोडून देण्यात येत असे. तसेच ठावठिकाणा माहीत असूनही माणूस मिळत नाही असा शेर मारून ती फाईल निकालात काढली जाई. दुसऱ्या दिवशी तो मनुष्य राजरोसपणे बँकेत हजर होई. प्रथम सर्व कर्मचारी बंधूंना आदल्या दिवशीचे रसभरित वर्णन केले जाई. तो कसा सुटला ते सांगत असे. कदाचित कालच्या कमाईतील काही भाग तो इतर सहकाऱ्यांजवळ सोडून गेला असेल तर तो त्यांच्याकडून परत घेत असणार. त्याच्या एकूण वर्णनाचा आपल्याला काय उपयोग करून घेता येईल, आपण काय जास्त खबरदारी घेणे आवश्यक आहे, याचा प्रत्येक जण बहुधा सखोल अभ्यास करीत असावेत. हे सर्व झाल्यानंतर तो साळसूद अपराधी मला भेटायला येत असे. जणू काही घडलेच नाही या थाटात गुड मॉर्निंग, गुड आफ्टरनून – अगदी घड्याळात पाहून त्यानुसार सलामी देत असे. अत्यंत मृदू शब्दात माझा तो दिवस कसा आहे याची चौकशी करत असे. मग सांगत असे, “काल मी पोलीस कस्टडीत होतो. पण फारसा त्रास झाला नाही.” जणू काही एखादी कामगिरी फत्ते करून आल्याचे तो सांगत असे. यावर आम्हाला एकच उपाय करता येत होता, तो म्हणजे त्याला नोकरीवरून कमी करणे. तेवढे एक तिथे सोपे होते. संशयावरूनसुद्धा कोणालाही काढून टाकता येत असे. शिवाय त्याबाबत कोणी तक्रारही करू शकत नसे. इतर कोणी त्यात लक्ष घालीत नसे. प्रत्यक्ष त्या माणसाचा

बँकेतील कार्यभाग संपलेला असे. पुन्हा नवीन ठिकाणी जाऊन नवीन भानगडी करण्यास तो मोकळा होत असे.

या सर्व प्रकाराला कंटाळून शेवटी आम्ही हा विषय सरकारी पातळीवर नेण्याचे ठरवले. मिनिस्ट्री ऑफ इंटरनल अफेअर्सच्या साहाय्याने काही लोकांना पोलीस कस्टडीची हवा दाखवली. पण काही दिवसातच त्यावेळच्या पंतप्रधान पावलो मुवांगांचा निरोप आला. त्यांच्या निरोपातही बंधुभाव ओतप्रोत भरलेला होता. त्यांनी सांगितले, “तुम्ही हे सर्व फारच गंभीरपणे घेत आहात. जरा सबुरीने घ्या. तुम्हाला युगांडाची परिस्थिती व लोकांचे हाल याची कल्पना आहे. तेव्हा जरा कानाडोळा करा. शिवाय हे सर्व तोटे सहन करण्यास तुम्ही समर्थ आहात. होणारी कमाई युगांडामधून होत आहे. तात्पर्य, त्यांना सोडून देण्याची व्यवस्था करा.” हा निरोप कसला ! ही आज्ञाच केली जात असे. मग त्यापुढे आमचे काय चालणार ? एकच बरे की त्या माणसाला पुन्हा नोकरीत घेण्यासाठी आग्रह धरला जात नसे. या सर्व प्रकारामुळे अफरातफर उघडकीस आली की नोंद करणे, अफरातफर कशाप्रकारे झाली ती पद्धत जाणून घेणे व अशाच प्रकारे पुन्हा अफरातफर न होण्यासाठी काय काळजी घ्यायची याचा विचार करणे इतकेच आमचे काम शिल्लक राहिले होते. अफरातफरीची फायलींची संख्या दिवसामागे वाढतच जात होती.

भारतात मुलांच्या शालेय शिक्षणात पाठांतरावर खूप जोर असतो असा आरोप केला जातो; परंतु गणितासाठी पाठे पाठ केल्याचे फायदे जगात इतरत्र हिंडताना लक्षात येतात. गणितात बेरजा - वजाबाक्या ह्या पहिल्या पायऱ्या असतातच. भारतीय माणूस या बेरजा फार सुलभरित्या करू शकतो. युगांडामध्ये काम करताना प्रथमतः बेरजा करणे हा एक प्रदर्शनीय भाग होऊन गेला होता.

एक दिवस मी असाच बेरीज करत होतो. बँकेच्या एका पुस्तकात २५-३० आकड्यांची बेरीज करत होतो. अचानक लक्षात आले, टेबलाभोवती पाच-सहा जण जमा झाले आहेत. मी बेरीज करत असताना ते निरखून पाहात होते. बेरीज करून झाल्यानंतर सर्वांनी आश्चर्य व्यक्त करत विचारले, “तुम्ही एवढ्या मोठ्या आकड्यांची बेरीज तोंडी कशी करू शकता ?” माझ्या पद्धतीने मी त्यांना ती करून दाखवली. तरीही बरोबर असल्याची त्यांना खात्री पटेना. कारण त्यांना साधी तीन संख्यांची बेरीजही करता येत नसे. मी त्यांना बेरीज करायच्या मशिनवर पुन्हा बेरीज करायला सांगितली. ती बेरीज माझ्या बेरजेशी जुळल्यानंतर तर त्यांना फारच आश्चर्य वाटले. युगांडात काय, पुढे अमेरिकेतही मला हा अनुभव आला. दुकानात पैसे दिल्यानंतर बाकी किती पैसे परत करायचे हे अमेरिकेत लोकांना तोंडी करता

येत नाही, तर त्यासाठी मशिनसचा वापरच करावा लागतो. निदान तोंडी हिशेबात तरी आपण बऱ्याच वरच्या क्रमांकावर असतो.

युगांडामध्ये बँकेत काम करताना राजकीय दडपण प्रचंड होते. तिथे सरकार साधारण युद्ध क्रांती अगर लष्कर क्रांती घडूनच सत्तेवर येत असे. त्यामुळे कोणत्याही सरकारला जास्त काळ - २/३ वर्षांहून अधिक - सत्तेवर टिकता येत नव्हते. साहाजिकच या मिळालेल्या थोड्या अवधीचा प्रत्येकाला फायदा करून घेऊन, जगले वाचले तर पुढच्या आयुष्याची सोय करून ठेवायची असते. चढाओढ फार होत असते. खुर्चीची सत्ता व बळ प्रचंड असते. तेव्हा त्याचा वापर कोणी करून न घेतला तरच नवल. सत्तेवर आल्याबरोबर मंत्रीपदाबरोबरच काही ना काही धंदा हातात घेतला जात असे, मुख्य म्हणजे माल आयात करण्याचा. त्या काळात युगांडामध्ये काहीच निर्माण होत नसे. पिनेपासून हतीपर्यंत (from Pin to Elephant) सर्वच आयात केले जात असे. मग सरकारतर्फे आवश्यक वस्तू आयात करण्यासाठी निविदा मागवण्यात येत. इंपोर्ट लायसेन्स सरकारी मंडळीतच आपापसात वाटून घेतली जात. सरकारला कॉफी निर्यातीपासून परकीय चलन मिळत असे. त्यापैकी प्रत्येक आयात निविदेपोटी मंजूर केली जाई. पण मग मंजूर केलेले परकीय चलन मध्यवर्ती बँकेतून विकत घेण्यासाठी मंत्रीवर्ग इतर बँकांना वेठीला धरत. राष्ट्रध्यक्ष, पंतप्रधानांपासून सर्व मंत्र्यांपर्यंत आमची वैयक्तिक ओळख असायचीच. नवीन झालेले व दुय्यम दर्जाचे मंत्री व राजकीय पुढारी, बडे व्यापारी बँकेत येऊन त्यांची कामे करून घेत. पण पंतप्रधान किंवा उच्च मंत्रीगणांना बँकेत प्रत्यक्ष येणे शक्य नसे. मग त्यांचा सकाळीच फोन येत असे, (**“Good Morning Mr. Sane. I have a little problem. Would you mind coming to discuss the same ?”**) (नमस्कार श्री. साने. मला एक छोटीशी अडचण आहे. चर्चा करण्यासाठी तुम्ही येऊ शकाल काय ?) काय प्रॉब्लेम असणार याची कल्पना असायची. मी हो किंवा नाही म्हणण्याचा प्रश्नच येत नसे. मी फोन खाली ठेवल्यापासून दहा मिनिटांतच चार बंदुकधारी सैनिक माझ्या केबिनच्या बाहेर हजर असत. त्यांच्या समवेत बोलावलेल्या ठिकाणी बंद गाडीतून मला नेण्यात येई. कित्येक वेळा कोठे नेण्यात येत आहे याची मला कल्पनाही नसे. विचारण्याचा धीर होत नसे. बरोबर असलेल्या सैनिकांचे भय वाटत असे. जाण्यापूर्वी फक्त दुसऱ्या सहकाऱ्यांना कोणी बोलावले ते सांगून जात असे. त्यांची गरज नियमांच्या चौकटीत कशी बसवायची हा माझा प्रश्न असे. त्यांना फक्त पैसे हवे असायचे. ते लोक सत्तेवर असेपर्यंत सर्व व्यवहार पूर्ण होऊन त्यांचे पैसे मोकळे झाले तर बँकेचे पैसे नक्की परत येत. अन्यथा ती रक्कम बुडीत; परंतु हे करण्यावाचून गत्यंतरच नसायचे.

बँक ऑफ बरोडाची ती उपसंस्था होती तरी स्वतंत्र कारभार होता. त्या बँकेच्या डायरेक्टर बोर्डावर भारतातून तिथे गेलेल्यांपैकी तिघेजण व सरकारतर्फे दोघेजण होते. पूर्वीचा एक पंतप्रधान इतक्या ताकदीचा होता की त्याच्या खात्याबाबतची नोट घेण्यास अगर त्यावर चर्चा करण्याससुद्धा ते दोन डायरेक्टर धजावत नसत. पुढच्या एका उलथापलथीनंतर तो तुरुंगात होता. तरीसुद्धा त्याच्याविरुद्ध काहीही ठराव पास करायला ते तयार होत नव्हते. न जाणो यदाकदाचित तो सुटून तुरुंगाबाहेर पडला तर त्यांची धडगत नाही हे ते जाणून होते. अशा प्रचंड दडपणाखाली काम करणे ही मोठी तारेवरची कसरत होती. शिवाय त्यांना मदत करताना कोणत्याही पक्षाचा शिक्षा बँकेच्या व्यवहारावर बसत नाही याची खबरदारी घ्यावी लागे. कारण न जाणो विरुद्ध पक्षाचे लोक हे सरकार उलथवून केव्हा सत्तेवर येतील याचा भरवसा नसे.

युगांडातील मंत्रीमहोदय, सरकारी अधिकारी हे सर्वच जण परदेश वाऱ्या करण्यासाठी सततच उत्सुक होते. परदेश प्रवास व परदेश व्यापार यामधून मिळणारे परकीय चलन हे सर्वांत मोठे आकर्षण होते. या ना त्या कारणासाठी बँक ऑफ युगांडामधून परकीय चलन मंजूर झाले की ते बँकेत चलन व ट्रॅव्हलर्स चेक घेण्यासाठी येत. त्यांच्या येण्याला काळ वेळाचे बंधन नसे. कधी कधी दुसऱ्या बँकेतून परकीय चलन खरेदीसाठी त्यांना स्थानिक चलनही मोठ्या प्रमाणात हवे असे. शनिवार-रविवार हे बँकेच्या सुट्टीचे दिवस. परंतु या दिवशी तर हमखास कोणी ना कोणी हजर होत असे. बँक बंद म्हणून त्यांना नाही म्हणणे शक्यच नसे. मग निमूटपणे आमच्यापैकी दोघेजण बँक उघडून त्यांना परकीय व स्थानिक चलन उपलब्ध करून देत असत.

या आणि अशा अनेक अनोख्या गोष्टींची सवय करत युगांडामध्ये बँकेची नोकरी सुरू होती. कदाचित युरोप, अमेरिकेमध्ये अशा प्रकारचे बँकिंग नसेल पण हा अनुभव मिळणे हा सुद्धा वेगळेपणा होता. आपण ज्या देशात आहोत, त्या व तेथील लोकांना रुचेल, पचेल अशी बँकिंग सेवा आपण देऊ शकतो, यातच आनंद होता.

सत्तेची उलथापालथ - सैनिकी राज्यक्रांती

फेब्रुवारी १९८१ मध्ये जबरदस्ती व दंडुकेशाहीच्या आधारावर सत्तेवर येऊन ओबोटे सरकारचा लोकशाहीच्या बुरख्याखाली हुकूमशाहीचा कारभार सुरू होता. तथाकथित लोकशाही स्थापण्याचा डांगोरा पिटत तो हुकूमशाही पद्धतीने युगांडामध्ये हुकूमत गाजवत होता. माणसांचा कत्तलखाना, सामान्य नागरिकांची पिळवणूक, पदाधिकाऱ्यांचे मिळेल त्या मार्गाने पैसे जमा करणे हे जोरात सुरू होते. ओबोटेच्या चार वर्षांत, ईदी अमीनच्या आठ वर्षांच्या काळात जेवढी मनुष्यहानी झाली त्याहून अधिक झाली. अचोली व लांगी सैनिक अशिक्षित व बेशिस्त तर होतेच. मुसेवेनीला नामोहरम करताना, लोकांच्या चौकशीच्या निमित्ताने सामान्य नागरिकांचा अतोनात छळ होत होता. प्रचंड लुटालूट होत होती. सैन्याने सुदानच्या सीमारेषेवर अमीनच्या पाठिराख्यांनाही धारेवर धरले होते. अमीनने केलेल्या अचोलीच्या हत्याकांडापासून त्यांचे पूर्वापार वैमनस्य होतेच. पूर्वीच्या नकासोरोच्या छळवाद केंद्राऐवजी नाईल मॅन्शन हे केंद्र अत्याचारांचे केंद्र बनले होते. मध्यंतरीच्या हस्तांतराच्या काळात अनेक लोकांकडे हत्यारे व दारुगोळा अनधिकृतरीत्या शिल्लक राहिला होता. दडपशाहीचा मुक्तसंचार चालू होता. रोज टीव्हीवर मात्र स्वतःचा डांगोरा पिटून आपण किती निःस्वार्थीपणे राज्यकारभार चालवत आहोत, याची खोटी फुशारकी मारणे चालूच होते.

१९८३ मध्ये मी युगांडात गेलो तेव्हाही या परिस्थितीत काहीही फरक झालेला नव्हता. उलट चोऱ्या, लुटालूट व बंदुकीच्या धाकाचा उच्चांक होता. बंदुकीचे आवाज ऐकले नाहीत असा एक दिवस सुद्धा जात नव्हता. विशेषतः सूर्यास्तानंतर तर या आवाजाचे पडसाद घुमत असत. सायंकाळी सहानंतर संपूर्ण कंपाला शहर मृतवत होऊन जाई. रस्त्याने एकट्याने जाणे म्हणजे संकटच वाटायचे. ज्यांच्याजवळ अनधिकृत हत्यारे आहेत असेच लोक लूट करत असे नाही, तर पोलीस व सैनिकसुद्धा यात पूर्ण सहभागी होते. गणवेश घातलेला खरा कोण आहे हे समजतच नसे. कारण गणवेशसुद्धा चोरलेला असे. प्रत्येक चेकप पोस्टवर गाडीतून माणसांना उतरवून यथेच्छ छळणूक करत. यात परदेशी नागरिकांपेक्षाही स्थानिक नागरिकांचा जास्त छळ होत असे.

युगांडामध्ये नेहमी तीन प्रकारचे गुप्स असत. एक सत्तेवर असे. दुसरा पळून जाऊन योग्य संधीची वाट पाहात बसलेला असे व तिसरा गुप युगांडामध्येच भूमिगत-बुशमध्ये राहून सत्तेवर असणाऱ्यांना शह देत राही. या तिघांच्या भांडणात चिरडला जात असे तो सामान्य माणूस. नीट जगता येत नाही म्हणून रोज मरत असतो आणि मरण येत नाही तोवर कसातरी जगत असतो. हातात पैसा कोणाच्याच नसायचा. म्हणूनच काम करून पोट भरणाऱ्या जनतेला हे तिघेही बंदुकीच्या धारेवर लुटत होते. रोज एखादे कोणीतरी रात्रीमध्ये लुटले गेल्याचे ऐकायला मिळत असे. रात्री बंदुकीचे बार ऐकल्याशिवाय झोपच येत नसे. मी तर त्या रात्रीच्या बंदुकीच्या आवाजाला लोरी-अंगाईगीत म्हणत असे. भारतात सायंकाळी, खुल्या हवेत व वातावरणात फिरण्याची आपली सवय. तिथे सायंकाळी सहानंतर घरात कोंडून घ्यायचे म्हणजे भयंकर संकटच वाटत असे. शिवाय कोणत्या दिवशी कोणत्या वेळी आपल्या घरात कोण घुसेल याची शाश्वती नव्हती. हळूहळू मी त्याची सवय करून घेत होतो.

गेल्यानंतर या वातावरणाची मला पक्की सवय व्हावी यासाठी जणू नियतीने व्यवस्था करून ठेवली होती. २४ सप्टेंबरला मी कंपालामध्ये प्रवेश केला होता. १५ नोव्हेंबरची सकाळ उजाडली. मी एकटाच होतो. सव्वाआठ वाजता बँकेची वेळ म्हणून लवकर तयार होण्याच्या गडबडीत होतो. सकाळी साडेसात वाजता मी बाथरूममध्ये अंघोळ करत होतो. दारावरची बेल कर्कशपणे दोन वेळा वाजली. आदल्या दिवशी मी कपडे धुऊन नोकराला इस्त्री करण्यासाठी दिले होते. तो आला असेल असे समजून त्याला आतूनच थांबायला सांगितले. थोड्या वेळानंतर पुन्हा जोरात बेल वाजली. मी टॉवेल गुंडाळून बाहेर आलो आणि दार उघडले.

समोर कोण आहे हे कळायच्या आतच पिस्तुलाचे टोक माझ्यावर रोखले गेले. मी जिवाच्या आकांताने ओरडलो. पण त्याच मजल्यावर असणाऱ्या माझ्या दोन

सहकाऱ्यांना माझे ओरडणे ऐकू गेले नाही. त्याच क्षणी त्या दोघांनी मला आत ढकलले. मग मात्र माझी बोंबडीच वळली. अंघोळ करून आलो होतो तरी दरदरून घाम येऊन अंग पूर्ण ओले झाले. घशाला कोरड पडली आणि आपण आता जगत नाही असे वाटू लागले. ते दोघेही आत आले. शांतपणे एकाने दार बंद केले. दुसऱ्याने माझ्यावर पिस्तुल रोखून धरले, आणि बजावले, मी गप्प न बसल्यास मला शूट करण्यात येईल. मी मुकाटपणे त्यांना हवे ते घेऊन जाण्यास सांगितले. त्यांनी मला तसेच बाथरूममध्ये जाण्यास सांगितले. सर्व सामान जाणार हे नक्कीच होते. पण त्या बदल्यात आपले प्राण वाचले या समाधानात मी स्वःताला बाथरूम मध्ये कोंडून घेतले. मोठ्याने रडावेसे वाटत होते. पण धीर होत नव्हता. कंठ फुटत नव्हता. घशाला कोरड पडली होती. थोड्याच वेळात सर्व घर धुंडाळून हाताला लागेल ते सामान त्यांनी जमा केले. मी नुकताच युगांडाला गेलो होतो. त्यामुळे फारसे सामान जमा झाले नव्हते. पण घड्याळ, पेन, पैसे, बूट काही कपडे जेवढे म्हणून त्यांना जरीचे वाटले तेवढे त्यांनी घेतले व ते निघून गेले. मात्र जाताना मी त्यांना केलेल्या सहकार्यासाठी माझे आभार मानायला ते विसरले नाहीत. नंतर कितीतरी वेळ ते गेल्याची खात्री करत मी बाथरूममध्ये बसून होतो. थोड्या वेळाने समोरच्याच ब्लॉकमध्ये राहणाऱ्या माझ्या एका सहकाऱ्याला मी बोलावले. मी तर सर्वांगाने थरथर कापत होतो. घामाने थिजून ओलाचिंब झालो होतो. माझी ती अवस्था पाहून मला हार्ट अटॅक आला की काय अशी त्यांना शंका आली. प्रथम एका जागी बसवून त्यांनी मला चहा दिला. मी हकीकत सांगितल्यानंतर मात्र त्यांना माझी दया आली. त्यांनी माझी समजूत घातली. हे किरकोळ आहे, नित्याचेच आहे व मी जास्त मनावर घेऊ नये असे समजावून सांगितले. मी मात्र मनातून पुरता हादरून गेलो होतो. त्यानंतर दोन- तीन दिवस दिवसासुद्धा एकटा राहायला मी घाबरत होतो. सतत कोणातरी बरोबर राहायचो. हा प्रसंग घडून गेल्यानंतर थोड्या वेळाने तळमजल्यावर बँकेत आलो. समोर येणारा प्रत्येक माणूस मला त्या सकाळच्या माणसांसारखा दिसू लागला. काय झाले ते सांगताना प्रत्येकवेळी नुसत्या आठवणीने माझ्या तोंडाला फेस येत होता.

परंतु नंतर येणाऱ्या प्रत्येकाने सांत्वन केले व 'टेक इट इझी' (Take it easy) असा मित्रत्वाचा सल्लाही दिला. अनेकांनी आणखी एक गोष्ट आवर्जून सांगितली की, "यावेळी तू नकळत ओरडलास. पण असे ओरडत जाऊ नकोस. कारण त्या वेळी मुझ्या मदतीला कोणीही येऊ शकणार नाही. उलट तू त्यांना प्रतिकार करण्याचा प्रयत्न केलास म्हणून तेच तुला ठार मारतील. तेव्हा निमूटपणे त्यांना हवे ते नेऊ देणे हाच शहाणपणचा मार्ग असतो." हा सल्ला मात्र मला फारच बहुमोलाचा वाटला. पुढची

चारही वर्षे हे उपदेशाचे शब्द माझ्या मनात पक्के घर करून बसले होते. या प्रसंगामधून गेल्यानंतर युगांडामध्ये राहायला मी पूर्ण पात्र झालो होतो. माझ्या मनाची एक घडण होऊन गेली. अशा कोणत्याही प्रसंगाला सामोरे जाण्याची ताकद मला मिळाली. हे सर्व म्हणायला व आता लिहायला अर्थातच मी जिवंत राहिलो म्हणून. त्यांचे माथे फिरून एकाच गोळीत त्यांनी सर्व संपवून टाकले असते तर ..तर माझी ही गाथा मी तुम्हाला सांगूच शकलो नसतो. युगांडात वास्तव्य करण्यासाठी अग्रिपरीक्षेसारखी मी दिलेली ती एक परीक्षाच होती.

असे धडे घेऊन युगांडात राहणे मी हळूहळू शिकत होतो. काही महिन्यांनंतर माझी पत्नी व मुलगा त्यांच्या सुट्टीत युगांडाला आले होते. तोपर्यंत मला बरीच माहिती होऊन मी बराच धीट बनलो होतो. तरीही अनाटायी निष्कारण धाडसीपणा दाखवणे बरे नाही हेही कळून चुकले होते. सायंकाळी सहानंतर गुपचूप घरात बसून राहणे यातच शहाणपणा आहे हे समजलो होतो. पण स्त्री हट्टापुढे कोणाही पुरुषाचे चालत नाही हे खरे. सायंकाळी 'जरा पाय मोकळे करून येऊ या का', असे विचारले गेले. मलाही जरा मोकळ्या हवेत हिंडायची लहर आली होती. बँकेच्या इमारती पासून जवळच हिंदूंचे देऊळ आहे. अतिशय सुरेख व स्वच्छ देऊळ आहे. कोठेही नाही तरी देवळात पायी जाऊन येऊ असे ठरले. मी, पत्नी, मुलगा व सहकाऱ्यांचा एक मुलगा असे आम्ही चौघे देवळात जाऊन आलो. घरात येण्याचा रस्ता बँकेच्या मागील दरवाजाने होता. पत्नी व मुलांना बँक पुढच्या बाजूने पाहायची होती. इमारतीला वळसा घालून कंपाला रोडवरील मुख्य दरवाजापाशी आम्ही पोहोचलो. आता जास्त उशीर नको म्हणून त्यांना घेऊन मी मागील दरवाजाकडे परत जायला निघालो. तोच एक सैनिक आमच्या दिशेने आला. जवळ येताच त्याने बंदूक चक्रे माझ्या छातीला लावली. मस्त प्यालेला दिसत होता तो. माझ्याजवळ त्याने खाण्यासाठी पैशांची मागणी केली. पुन्हा एकदा 'चकुला'. निमूटपणे मी खिशात हात घातला व काही पैसे त्याला देऊ केले. पण त्याला ते समाधान देत नव्हते. त्याने मला स्पष्टपणे सांगितले "गृहस्था, तू बायको मुलांबरोबर आहेस. त्यांचा तू प्यारा आहेस व तुझा जीव तुला प्यारा आहे. शिवाय तू दिलेल्या पैशात काहीही येणार नाही हे तुला नक्की ठाऊक आहे. तेव्हा जवळ असलेले सर्व पैसे मला दे." माझा इलाजच नव्हता. त्याच्या त्या पूर्ण झिंगलेल्या अवस्थेत बंदुकीचा चाप केव्हा ओढला जाईल ते त्याला सुद्धा समजले नसते. दोन सेकंदात मला दरदरून घाम फुटला. मागचा अनुभव पाठीशी होता. काहीही न बोलता मी खिशात होते तेवढे सर्व पैसे काढून त्याला देऊन टाकले. खिसा उलटा करून त्याला दाखवला. तेव्हा कोठे त्याचा बंदुकीचा भाता माझ्या छातीवरून खाली उतरला.

पत्नी व मुलांची तर अशी अवस्था झाली होती की त्याचे मी वर्णनच करू शकत नाही. सुटका झाल्याबरोबर काहीही न बोलता आम्ही घरी आलो. लिफटने पाचव्या मजल्यावर घरी केव्हा एकदा पोहोचतोय असे होऊन गेले होते. त्यानंतर मात्र त्यांना घेऊन सायंकाळी पायी फिरायला जाण्याचे धाडस मी कधीही केले नाही.

५ ऑगस्ट १९८४ चा दिवस. रविवारची सुट्टी होती. सुट्टी म्हटली की अंगावर काटा येत असे. घरात कोंडून घेण्याचा कंटाळा येई. काय करायचे हा प्रश्नच असे. मग कोणाकडे तरी जा, गप्पा मारा, पत्ते खेळा असा वेळ काढावा लागत असे. त्या दिवशी एंटेबी रोडवर कंपाला पासून १४/१५ मैलांवर असलेल्या नाकिगाला येथे असलेल्या चहाच्या मळ्यावर असणाऱ्या एका भारतीय मित्राकडे जाण्याचे मी ठरवले. ड्रायव्हर बरोबर होता. तरीही हौसेने मी कार चालवायला बसलो. कंपालाचा मुख्य चौक सोडून एंटेबी रोडला लागलो. रविवारमुळे रहदारी कमीच होती. रस्ताही बरा होता. त्यामुळे मी मजेत गाडी चालवत होतो. मधून मधून गाणी गुणगुणत होते. ५/६ मैल गेल्यानंतर एक गाडी सतत माझ्या मागे पाठलाग करत आहे असा मला संशय आला. मी गाडी जोरात चालवू लागलो. गर्दी आणखी विरळ होत गेली. आणखी काही अंतर पुढे गेल्यानंतर ती गाडी माझ्या गाडीच्या शेजारून समांतर रेषेत चालू लागली. प्रथमतः रस्ता रुंद असल्यामुळे मला वावगे वाटले नाही. काही अंतरावर चढण असलेल्या रस्त्याला लागलो. तो भाग तसा निर्मनुष्यच होता. त्याच्या थोडे आधी ती गाडी माझ्या मध्ये येऊ लागली. तिरकी चालवून माझ्या गाडीचा रस्ता अडवू लागली. मी नवशिका असल्यामुळे त्याला मनातून शिब्या देऊ लागलो. माझ्या ड्रायव्हरला मी त्यांच्याकडे न पाहताच विचारले की ते गाडी अशी का चालवत आहेत. तोच त्याने अत्यंत घोगऱ्या आवाजात मला सांगितले, “साहेब, तुम्ही तिकडे पाहा ना. ते लोक कार चोर आहेत. त्यांना आपली गाडी हवी आहे.” मी क्षणभर त्यांचेकडे नजर टाकली अन् माझे दात घट्ट एकमेकांत रतून बसले. त्या दुसऱ्या गाडीतील पुढच्या सीटवरून माझ्यावर मशिनगन रोखण्यात आली होती. मी तिकडे पाहताच त्याने सांगितले, “गाडी थांबव. किल्ली आत सोडून तू बाहेर उतर.” काय समजायचे ते मी समजलो. पण अत्यंत भीतीमुळे माझा माझ्या गाडीवरील ताबा सुटला. ब्रेक ऐवजी अॅक्सलेटरचा पाय दाबला गेला. शेजारच्या मशिनगनधारीमुळे स्टिअरिंग व्हीलवर हात टिकला नाही. गाडी डावीकडे भरकटली. काही सेकंदातच गाडी एका दगडाला व झुडपाला अडकून थांबली. थोडी पुढे गेली असती तर खोलवर दरीमध्ये कोसळली असती. आमचे काय झाले असते कोण जाणे. गाडी थांबल्यावर शेजारी बसलेला माझा ड्रायव्हर ओरडला, “साहेब आधी गाडीच्या बाहेर पडा.” आम्ही

दोघेही उतरून रस्त्याच्या दुसऱ्या कडेला जाऊन थांबलो. आमची गाडी चोरांच्या स्वाधीन करून ते येऊन गाडी घेऊन जाण्याची आम्ही वाट पाहत होते. पण पाच दहा मिनिटे वाट पाहूनही ते आले नाहीत. कदाचित आमची भरकटत गेलेली गाडी पाहून, आमच्या गाडीचा अॅक्सिडेंट झाला असा त्यांचा समज झाला असणार. किंवा माझ्या शेजारी बसलेला ड्रायव्हर नसून तो माझा शरीररक्षक आहे असे त्यांना वाटले असणार. काही वेळ स्वस्थ बसून आता ते येत नाहीत अशी आमची खात्री झाली. मग थोडे पुढे जाऊन काही लोकांना बोलावले. प्रथम कोणी येण्यात तयार होईनात. मग जे तयार झाले त्यांना मदतीला घेऊन गाडी रस्त्यावर ओढून घेतली. गाडीचे तोंड परत कंपालाकडे वळवले. त्या दिवशीची कार ड्रायव्हिंगची हौस तर पूर्ण भागली होतीच. ड्रायव्हरच्या हातात गाडी देऊन मी निमूटपणे मागे जाऊन बसलो. त्यानेही शक्य होते तेवढ्या वेगाने कंपालाकडे गाडी परत आणली. घरी आल्यावर सुटकेचा श्वास टाकला. त्या ठिकाणी मदत करणाऱ्या माणसांनी सांगितले की, “हे रोजचेच आहे. तुम्ही नशीब म्हणून वाचलात.” चला आपली दोरी बळकट होती हेच खरे. कारचोर किंवा दरीत पडून दोन्ही पैकी एकाने त्या दिवशी अंतच व्हायचा. पण नाही. युगांडामध्ये पुढील तीन वर्षांहून अधिक काळात याहूनही जास्त सनसनाटी अनुभव मिळायचे होते, म्हणूनच जिवंत राहिलो होतो.

रस्त्यामध्ये बंदुकधारी लोकांना लुटत असत तसेच सरकारी नोकरवर्ग कार्यालयात त्यांच्या पद्धतीने लूटमार करत. मात्र कार्यालयीन कर्मचारी अत्यंत गोड बोलून वसुली करत. युगांडामध्ये भारतीय वस्तू, अन्नधान्य कमी मिळत असे. मग सीमारेषा पार करून केनियामध्ये किसुमू किंवा एल्डोरेट येथे आम्ही कारने जात असू. टोरोरोजवळ सीमा पार करावी लागे. गाडीच्या व आमच्या तपासणीच्या नावाखाली प्रचंड वसुली केली जात असे. पण एकदा त्यांना हवे तेवढे पैसे मिळाले की लगेच शिके मारून सीमापार केले जाई.

माझा मुलगा व पत्नी सुट्टीला युगांडाला आले तेव्हा त्यांना घ्यायला मी विमानतळावर गेलो होतो. एंटेबी विमानतळावर विमान उतरले. वरच्या मजल्यावरील गॅलरीतून दोघांना आलेले पाहिले म्हणून खाली दरवाजाशी वाट पाहत उभा होतो. बराच वेळ झाला तरी दोघे बाहेर येईनात. थोड्यावेळाने एका प्रवाशाने सांगितले की दोघांना आत अडवून ठेवले आहे. तोपर्यंत माझ्या ओळखी झाल्या होत्या. त्या जोरावर मी आत गेलो. एका अधिकाऱ्याच्या खोलीत दोघांना पाहिले. चौकशी करताच अधिकारी म्हणाला, “अहो त्यांनी घेतलेल्या यलो फिव्हरच्या व्हॅक्सिनेशनला मुदतीहून एक दिवस कमी पडतो आहे. मी त्यांना आज सोडू शकणार नाही.” पत्नी व मुलगा

रडवेले झाले. मलाही प्रथम त्यांचे बोलणे खरे वाटले. पाच मिनिटांनी अधिकारी माझ्याजवळ आला व म्हणाला, “बाना (साहेबा) प्रश्न त्यांच्या हेल्थ कार्डचा नाही तर माझ्या ब्रेकफास्टचा आहे.” माझे क्षणार्धात माझ्या लक्षात आले. त्या अधिकाऱ्याच्या हातात नोटा कोंबल्या. मनात म्हटले ब्रेकफास्टच काय आजचे लंच व डिनर सुद्धा घे पण त्यांना लगेच सोड. हातात नोटा ठेवून त्याने पत्नी व मुलाच्या पासपोर्टवर लगेच शिक्रे मारले. आम्ही बाहेर पडलो. पत्नी व मुलाच्या हे सर्व लक्षात यायला थोडा वेळ लागला. मी मात्र आता सराईत झालो होतो.

एक दिवस सकाळी ड्रायव्हरला लवकर येण्यास सांगितले होते. मला कामाला बाहेर जायचे होते. ड्रायव्हर नेहमी सांगितलेल्या वेळी हजर राहात असे. त्या दिवशी बरोच वेळ झाला तरी आला नाही. मनातून मी त्याला शिव्या देत होतो. वेळेवर जाऊ शकलो नाही म्हणून ज्याच्याकडे जायचे होते त्याला फोन करत होतो. बँकेची वेळ झाली तसतसे कामाला लोक येऊ लागले. ड्रायव्हरच्या जवळ राहणारा एक कर्मचारी आला व त्याने बातमी आणली ती अहमदच्या मृत्यूची. मी मनात देत असलेल्या शिव्या घशात अडकल्या. तडक दुसऱ्या ड्रायव्हरला घेऊन निघालो ते अहमद ड्रायव्हरच्या घरी. एका छोट्याशा घरात अहमदचा देह निस्तेज पडला होता. डोक्यात गेलेल्या बंदुकीच्या गोळीने त्याचा मेंदू दिसत होता. पोटात घुसलेल्या गोळीने रक्ताचे थारोळे झाले होते. त्या रात्री क्षुल्लक चोरीसाठी अहमदला प्राण गमवावे लागले होते. त्याच्या घरात चोरांना काय मिळणार ? पण अहमदच्या स्वभावाप्रमाणे त्याने प्रतिकार करण्याचा प्रयत्न केला असणार. माझ्या डोळ्यांवाटे अश्रू थांबेनात. पण अहमदच्या पुढील अंत्ययात्रेची तयारी करायची होती म्हणून तिथून बाहेर पडलो. एक नाहक बळी पाहिला.

सायंकाळी बँकेच्या वेळेनंतर कंटाळा आला की घरी जाण्यापूर्वी ड्रायव्हरला घेऊन एक चक्र मारायला मी जात असे. हिरवागार निसर्ग व रोज नवीन भागातील टेकडीवर मी जात असे. त्या दिवशी दूरच्या भागात घेऊन जाण्यास मी ड्रायव्हरला सांगितले. त्या टेकडीवर जाताना वाटेत मला एक मोठा खड्डा - साधारण ५०x५० चा दिसला. खड्ड्यामध्ये काहीतरी वेगळे वाटले म्हणून मी ड्रायव्हरला गाडी थांबायला सांगितली. ड्रायव्हर प्रथम थांबायला तयार होईना; पण मी आग्रह केल्यानंतर तो थांबला. खड्ड्याच्या जवळ गेल्यानंतर भयंकर दृश्य पाहून मला भोवळच आली. त्या खड्ड्यात काही माणसांची मुंडकी व काही धडे टाकलेली होती. ती फार जुनी नसावीत हे लक्षात येत होते. त्या अमानुषतेचा फार राग आला. अशा प्रकारे युगांडामध्ये किती माणसे मारली जात असतील याची कल्पनाच करवत नव्हती; पण पुढे केव्हा तरी केलेल्या अंदाजानुसार चार वर्षांच्या ओबोटेच्या सत्ताकाळात सुमारे ५,००,०००

लोकांनी प्राण गमावले होते. युगांडामध्ये सर्वांत स्वस्त काय होते तर ते माणसाचे मरण. उलट राष्ट्राध्यक्ष मिल्टन ओबोटे मात्र त्यांच्या भाषणातून संपूर्ण देशात शांतता, सुव्यवस्था व आबादी आबाद आहे असे सांगत होते. कोणावरही अन्याय केला जात नाही. कोणासही सूड बुद्धीने वागवले जात नाही याबद्दल सरकारी ग्वाही दिली जात होती. पण लोकांचा आतला आवाज मात्र वेगळेच काही सांगत होता. असंतोष धुमसत होता. शब्द व कृती यांची फारकत जाणवत होती.

लोकांच्या कुजबुजीवरून काहीतरी विपरित घडणार हे नक्की जाणवत होते. सैन्याचे पगार वेळेवर दिले जात नव्हते. त्यांना धड कपडे सुद्धा नव्हते. लोकांच्या नाराजीचे लक्ष्य ओबोटे सरकार मधील चार मंत्री होते. आतल्या गोटातून समझोता करण्यासाठी या चार मंत्र्यांना काढून टाका, असे ओबोटेला सांगण्यात आले. त्यापैकी गृहमंत्र्यांवर एकदा बाँब फेकण्याचा प्रयत्न झाला होता. तसेच सुरक्षा मंत्र्यांच्या घरावर हल्ला झाला होता; पण मिल्टन ओबोटे कुणाचेच ऐकायला तयार नव्हता. रोज बंदुकीचे आवाज वाढत होते. लुटण्याचे प्रमाण जास्त होते. त्यातच जनरल ओथिटे ओजोकच्या तथाकथित हेलिकॉप्टर अपघाती मृत्यूनंतर सैन्यात असंतोष वाढत होता.

जुलै १९८५ चा पहिला पंधरवडा उलटला. पंधरवड्याच्या सुरुवातीपासूनच लक्षणे ठीक दिसत नव्हती. आफ्रिका खंडातील अनेक देशात झालेल्या 'कू' (Coup) म्हणजे लष्करी राज्यक्रांती बद्दल ऐकले होते. आतापर्यंत जवळ जवळ ७५ वेळा हे 'कू' निरनिराळ्या देशात झाले होते. काहीतरी होणार आणि आपल्याला भयंकर पाहायला लागणार असे वाटू लागले होते. २६ जुलै १९८५. शुक्रवार सकाळपासूनच या वीकएंडला सावध राहा' असे सर्वजण एकमेकांना सांगत होते. त्या दिवशी बंदुकीचे आवाज फारच वाढले होते.

२७ जुलै १९८५ ची सकाळ उजाडली. प्रत्येक शनिवारप्रमाणे सकाळी ९/९.३० वाजता मी आठवड्याची खरेदी केली. परत बाहेर जाऊन यावे असे वाटले म्हणून ड्रायव्हरला गाडी बाहेर काढण्यास सांगितले. स्पीक हॉटेलमध्ये जाऊन त्या मॅनेजरला भेटलो व गाडी तिथून मेकेरेरे युनिव्हर्सिटीमध्ये घेण्यास सांगितले. कंपाला रोडला माझी कार आली. विरुद्ध दिशेने एक ट्रक भरून सैनिक बंदूक सरसावून बसलेले दिसले. तो ट्रक पुढे जातो तो दुसरा, तिसरा, चौथा असे कमीत कमी पंचवीस ट्रक भरून उलट दिशेने मध्यवर्ती कंपालाकडे गेले. नक्की काय घडत असावे याची कल्पना आली नाही. तरी वेगळे काहीतरी घडते आहे असे जाणवले. मी मनाची समजूत करून घेतली की या मिलिटरीच्या काही हालचाली असतील. ड्रायव्हरही मला काहीच बोलला नाही. म्हणून त्या सर्व ट्रक्सच्या विरुद्ध दिशेने चार कि.मी. अंतरावर असलेल्या

मेकेरेरे युनिव्हर्सिटीतील माझ्या एका प्रोफेसर मित्राकडे पोहोचलो. त्याच्या घराच्या दाराशी पोहोचतो तोच बाँबचे प्रचंड आवाज कानावर आले. मग मात्र पाचावर धारण बसली. इतक्यात रेडिओवर बातमी ऐकली की युगांडात लष्करी राज्यक्रांती घडून मिल्टन ओबोटेची सत्ता उलथून पाडण्यात आली आहे. चीफ ऑफ आर्मी ब्रिगेडियर बासिलिओ ओलेरा ओकेलो (Brig. Basilio Olara Okello) याने ही क्रांती घडवून आणली होती.

हे ऐकल्यावर मला तिथे थांबवेना. मी बँकेत परत यायला निघालो. माझ्या मित्राने मला खूप विरोध केला; पण लष्करी क्रांती म्हणजे काय याची मला कल्पना नसल्याने मी हट्टाने परत निघालो. त्यांच्याकडून निघून युनिव्हर्सिटीच्या दाराबाहेर रस्त्यावर आलो. चित्र एकदम थरारून सोडणारे होते. दृश्य भयानक होते व आवाज कानठळ्या बसवून सोडत होते. माझी एकच कार मेकेरेरे कडून कंपालाच्या मेनरोड वरून बँकेकडे धावत होती. सैनिक रस्त्याच्या दुतर्फा उभे राहून बंदुकीचे बार हवेत सोडत होते. ते असे का करत आहेत हे मला समजतच नव्हते. जीव मुठीत धरून व देवाचे नाव घेऊन मी गाडीत बसलो होतो. ड्रायव्हर भयंकर वेगाने गाडी चालवत होता. आपण आता जगणार नाही, कोणत्याही क्षणी एखाद्या चुकून आलेल्या गोळीला आपण बळी पडणार असे वाटत होते. डोळ्यासमोर बायको व मुले दिसत होती; पण गाडी पुढे नेण्याखेरीज इलाजच नव्हता. मधेच थांबणे अगर मेकेरेरे युनिव्हर्सिटीमध्ये परत जाणे अत्यंत धोक्याचे होते. जगलो वाचलो तर बँकेत जाऊन पोहोचणेच शहाणपणाचे होते. तसाच धीर करून ड्रायव्हर व मी एकमेकांना धीर देत गाडी घेऊन बँकेच्या चौकापाशी पोहोचलो. जणू काही मिलिटरीची दुतर्फा सलामी घेतच आम्ही जात होतो. कंपालाच्या बरोबर मध्यावर, एका उंचावर व बाजारपेठेच्या अगदी मध्ये अशी बँकेची इमारत होती. त्या चौकापासून जवळच युगांडा सेंट्रल बँक, जनरल पोस्ट ऑफिस, पार्लिमेंट हाऊस, रेडिओ व टीव्ही केंद्र, तसेच एंटेबी आणि जिंजाला जाणारे रस्ते होते. मिलिटरीला मोर्चे बांधायला तो अत्यंत सोईस्कर व मध्यवर्ती चौक होता. सर्व बाजूंनी नाकेबंदी करणे त्या चौकातून सोपे होते. मी त्या चौकात पोहोचलो तर तिथे असलेले चित्र पाहून अगदी गर्भगळीत होऊन गेलो. चौकात रणगाडे आणून त्यावर मोठ्या लांब पल्ल्याच्या बंदुका, छोटे तोफखाने, व गगनभेदी अँटी एअरक्राफ्ट गन्स उभारून ठेवल्या होत्या. त्या सर्व आकाशात धूर व आग ओकत होत्या. शोकडो सैनिक सज्ज होऊन उभे होते.

माझी गाडी चौकात पोहोचली. बँकेच्या इमारतीला पुढच्या बाजूने वळून वळसा घालून मागील दरवाजाने आत जाणे एवढेच पण अत्यंत अवघड काम बाकी होते. इतक्यात एका सैनिकाने गाडी अडवली. ड्रायव्हरच्या अंगावर ओरडत त्याने विचारले,

“मूर्ख माणसा दिसत नाही आम्ही काय करित आहोत ते ? कुठे निघालात ? खाली उतरा. गाडी आम्हाला हवी आहे ती द्या.” ड्रायव्हर त्यांचाच असल्याने बिचारा काहीच बोलू शकत नव्हता. मीच मागील सीटवरून धीर करून म्हणालो, “मित्रा चिडू नकोस. मी या समोरच्या बँकेत काम करतो. गाडी बँकेची आहे व मला आता बँकेत मागील दाराने पोहोचणे जरूरीच आहे.” तरीही त्याला गाडी हवीच होती. तो दार उघडून जबरदस्तीने माझ्या शेजारी येऊन बसला. मला बँकेच्या दाराशी सोडून तो गाडी घेऊन जाणार होता. मी मनात विचार केला. चला निदान बँकेच्या दारापर्यंत तर जाऊ; पण शेजारी बसलेला तो काळा पहाड, त्याने हातात धरलेली बंदूक केव्हा काय करेल ते सांगता येत नव्हते. मनातून तर मी खूप घाबरून गेलो होतो. पण त्याला बाहेर काढणेही शक्य नव्हते. मग त्याला घेऊनच आम्ही बँकेच्या मागील दारापाशी पोहोचलो. बँकेला मागे दोन दरवाजे होते. त्यापैकी एक कायमचा वापरता उघडा असायचा. त्या दरवाजासमोर जाऊन मी हॉर्न वाजवला. नेहमीच्या पहारेकऱ्यांच्या नावाने हाका मारल्या. पाच मिनिटे गेली तरी कोणी दरवाजा उघडेना की ओ देईनात. ती पाच मिनिटे मला पाच वर्षासारखी वाटली. मग आवाज आला की ‘दुसऱ्या दरवाज्याने गाडी आत घ्या.’ रस्त्यावर फायरिंग जोरात सुरू होते. गाडी पुढे मागे करण्यात धोका होता. पण काहीच इलाज नव्हता. कसेतरी दुसऱ्या दरवाजापाशी आलो. दरवाजा उघडला व गाडी एकदाची आत घेतली. बँकेच्या नेहमीच्या दरवाज्यासमोर गाड्यांची रांग लागून कार पार्क गाड्यांनी व माणसांनी पूर्ण भरला होता. ती गर्दी पाहून व ओळखीचे चेहेरे पाहून मला खूपच धीर आला. बरोबर आलेल्या सैनिकाला पुन्हा एकदा ही बँकेची गाडी आहे व ती नेऊ नकोस असे विनवले आणि आश्चर्य म्हणजे तोही गाडी न घेता गेला. जाताना म्हणाला, ‘मी वरिष्ठांना गाडी घेऊन जायची का ते विचारून येतो.’ तो बाहेर जाताच क्षणचाही विलंब न करता पहारेकऱ्याने दरवाजा बंद केला. मी ज्या वेळी दरवाज्याने आत गेलो त्या वेळी जमलेल्या लोकांचा एकच आवाज आला. “आले, सानेसाहेब परत आले.” तेव्हा कोठे मला समजले की ते माझी वाटच पाहात होते. मी कोठे अडकलो असेन याची त्यांना चिंता वाटतच होती. मी मात्र गाडीतून उतरल्यानंतर सुटकेचा श्वास सोडला. तोवर मी घामाने चिंब होऊन गेलो होतो. एका अर्थाने पुनर्जन्मच झाल्यासारखे वाटत होते. वर गेलो तेव्हा माझ्या श्री. मुखोपाध्याय साहेबांना हायसे वाटले. ते तर डोळ्यात प्राण आणून माझी वाट पाहत होते. हे सर्व घडले तोवर दुपारचे १२.३०/१ वाजला.

त्यानंतर मात्र बाहेरच्या बंदुका हवेत प्रचंड गोळीबार करत होत्या, कशासाठी इतका गोळीबार आता करत होते ते मात्र आम्हाला समजत नव्हते. हा भीषण प्रकार रात्री

एक-दोन वाजेपर्यंत सुरू होता. बँकेच्या इमारतीत पाचव्या व सहाव्या मजल्यावर आमच्या राहण्याच्या जागा होत्या. इमारतीच्या तीन बाजू, म्हणजे आमच्या राहण्याच्या जागांची प्रत्येकाची एक बाजू त्या चौकाला लागून होती. खालच्या चौकातून हवेत होणारा गोळीबार जाताना कधी कधी चुकून बँकेच्या इमारतीवर येत होता. आमच्या फ्लॅटच्या रस्त्याकडील भिंतीची व खिडक्यांची चाळणी होऊन गेली होती. आमच्यापैकी कोणालाही घरात जाणे अशक्यच होते. सर्वजण तीन फ्लॅटच्या मध्ये येणाऱ्या कॉरिडॉरमध्ये बसून होते. कोणी रामरक्षा म्हणत होते, कोणी गीता पठण करत होते. कोणी नुसतेच रडत होते. मुले मात्र न समजून गोळीबाराच्या आवाजावर खूष होत होती. त्यांना ही युगांडाची दिवाळीच वाटत होती. माझ्या सहकाऱ्यांपैकी एकाच्या दोन लहान मुली होत्या. ज्यावेळी खाली गोळीबार चालू होता त्यावेळी त्यांची भयानकता समजायचे त्यांचे वय नव्हते. त्या ज्या खोलीत होत्या त्या खोलीच्या खिडकीतून बरोबर खाली दिसत होते. आवाज कसले होत आहेत या उत्सुकतेने दोन व चार वर्षांच्या त्या दोघी खिडकीमधून खाली गंमत पाहत होत्या. त्यांचे आईवडील इतरांशी चर्चा करत बाहेर बसले होते. इतक्यात त्यांना मुलींची आठवण येताच आत जाऊन त्यांनी मुलींना चटकन खाली उतरवले व बाहेर आणले. पुढच्या दहा मिनिटांतच एक बंदुकीची फैर झाडली गेली ती सरळ त्या मुली काही वेळापूर्वी उभ्या होत्या त्या खिडकीतून आत आली. पाचव्या मजल्यावर आलेल्या त्या बंदुकीच्या गोळ्या भिंत फोडून आत घुसल्या होत्या. नंतर जेव्हा सर्वांनी हे पाहिले तेव्हा एकच विचार मनात आला. मुलींना खिडकीतून उतरायला थोडासा उशीर लागला असता तर.....कल्पनेनेच प्रत्येकाच्या अंगावर शहारा आला.

दुसऱ्या एका सहकाऱ्याची बायको रस्त्याच्या बाजूला असलेल्या स्वयंपाकघरात काहीतरी करत होती. अचानक हे धुडुमधाड आवाज सुरू झाले. न समजून काय होते आहे ते विचारायला आणि बाहेर गेलेले पती आले की नाही हे पाहावे म्हणून ती बाहेर आली. दुसऱ्याच क्षणी एका मोठ्या बाँबच्या आवाजाने संपूर्ण इमारत हादरून निघाली. त्याचा हादरा इतका मोठा होता की, त्या स्वयंपाकघराच्या छताचा भाग कोसळून खाली पडला. जर त्या क्षणी तिला बाहेर येण्याची बुद्धी झाली नसती तर ....!

राज्यक्रांती होऊन सत्तांतर झाल्याचे आणि ओबोटेचे सरकार उलथून पाडल्याचे रेडिओवर जाहीर होत होते. वास्तविक सैन्य व पोलीस या दोघांचाही या क्रांतीला पाठिंबा असल्याने खरे तर काहीच अनुचित घडणे जरूरीचे नव्हते. गोळीबार करण्याचे काहीच कारण नव्हते. पण विजयोन्मादात आपण काय करतो आहोत ते कोणालाच समजत नव्हते. चीफ ऑफ आर्मी ब्रिगेडिअर ओकेलोनो उद्दिष्ट तर साध्य केले होते.

यावेळी ओबोटेने १९७१ ची चूक पुन्हा एकदा केली. कंपाला सोडून बाहेर जाताना त्याने महत्त्वाचा अचोली कमांडर, ब्रिगेडियर बेसिलिओ ओलेरो ओकेलोला कैद करण्याची आज्ञा केली. ओबोटे पुन्हा एकदा युगांडा सोडून पळाला. या वेळी तो झांबियाला गेला. जाताना तो पूर्वी प्रमाणे मोकळ्या हाताने गेला नाही. तर बरोबर देशाची भरपूर संपत्ती घेऊन गेला.

राज्यक्रांतीच्या आनंदाप्रीत्यर्थ असलेला दारुगोळा आता सैनिक मौज म्हणून उडवून टाकत होते. त्यासाठी मोजावी लागणारी किंमत, सामान्य जनतेचे होणारे हाल, होणारे नुकसान याची कोणालाच फिकीर नव्हती. तसेच या आनंदाच्या उन्मादाने बेफाम झालेल्या सैनिकांना लगाम घालण्याचे धैर्य व कर्तृत्व कोणत्याही अधिकाऱ्याच्या अंगात नव्हते, अगदी टिटो ओकेलोच्या सुद्धा. सैनिकांना रान मोकळे मिळाले होते. अशा राज्याक्रांतीनंतर काही तास सैनिकांना पूर्ण मुभा किंवा अलिखित परवानगी दिली जाते. त्या अवधीत ते लूट करून आपला आनंद साजरा करत असतात. त्याप्रमाणेच यापुढील २४ ते २८ तास हेच सर्व कंपालामध्ये घडत होते. लुटालूट ही गटागटाने व आळीपाळीने एकेका भागात सुरू होती. सर्व कंपाला शहराचा ताबा लुटारू सैनिकांनी घेतला होता.

काहीतरी वेगळे घडणार याची जाणीव असल्यामुळे व तो दिवस शनिवार-सुट्टीचा बाजाराचा असल्याने सर्वजण जखरीच्या वस्तू खरेदीसाठी बाहेर पडले होते. प्रत्येकाजवळ पैसे होतेच. सर्व दुकाने उघडी होती. याचा सैनिकांनी बरोबरा फायदा घेतला. रस्त्यावरून जाणाऱ्या प्रत्येकाला अडवले जात होते. त्यांच्या जवळच्या सर्व चीजवस्तू काढून घेण्यात येत होत्या. जवळचे पैसे, केलेली खरेदी, इतकेच नव्हे तर अंगावरचे कपडे सुद्धा उतरवून घेण्यात येत होते. अनेकांचे डोळ्यांवरचे नंबरचे चष्मे सुद्धा काढून घेतले गेले. बिचान्यांना उघडे होऊन व चष्याविना नीट न दिसल्यामुळे चाचपडत जवळच्या मिळेल त्या आश्रयाला धाव घ्यावी लागत होती. सैनिकांचा रोख पोलिसांवरही होता. पोलिसांजवळच्या बंदुका, हत्यारे व दारुगोळा हे पण त्यांना हवे होते. बँकेत असलेले पहारेकरी माझ्याकडे आले व त्यांनी त्यांच्या बंदुका व्हॉल्टमध्ये ठेवून घेण्याची विनंती केली. त्यांना त्यांचे युनिफॉर्म घालून घरी जाणे धोक्याचे वाटले. मग माझे साध्या वेषाचे कपडे त्यांनी मागून घेतले. आमचे रक्षण करणारेच त्यांच्या रक्षणाची भीक मागत होते. दया येऊन इलाज नसल्याने त्यांना कपडे दिले. क्षणाचाही विलंब न करता त्यांनी कपडे बदलले व मग ते घरी गेले.....आम्हाला वाऱ्यावर सोडून.

रस्त्यावरची रहदारी जेव्हा निवाऱ्याला गेली तेव्हा संपूर्ण बाजार त्या सैनिकांना मोकळा मिळाला. कोणते दुकान लुटू अन् कोणते नको असे त्यांना झाले. ज्या वस्तू

घेण्याचे त्यांनी मनात मांडे खाल्ले असतील त्या सर्व त्यांना उपलब्ध होत होत्या. गटागटाने त्यांनी जणू दुकाने वाटून घेतली व पद्धतशीर सर्व कुलुपे दारे तोडून काढली. सुरक्षिततेसाठी फार भक्कम दारे व कुलुपे बसवली होती. ती तोडणे इतकी सोपी गोष्ट नव्हती. पण खून चढल्याप्रमाणे ते सर्व दारा-कुलुपांवर तुटून पडले होते. हातोडी, सळ्या, पहारी जे हातात मिळेल ते घेऊन कुलुपे तोडणे सुरू होते. प्रथमतः दारूची दुकाने फोडून त्यांनी आपली तृष्णा भागवली. दारूचा कैफ चढल्यानंतर इतर दुकाने फोडणे त्यांना सोपे वाटत होते. चार जणांच्या गटामध्ये आळीपाळीने कुलुपावर प्रहार करण्यात येई. तरीही ते तुटले नाही तर बंदुकीचा नेम धरून कुलूप फोडण्यात येत असे. काहींना हे सुद्धा फार कष्टदायक वाटत असे. मग सरळ हँडग्रेनेटचा वापर सुरू झाला. माणसाचे ते रूप पाहून लोभीपणाची फार घृणा वाटत होती.

आमची बँक मार्केटच्या मध्यभागी व उंच इमारत असल्यामुळे सभोवतालचे हे सर्व पाहता येत होते. शिवाय बँक लुटायला केव्हा येतील याचाही नेम नव्हता. हळूहळू सर्वांच्या प्रयत्नांना यश मिळू लागले. कापडाचे दुकान फुटले की पाहिजे त्या रंगाचा, डिझाईनचा संपूर्ण तागा घेणेच पसंत केले जाई. एका ताग्याने समाधान होत नसे. मग मिळतील व हातात बसतील तेवढे रोल एका काखोटीला मारून दुसऱ्या काखोटीला बंदूक धरली जाई. रस्त्यातून जाताना मागून कोणीतरी त्याच्या काखेतून एखादा रोल काढून घेत असे. दोन्ही हात बांधलेले असल्याने त्यांना काहीच करता येत नसे. अगदी फ्रीज, टीव्ही, व्हिडीओ मशिनस, फर्निचर इ. मोठमोठ्या वस्तू डोक्यावर वाहून नेण्यासाठी लोकांनी कमी केले नाही. लाँड्रीत व रेडिमेड कापडाच्या दुकानात जाऊन आपल्या पसंतीचे व मापाचे डझनावारी कपडे सैनिकांनी लुटून नेले. सैनिकच या कामात गुंतल्यावर आम जनतेने तरी गप्प का बसावे ? सायंकाळी पाचनंतर सामान्य जनताही या कामात सहभागी झाली. रात्री ११.००/११.३० पर्यंत अव्याहत ही लुटालूट चालू होती. त्यानंतर एकही दुकान शिल्लक राहिले नाही म्हणून हाती लागलेला माल घेऊन सर्वजण घरी परतत होते. अगदी राज्यक्रांतीचे मिळालेले बक्षीस समजून. त्यावेळपर्यंत कंपालातील एकही दुकान फोडण्याचे बाकी नव्हते व दुकानात एकही वस्तू शिल्लक नव्हती. दिसत होते ते फक्त सर्वत्र पसरलेले पॅकिंग मटेरियल आणि कागदांचे व पुठ्ठ्यांचे ढीग. या संपूर्ण वेळात बँकेवर कोणी चाल करून आले नाही, याचेच समाधान वाटले.

या सर्व लुटालुटीत कोण लुटते आहे व कोणाचे दुकान लुटले जाते आहे याचे कोणालाच भान नव्हते. रस्त्यावर स्थानिक, गोरे, एशियन सर्वांनाच समान इतमामाने लुटले गेले. दुकानातील माल संपल्यावर दुसऱ्या दिवशी लोकांच्या घराकडे मोर्चे वळले होते. अनेकांची घरे लुटली गेली. अनेकांवर अत्याचार झाले. त्यातल्या त्यात

ओबोटेशी जवळीक असलेल्यांचे तर फार हाल झाले. एशियन्सकडे असणाऱ्या सुबतेमुळे त्यांचा खरपूस समाचार घेतला गेला. असेच माझे एक व्यापारी मित्र, त्यांची पत्नी व पाच वर्षांचा एक मुलगा एका बंगल्यात राहात होते. एरवी तो बंगला राहायला एकाकी पण सुंदर होता. पुढे मागे सुंदर बगीचा, प्रशस्त खोल्या व सुंदर परिसर. त्यांच्याकडे शनिवार रविवार पिकनिकला जावे असा बंगला होता. त्याला तर पूर्ण लुटले. प्रथम काही सैनिक त्याच्या घरात घुसले. तो दुपारचे चार घास खात होता. त्याला पानावरून उठवून तिघांनाही एका कोपऱ्यात बसायला सांगितले. मग आत शिरलेल्या सैनिकांनी बाहेर जमलेल्या गर्दीला हवे ते घेऊन जाण्यास फर्मान सोडले. ते तिघेही सोफ्यावर बसून लोक घरातील एक-एक वस्तू नेताना उघड्या डोळ्यांनी पाहात होते. अगदी ज्यात ते जेवत होते ती भांडी सुद्धा लोक उचलून घेऊन गेले. त्यांच्या लहान मुलाने लुटून नेत असलेल्या फोटोंचा आल्बम मागितला तर त्या लहानग्याच्या कानशिलात एक थण्ड बसली. मोठ्या माणसाचे हे अत्यंत रौद्र व ओंगळ रूप पाहून त्याला माणसाच्या वृत्तीची नक्कीच घृणा वाटली असणार. सर्वांत कळस म्हणजे स्वयंपाकघरातील आपल्या स्वयंपाकाला लागणारे सर्व पदार्थ खाली फरशीवर ओतून टाकण्यात येत होते. रिकामी भांडी एकमेकांवर आपटून आवाज करत ते घेऊन जात होते. घरात अगदी सुई सुद्धा राहिली नाही. त्या वेळी ते तिघे बसले होते त्या सोफ्याजवळ काही लोक आले व त्यांनी त्या तिघांना उठायला सांगितले. का म्हणून विचारले तर त्याला सांगण्यात आले, “आम्हाला हा सोफा हवा आहे !” वर त्यांना सल्ला देण्यात आला “आता जर तुम्हाला सुरक्षितता हवी असेल तर तुम्ही लगेच जवळच्या चर्चमध्ये आश्रयाला जा.” आणि हो ! जाताना त्यांनी मित्राचे आभार मात्र मानले कारण त्या मित्राने त्यांना कसलाच विरोध केला नव्हता.

मित्राची कार त्याने बाहेर पार्क करून ठेवली होती. बाहेर येऊन पाहतो तर गाडीची फक्त बाँडी जागेवर शिल्लक होती. ज्याला ज्या पार्टची आवश्यकता होती व हाताने काढता आला तो पार्ट त्याने काढून नेला होता- अगदी चाकापासून ते स्टिअरिंग व्हीलपर्यंत. मित्र मनात म्हणाला, ‘अरेरे ! असे का माझ्या कारचे हाल केले ? कोणीतरी एकाने किल्ली मागून गाडीच का नाही नेली ?’

या लुटालुटीचे कंपालामध्ये सुरू झालेले लोण चारी दिशांनी संपूर्ण युगांडाभर पोहोचले. सामानाच्या लुटालुटीबरोबरच अनेक ठिकाणी स्त्रियांची अब्रूही लुटली गेली. सैनिकांच्या कपड्यांचीही लूट झाल्यामुळे कोण खरे सैनिक आहेत व कोण अंगात वारे संचारलेले सैतान आहेत हे जनतेला समजतच नव्हते. सैनिकांच्या वेषात घरात घुसलेल्या या सैतानांनी घरातील स्त्रियांवर क्रूर बलात्कार केले. यामध्ये स्थानिक

लोकांबरोबरच परदेशी नागरिकांनाही लक्ष्य केले गेले. एक दिवस कंपालामध्ये बातमी आली. टोरोरो येथील एका भारतीय कुटुंबावर आकाश कोसळले होते. ते कुटुंब राहात होते त्या घरात छानसे तळघर होते. सैनिकांचा त्या घरावर डोळा होताच. दंगलीची वेळ साधून काही शस्त्रधान्यांनी जबरदस्तीने घरात प्रवेश मिळवला. त्या घरात चार पुरुषांबरोबर दोन-तीन स्त्रिया होत्या. त्या वयाने तरुण होत्या. घरात घुसलेल्या त्या जनावरांच्या नजरेस त्या तरुणी पडताच त्यांच्यामधील क्रूरता व वासना उफाळून आली. त्यांनी पुरुषवर्गाला वरच्या मजल्यावर बांधून ठेवले. त्या तरुणींना तळघरात नेऊन त्यांच्यावर निर्घृणपणे बलात्कार केला. आम्हाला तर वाटले होते की ते सर्व कुटुंब आता सामूहिक आत्महत्या करेल. पण तसे झाले नाही. शांतपणे ते सर्वजण काही दिवस युगांडाबाहेर गेले. युगांडामधील संहार व बंडाळी शमल्यानंतर परिस्थितीचा अंदाज घेऊन ते कुटुंब पुन्हा युगांडामध्ये परतले आणि त्यांनी पूर्वीचा व्यवसाय सुरू केला. त्यांना कसे सामोरे जायचे हा इतरांनाच प्रश्न पडला; परंतु त्यांनी मात्र फारसे काही घडलेच नाही या थाटात आपले जगणे सुरू केले. पैसे कमावण्यासाठी त्यांना युगांडाखेरीज दुसरा देश मिळाला नाही का याचेच आम्हाला आश्चर्य वाटले.

परंतु युगांडात स्थानिक झालेला व्यापारी वर्ग याच वृत्तीने तिथे राहात असतो. तन-मन-धनाने पूर्णपणे तो युगांडात कधीच नसतो. तन-मन-धनाची फोड करून तो जगत राहतो. व्यवसायात मिळवलेला सर्व पैसा-धन तो सुरक्षितपणे युरोपमध्ये ठेवतो. धनसंचयासाठी त्याला युरोप जवळचा वाटतो; परंतु मनाने मात्र तो भारतातील त्याच्या आपल्या मूळ गावात रमतो. त्या ठिकाणाचे मूळ बीज तो विसरू शकत नाही. मग वर्ष दोन वर्षांतून एकदा तो भारतभूमीला भेट देतो. भारतात स्वकियांना भेटतो पण पुन्हा आणखी पैसा कमावण्यासाठी लगेचच युगांडाला परततो. कितीही अत्याचार झाले, अडचणी आल्या तरी त्याचे युगांडाचे आकर्षण कमी होत नाही. अशा वेळी मनात येते, माणूस असा लोभी का असतो ? पण नाही, ती एक वृत्ती बनून गेलेली असते. हे एक पैशाचे व्यसनच लागलेले असते. कोणतेही संकट माणसाला त्या व्यसनापासून परावृत्त करू शकत नाही, हेच खरे !

परिस्थितीचे गांभीर्य लक्षात घेऊन भारतीय दूतावासाने युगांडामधील भारतीयांना सुखरूप बाहेर नेण्याचे ठरवले. त्यावेळी भारतीय दूतावासात प्रमुख हाय कमिशनर नव्हते. परंतु श्री. रणजीत रे नावाचा तरुण अत्यंत धडाडीचा फर्स्ट सेक्रेटरी होता. माझी व त्याची मैत्री होती. त्याने त्यावेळचे पंतप्रधान पावलो मुवांगाला फोन करून वेळ ठरवून घेतली. आम्ही दोघे त्यांना भेटायला गेलो. दोघांमध्ये झालेला संवाद ऐकण्यासारखा झाला. श्री. रणजीत रे याने एकूण भारतीय लोकांना होत असलेला

त्रास सांगितला व त्यांच्या सुरक्षेसाठी प्रयत्न करण्यास सांगितले. पावलो मुवांगा काहीच ऐकत नाही असे पाहिल्यावर रे याने दोन राष्ट्रातील संबंध बिघडतील व आपण तसे भारत सरकारला कळवू असे बजावले. वयाने लहान असूनही त्याच्या वाणीतील प्रखरता जाणवली. अखेर सर्व भारतीय लोकांना सीमापार करून देण्याचे आश्वासन मिळवूनच आम्ही बाहेर पडलो. सीमारेषा बंद करून ठेवलेल्या होत्या. दुसरे दिवशी ज्या भारतीय लोकांना युगांडा बाहेर जायचे होते, त्यांना आपल्या कारणे भारतीय दूतावासाजवळ बोलावले व सैनिकी संरक्षण देऊन केनियामध्ये सीमापार केले, हा सुद्धा वेगळा असा अनुभव होता.

चार सहा दिवसांनंतर हळूहळू बँकेचे व्यवहार सुरू झाले. पूर्वीचा एक व्यापारी बँकेचा व्यापारी ग्राहक व आमचा झालेला मित्र श्री. कसूलो हा बँकेत माझ्या केबिनमध्ये आला. पूर्वी रुबाबदार व्यक्तिमत्व, केव्हाही सूट बूट व सतत हसत येणारा कसुले फारच केविलवाण्या अवतारात आला होता. फाटलेले कपडे, बुटांचा पत्ता नाही, मार लागल्याच्या खुणा असा तो केबिनमध्ये येताच मला कसेतरीच वाटले. शिल्लक होते ते त्याचे तोंडभरून हसणे. मी त्याला बसवून त्याची सहानुभूतीने चौकशी केली. त्याच्याजागी दुसरा असता तर त्याने कर्मकहाणी सांगायला तासभर घेतला असता. पण या पठ्ठ्याने हसत सांगितले “जाऊ दे. जे व्हायचे होऊन गेले. पुन्हा परत सगळे मिळवायला मी जिवंत तर राहिलो. आता पुन्हा व्यवसाय कसा सुरू करायचा ते आपण बोलू.” मला त्याच्या शांतपणाचे व धीराचे कौतुक वाटले. ‘बचेंगें तो और भी लडेंगे’ या थाटाचा तो एक शूर वीरच मला वाटला. हीच वृत्ती युगांडातील बहुतेक लोकांमध्ये मला आढळून आली. दंगे, धोपे, लुटालूट, गोळीबार व क्रांती हे जणू त्यांच्या अंगवळणीच पडून गेले होते.

एक दोन दिवसात लुटालूटीचे वातावरण निवळले कारण लुटायला काही शिल्लकच राहिले नव्हते. मग सरकारी घोषणांना सुरुवात झाली. मिलिटरी सरकार स्थापन होऊन टिटो ओकेलोला राष्ट्रध्यक्ष म्हणून नियुक्त करण्यात आले होते. त्याने जाहीर केले, की मिलिटरी सरकार योग्य वेळी - म्हणजे केव्हा कोण जाणे-बरखास्त करून निवडणुका घेण्यात येतील. युगांडा हे युगांडन्सचेच आहे. तेव्हा बाहेर गेलेल्या सर्वांनी परत यावे. सर्व पक्षांचे मिळून असे सरकार स्थापन करण्यात येईल. कोणीही अनधिकृत शस्त्रे जवळ बाळगू नयेत. ती सरकारात जमा करावीत. घोषणा खूप होत होत्या. प्रतिसाद फारच अल्प होता. आठवड्यातून कोणी तरी स्वतःच्या तुकडीचे नवे नाव धारण करून आत्मसमर्पण केल्याचे नाटक करत. दहा जणांपैकी दोघे तिघेजण बंदुका परत देत; पण त्याहून कितीतरी त्यांच्या सारख्याजवळ अजूनही आहेत, हे सर्वजण जाणून होते.

सरकारी कारभार सुरू झाल्यानंतर जुने वैमनस्य उफाळून आले. ओबोटेच्या मर्जीतील व विरोध दर्शवणाऱ्या लोकांची धरपकड सुरू होती. तुरुंगातील बंदिवानांची संख्या वाढत होती. त्यांची व्यवस्था करणे, नियमाप्रमाणे त्यांच्या गरजांची पूर्तता करणे अवघड जाऊ लागले. न्यायदानापूर्वीच कैद्यांना शिक्षा व तेही मृत्युदंड देणे सर्रास सुरू झाले. मृत्युदंडासाठी शस्त्रास्त्रांचा वापर न करता मानवी हत्यार वापरले जाई. एका कैद्याला उभे केले जात असे. दुसऱ्या कैद्याच्या हातात हातोडा दिला जाई व पुढे उभ्या राहिलेल्या कैद्याच्या डोक्यात तो हातोडा मागच्याला मारायला सांगितला जाई. एका घावात पुढच्या कैद्याच्या डोक्याची शकले उडत व तो जमिनीवर कोसळत असे. त्याला मारणारा विचार करित असे, आज ना उद्या आपलेही असेच होणार. या अमानुष प्रकाराचा वापर ऐकून माणूस कोणत्या थरापर्यंत जाऊ शकतो याची कल्पना येते. ऐकून अंगावर शहारा येत असे.

या सर्व चर्चेतून येणाऱ्या बातम्यांवरून व रोज घडणाऱ्या अत्याचारांवरून सरकार फार दिवस टिकेल असे वाटत नव्हते; पण कोण येणार व लोकांना शांती देणार, हा मात्र यक्षप्रश्न होता.

पुन्हा एकदा यादवी आणि सैनिकी राज्य

राज्यक्रांती करून आलेले नवे सरकार फारसे काही करू शकेल असे कोणासही वाटत नव्हते. अत्याचार, दडपशाही व सैनिकांची मस्ती वाढतच होती. क्रांतीनंतर झालेल्या लूटमारीमुळे लूट करून पोट भरणे, वस्तू मिळवणे हा जणू सैनिकांचा हक्क असल्यासारखे त्यांना वाटत होते. त्यांचा नंगानाच वाढतच होता. लोकांना काहीच फरक वाटत नव्हता. उलट लुटारूंचे राजरोस राज्य आल्यासारखे वाटत होते.

पूर्वीचा सैन्य अधिकारी योवेरी मुसेवेनीचे गमिनी युद्ध सुरूच होते. त्याच्या मुख्य हल्ल्याचे लक्ष्य मध्य पूर्व युगांडा आणि अंकोले व बुनियारोच्या पश्चिम भागाचे होते. मुसेवेनी अनेक महिने तळ ठोकून योग्य संधीची वाट पाहत होता. मुसेवेनीच्या बंडाला लगाम घालण्यासाठी, सुदानमधील पूर्वीच्या अमीनच्या सैनिकी तुकड्यांना टिटो ओकेलोने आमंत्रित केले. त्यांनी नेमून दिलेले काम करतानाच स्वतःचे हात धुऊन घेतले. सर्वसामान्य नागरिक व मुसेवेनीचे बंडखोर सैनिक यात भेदभाव न करता एकाच न्यायाने सर्वांना लुटले. मुसेवेनीच्या सहनशक्तीचा तो परमोच्च बिंदू होता. ओबोटेच्या काळात तसे त्याला पुढे सरकता येत नव्हते; पण सैन्याची पकड सैल झाल्याबरोबर त्याने मुसंडी मारून पुढे घुसायला सुरुवात केली.

दिवसेंदिवस मुसेवेनीच्या नॅशनल रेझिस्टंट आर्मी (NRA) मध्ये भरती वाढू लागली होती. त्यांचे हल्ले जास्त जोर करत होते. लोक ओबोटे

आणि नंतरच्या टिटो ओकेलोच्या सैनिकी यंत्रणेला कंटाळले होते. प्रत्येक घरात कोणी ना कोणी बळी गेले होते. इतकेच नव्हे तर प्रौढ पिढी नाहीशी होऊन ८ ते १५ वयोगटातील मुलामुलींची संख्या जास्त होती. या सर्वांना एकत्र करून मुसेवेनीने प्रशिक्षण देण्यास प्रारंभ केला होता. त्यांचे वास्तव्य रानावनात असल्याने साहजिकच ती फौज काटक बनत होती. दिवसेंदिवस त्यांचा प्रभाव व दबाव वाढत होता. मुसेवेनी हा ओबोटेला विरोध करणारा म्हणून टिटो ओकेलोने त्याच्या सरकारात सामील होण्यासाठी मुसेवेनीला आवाहन केले. मुसेवेनीने वरवर त्याला प्रतिसाद दर्शवला. बोलणी करण्याची मागणी केली. पुढे घडलेल्या घटनांवरून त्याला फक्त वेळ हवा होता हे स्पष्ट होते. त्याला त्याचे अनुयायी वाढवून सेना बळकट तयार करण्यासाठी अवधी हवा होता, हे स्पष्ट होते. एकीकडे बोलणी चालू ठेवून त्याचे युगांडा हद्दीत पुढे पुढे चाल करून ताबा मिळवणे सुरू होते. साधारण सप्टेंबर - ऑक्टोबर १९८५ पर्यंत मुसेवेनी युगांडाच्या मध्यावर म्हणजे मसाका शहरापर्यंत येऊन पोहोचला होता. तिथल्या एका पुलावर त्याने ताबा मिळवला व युगांडाचे दोन भाग झाले. इकडच्या लोकांना तिकडचा व तिकडच्या लोकांना इकडचा रस्ता बंद होता. संबंध तुटले होते. त्या त्याच्या चढाईमुळे टिटो ओकेलोला मुसेवेनी बरोबर समझोता करण्यावाचून गत्यंतर नव्हते. पूर्व आफ्रिकेतील इतर सर्व राष्ट्रांना या पुलावरून जाणारा युगांडामधील हायवे फार महत्त्वाचा आहे. तो रस्ताच बंद झाल्यामुळे युगांडामधील राजकीय पेच सुटण्यात इतर सर्व राष्ट्रांना स्वारस्य होते. केनियाचा राष्ट्राध्यक्ष मोये याने पुढाकार घेऊन नैरोबी मध्ये शांततेसाठी बोलणी करण्याचा प्रस्ताव मांडला. टिटो ओकेलो व मुसेवेनी दोघांनीही त्याला मान्यता दिली. चर्चेच्या बहुतेक फेरीमध्ये मुसेवेनीने दुसऱ्या कोणाला तरी चर्चेला पाठवले. शेवटी एकदा १७ डिसेंबर १९८५ रोजी शांतता करारावर सह्या झाल्या. आता युगांडाचे हाल संपणार असे सर्वांना वाटत होते; पण सह्या करूनही मुसेवेनी त्याप्रमाणे वागला नाही. काही ना काही कारण सांगून त्याने कराराप्रमाणे वागायचे टाळले. एकूण रंग ठीक दिसत नव्हता.

चर्चमध्ये, मशिदीमध्ये, घराघरातून एकच प्रार्थना केली जात होती. झालेला शांतता करार प्रत्यक्षात उतरावा आणि पुढचे अनिष्ट टळावे म्हणून प्रत्येकजण आपआपल्या ईश्वराला साकडे घालत होता; पण जनतेचे हाल अजून संपले नव्हते. त्यांना अजून एका दिव्यातून पार पडायचे होते. इकडे टिटो ओकेलोचे उन्मत्त झालेले सैनिक आणखीनच मस्तवाल होत होते. दिवसा ढवळ्या लोकांची लूट चालू होती. बंदुकीच्या धाकावर वसुली केली जात होती. लोक जिवाला कंटाळत होते. अनेकांची कारणाशिवाय कत्तल चालू होती. त्यातच मुसेवेनीशी लढण्यात दोनही बाजूचे अनेक

जण खर्ची पडतच होते. युद्धाच्या सावल्या संपूर्ण युगांडावर पडू लागल्या होत्या. कोणत्याही दिवशी युद्ध कंपालामध्ये येऊन पोहोचेल हे समजून चुकले होते. १९८६ साल उजाडले तेव्हापासूनच काहीतरी वेगळे घडणार हे जाणवू लागले होते. अनेक बातम्या रोज येत होत्या. मधूनच वातावरण तंग होत असे. रस्त्यावर पळापळ होत असे; पण पुन्हा व्यवहार सुरू होत असत. जणू या अनिश्चित वातावरणाची युगांडाला सवयच होऊन गेली होती. केव्हाही परिस्थितीचा स्फोट होईल हे सर्वांनाच उमजले होते. शांतता करारावर लोकांच्या समाधानासाठी सहा झाल्या होत्या. आतून दोन्ही पक्षांचे वैर वाढतच होते. दोनही बाजू एकमेकांवर आग ओकीत होत्या-शब्दांची व शस्त्रांची; सामान्य माणसाला हे सर्व कोठे नेऊन सोडणार हे समजत नव्हते. सर्वजण हतबल झाले होते. वस्तू मिळणे दुर्मीळ होऊन गेले होते. असलेल्या वस्तूंच्या किमती भरमसाठ वाढत होत्या. लोक फक्त काय होते ते पाहात आला दिवस पुढे ढकलत होते.

अशा अवस्थेत १७ जानेवारी १९८६ चा दिवस उजाडला. वार शुक्रवार. दुपारी अचानक वातावरण तापले. शनिवार-रविवार काहीतरी घडणार अशी बातमी पसरली. एन.आर.ए. चे लष्कर आठ-दहा मैलांवर येऊन पोहोचल्याचे बोलले जात होते. सर्वत्र घबराट निर्माण झाली. आधीच लोकांना छळणारे यु.एन.एल.ए. चे सैनिक लोकांना जास्तच त्रास देऊ लागले. चार वाजता एकाएकी सर्व बंद झाले. लोक घरोघर परतले.

१८ जानेवारीला शनिवारी सर्वजण दबत दबत बाहेर पडत होते. सर्वांचा बाजाराचा दिवस. आठवड्याला लागणारे सामान तर विकत घेत होतेच. शिवाय लढाई जवळ आल्याच्या बातमीने जास्तीचे सामानही लोक घेऊन ठेवत होते. लोकांना हे नित्याचेच होऊन गेल्यामुळे, जणू एखादे कार्य असावे तसे युद्धजन्य परिस्थितीत लागणारे कोरडे अन्न, दूध पावडर, कडधान्ये, मसाले इ. ची बेगमी करून ठेवली जात होती. मी त्यावेळी परत मेकेरेरे युनिव्हर्सिटीमध्ये गेलो होतो. परत फायरिंगचे जोरदार आवाज आले. मागच्या लष्करी राज्यक्रांतीचा अनुभव असल्याने ताबडतोब माघारी आलो. मी परत येताना सर्व लोंढा उलट दिशेने पळत होता. मी मात्र कंपाला रोडकडे धाव घेत होतो. मार्केटमध्ये काहीतरी कारणावरून दोन गटात बाचाबाची होऊन फायरिंग सुरू झाले होते. घबराटीमुळे कारण काय हे समजून न घेताच लोक पळत सुटले होते. या प्रकारानंतर एक वाजण्याच्या सुमारास सर्वत्र सामसूम झाले. पूर्ण शहर मृतवत झाले.

१९ जानेवारी रविवारी सकाळी रस्त्यावर चिटपाखरू पण नव्हते. नेहमी दर रविवारी चर्चला जाणारे लोक दिसत; पण आज कोणीच दिसत नव्हते. कंपाला शहरात सकाळ

उजाडलीच नव्हती. सर्व व्यवहार बंद झाले होते. त्या दिवशी दुपारी रस्ता ओलांडून चार इमारती पलीकडे एकाकडे मला जायचे होते; परंतु माझा पायी जायचा धीर झाला नाही. दुसऱ्या एकाला बोलावून कारने मी तिथे गेलो. पुढचे दोन दिवस- सोमवार व मंगळवारचे - त्यामानाने सुरळीत गेले. प्रत्येक जण मनातून घाबरलेला होता. पुढे घडणाऱ्या भयानक हत्याकांडाची कल्पना येऊन मनाची तयारी करत होता. सरकारी लष्कराची लुटालूट, अत्याचार वाढतच होते. या दोन दिवसात बँकेतील अनेक कर्मचाऱ्यांनी ते लुटले गेल्याचे सांगितले. सर्व व्यवहार चालू होते पण एका प्रचंड मानसिक दबावाखाली.

अखेर बुधवार २२ जानेवारी १९८६ चा दिवस उजाडला. गेले अनेक दिवस लढाई जवळ येऊन ठेपली असे ऐकत होतो. वाचत होतो. परंतु आज बाँबच्या आवाजाने ती खरोखरच जवळ आल्याची खात्री झाली. वास्तविक अकरा-साडे अकरा पर्यंत सर्व सुरळीत चालू होते. साडे अकरा वाजता माझ्या केबिनमधून कंपाला रोडवर अचानक धावपळ दिसू लागली. लोक आपापसात कुजबुजत होते. एन.आर.ए. चे सैनिक तीन चार मैलांवर आल्याचे समजले. बँकेचा पहारेकरी तर जीव घेऊन पळाला. मी मुख्य दरवाजा बंद करून आतल्या लोकांना धीर देत होतो. कामे लवकर आटोपून स्टाफला लवकर घरी जाण्यास परवानगी दिली. बाहेर बाँबचे कानठळ्या बसणारे आवाज वाढतच होते. मुले शाळेत गेली होती. पालक कामावर होते. अशा परिस्थितीत शाळा सोडून देण्यात आल्या. मुलांना वाऱ्यावर सोडून शिक्षक निघून गेले. पालकांची धावपळ झाली. घरी परतण्यासाठी लोकांना वाहने मिळनात. लोक हातातले काम टाकून घराकडे पळत होते. घरचे सर्वजण एकत्र घरात येतील याची शाश्वती नव्हती. बँकेतील इतर सहकाऱ्यांची शाळेत गेलेली मुले कशीबशी परत आणली. १२ वाजता बँक बंद केली. रस्ते मोकळे व्हायला लागले. शहरी आवाज कमी होऊन लष्करी आवाज वाढत होता. बंदुका, मशिनगन्स, बैजूका, तोफा यांचे वेगवेगळे आवाज आम्हालाही ओळखता येऊ लागले. रस्ते निर्मनुष्य झाले. परंतु बँकेतील सर्व स्टाफ एव्हाना घरी जाऊ शकला नव्हता. आता बाहेर पडून घरी जाणे धोक्याचे होते. तेव्हा राहिलेल्या २०/२२ जणांनी बँकेतच रात्र काढायचा निर्णय घेतला. मी त्यांना धीर देत होतो.

इतक्यात बँकेच्या बिल्डिंगमध्ये राहणारा एक गुजराथी व्यापारी अनवाणी येताना दिसला. त्याला पूर्ण लुटले होते. तो सकाळी पिक अप व्हॅन घेऊन जिंजाला गेला होता. परत येताना UNLA च्या सैनिकांनी त्याला पूर्ण लुटले होते. त्याला मारहाण करून बंदुकीच्या धाकाने त्याची गाडी, पैसे, बूट सर्व घेतले होते. सात-आठ किलोमीटर अंतर त्याला अनवाणी पायी यावे लागले होते. सायंकाळपर्यंत एक-दोन व्यापारी व

कुटुंब आमच्या बिल्डिंगमध्ये आश्रयाला येऊन राहिले. दुपारी चार नंतर अडकलेल्या स्टाफपैकी काहीजण जवळच्या आश्रयाला गेले. राहिलेल्या बारा-चौदा जणांची जेवणाची व्यवस्था करण्याची नैतिक जबाबदारी आमची होती. मग त्यांच्यासाठी आमच्या घरातून रेशन, पाणी, इंधन दिले व त्यांचे त्यांना जेवण करून जेवायला सांगितले. त्या परिस्थितीतही त्यांच्या तोंडावर हसू होते याचे फार कौतुक वाटले. एकाचाही चेहरा रडका नव्हता. शिध्याबरोबरच त्यांनी बिअरची मागणी केली. तेव्हा मात्र त्यांचे कौतुक करावे की राग करावा हे समजेना. पण दया येऊन त्यांना प्रत्येकी एक बिअर दिली. तेव्हा मात्र त्यांचा चेहरा उजळून गेला. कदाचित होणाऱ्या मानसिक त्रासावर त्यांना तोच एक रामबाण उपाय वाटत होता. त्या दिवशी दुपारनंतर सुरू झालेले फायरिंग, बाँबिंग रात्रभर चालूच होते.

गुरुवार २३ जानेवारी १९८६ ची सकाळ उजाडली. रात्रभर चाललेल्या लढाईचा जोर सकाळी कमी झाला होता. कदाचित थोडी विश्रांती घेऊन दुसऱ्या पक्षाचा अंदाज घेणे चालू होते. या सबुरीचा जे जागोजागी अडकले होते त्या लोकांनी फायदा घेण्याचे ठरवले. बाहेर अडकलेले लोक आपल्या घरी पोहोचण्याची धडपड करत होते. बाकी कोणताही व्यवहार चालू होण्याचा प्रश्नच नव्हता. आदल्या दिवशी रात्री बँकेत अडकलेला स्टाफ घरी गेला. घरात बसून काय करायचे म्हणून मागील दाराने खाली बँकेत जाऊन आम्ही कागदपत्रे चाळत बसलो होतो. दुपारी बारा पर्यंत वेळ गेला. आदल्या दिवशी रात्रीपासूनच विजेचे दिवे नव्हतेच. त्यामुळे त्यानंतर काम करणेही शक्य नव्हते. शिवाय लढाई आणखी जवळ आल्याचे जाणवत होते. आवाज फारच जवळ होते. सरकारमधील लांब पल्ल्याच्या तोफा एन.आर.ए. वर आग ओकत होता. त्यातून सुटणारे बाँब कोठे जाऊन पडत होते ते समजत नव्हते. त्यातला एखादा बाँब आमच्या इमारतीवरही येऊन पडण्याची शक्यता नाकारता येत नव्हती. दिवाळीत जसे सतत फटाके फुटावेत तसे फायरिंग होत होते.

दिवसभर रस्त्यावर रहदारी अशी नव्हतीच. पण जी काय माणसे जात-येत होती त्यांना UNLA चे सैनिक लुटत होते. आमच्या खिडकीतून खाली कंपाला रोडवरचे दृश्य दिसायचे. जाणाऱ्या माणसाला पकडून त्याच्या पायाजवळ ते बंदुकीचे बार उडवत. जिवाच्या भीतीने तो अर्धमेला होत असे. एखाद्याला बंदुकीच्या दस्त्याने मारत. मग त्याला पूर्णपणे लुबाडले जात असे. अगदी त्याचे कपडे सुद्धा काढून घेत. वरून पाहताना या सर्वांचा फार संताप येत होता; परंतु मनात चरफडण्या पलीकडे काहीच करू शकत नव्हतो.

जसजशी सायंकाळ होऊ लागली तसतशी भयानकता वाढू लागली. फायरिंग

वाढू लागले. आदल्या दिवसापासून दिवे नसल्यामुळे संपूर्ण शहर अंधारात बुडून गेले होते. अंधारात लपलेल्या शहराला शोधायचा प्रयत्न बंदुकीच्या व बाँबच्या ठिणग्या करत होत्या. सत्तेसाठी चालणाऱ्या तुफानाला कोण रोखणार असे वाटायचे. घरात बसून बसून कंटाळा आला म्हणून आम्ही सर्व फॅमिलीज बिल्डिंगच्या सातव्या मजल्यावर टेरेसवर गेलो. तिथून दिसले की मसाका रोडकडून जिजाकडे शेकडो सैनिक पळत होते. मनात आले हे सैनिक पळून जात आहेत म्हणजे युद्ध लवकर संपले. पुष्कळ उशिरापर्यंत ते सैनिक पळत होते. रात्री युद्ध बंद होईल असे वाटत असतानाचा जोरदार आवाज सुरू झाले. आकाश लालभडक होऊन गेले. दूरवर असलेले तारामंडळ अगदी जवळ आल्यासारखे वाटले. रात्री १०-११ नंतर तर फार घनघोर युद्ध सुरू झाले होते. रात्रभर या आवाजाने कान फुटून गेले. भीतीने पोटात गोळा आला. झोप येणे तर अशक्यच होते.

शुक्रवार २४ जानेवारी १९८६ या दिवशी सकाळी लढाई कंपाला शहरात येऊन पोहोचली. पळून गेलेल्या UNLA च्या सैनिकांना अडवून पुन्हा परत कंपालाकडे लढाईच्या तोंडावर पाठवले जात होते. हार पत्करण्यास टिटो ओकेलोचे अधिकारी तयार नव्हते. सकाळीच समजले की युद्ध मेकेरेरे युनिव्हर्सिटी आणि वाडयंगा भागात म्हणजे आमच्यापासून ४/५ कि.मी. अंतरावर आले आहे. युनिव्हर्सिटी भागात खूप झाडी असल्याने तिथे लपाछपीचा खेळ बंदुकींच्या गोळ्यांसह सुरू होता. इतक्या जवळच्या युद्धामुळे आता कानाचे पडदे फाटायचेच शिल्लक होते. डोके तर बधीर होऊन गेले होते. सर्वांची शुद्ध हरपली होती. इलेक्ट्रिसिटीबरोबर वर असलेली पाण्याची टाकीही रिकामी झाली होती. पाण्याचा साठा तळमजल्यावर कार पार्कमध्ये होता. पण पाणी वर आणायचे म्हणजे पाच सहा मजले किंवा १२५ पायऱ्या चढून म्हणजे आणावे लागत होते. त्यानंतर पाच-सहा दिवस असेच पाणी वरपर्यंत न्यावे लागणार होते. दुसरा इलाजच नव्हता.

लढाई चालूच होती. पळून जाणाऱ्या, लढाई हरणाऱ्या सैनिकांचा डोळा वाहनांवर होता. कारण त्यांना युगांडाची हद्द पार करून दूर जाण्यासाठी वाहनांची गरज होती. साधारण दुपारी बाराच्या सुमारास एक सिव्हिल ड्रेसमधील माणूस आमच्या मागील दरवाजावर चढून आत आला. कारपार्कमध्ये शिरला. सकाळपासून त्याची पाहणी सुरू होती हे आम्ही पाहातच होतो. बरोबर असलेले दोन-तीन बंदुकधारी सैनिक दाराबाहेर उभे होते. तो माणूस आत आलेला कळताच आम्ही एका खिडकीपाशी जमा झालो. श्वास रोखून काय होते ते पाहत होतो. कारपार्क मध्ये बँकेच्या पाच व इतर ८/९ गाड्या होत्या. सर्व गाड्या जाणार हे आता आम्ही समजून चुकलो.

गाड्या जाण्यापेक्षाही सैनिक वर आले तर काय होईल या भीतीने पोटात मोठा गोळा होता. आत आलेल्या माणसाने दाराला आतून लावलेली कुलपे दोन मिनिटात तोडली. बाहेर उभ्या असलेल्या इतर सैनिकांना त्याने रस्ता खुला करून दिला. खुशीप्रीत्यर्थ व सलामी म्हणून सैनिकांनी हवेत गोळीबार केला आणि ते रुबाबात आत आले. आत आल्यावर तिथे असलेल्या गाड्यांपैकी एक मॅटाडोअर त्यांना पसंत पडली. वायर्स जोडून किल्लीशिवाय त्यांनी ती सुरू केली. वेळ न घालवता बाहेर काढली. जाताना वरच्या खिडकीतून आम्ही पाहात आहोत हे त्यांच्या ध्यानात आले. थांबून त्यांनी हवेत गोळीबार केला. जणू काही तुम्ही माझे काहीही करू शकणार नाही असेच त्यांना सांगायचे होते. क्षणभर आमच्याकडे कटाक्ष टाकून सर्वजण गाडीत बसून निघून गेले. इतक्या गाड्या असूनही त्यांनी एकच गाडी नेली यावरच आम्ही समाधान मानले. हे घडत असताना मी इंडियन हायकमिशनरला मदतीसाठी फोन केला. त्यांनी सांगितले की, 'देशात कोणतेच सरकार अस्तित्वात नाही. तर तक्रार कोठे करणार? दाद कोठे मागणार ? मदत कोण पुरवणार ?' तरीही त्यांनी प्रयत्न केला. युगांडा फॉरिन अफेअर्स मिनिस्ट्रीला कळवले. त्यांचा मला उलट फोन आला. पण मधल्या वेळात जे घडायचे ते घडून गेले होते.

त्यानंतरचे अत्यंत महत्वाचे काम फार जरूरीचे पण भयंकर धोक्याचे होते. बँकेचा मागचा दरवाजा उघडा राहणे ठीक नव्हते. तो बंद करणे महत्वाचे तर होतेच तसेच फार जोखमीचे होते. कारण त्या दरवाज्याबाहेर सैनिक असून गोळीबार चालूच होता. काहीही व कितीही अवघड असले तरी ही जबाबदारी मी टाळू शकत नव्हतो. मग मी, बिलिडिंगमध्ये राहणारा एक व्यापारी व त्याचा एक नोकर असे धीर करून खाली आलो. आवाज न करता बाहेरचा अंदाज घेतला व लवकरात लवकर दारे बंद करून नवीन कुलपे लावली. बाहेर फटाके चालूच होते. कुलपे लावून सुसाट वेगाने वर आलो. १२५ पायऱ्या एका दमात चढून वर येईपर्यंत हृदयाचे ठोके दुप्पट जोराने पडत होते. एव्हाना फोन सुद्धा बंद झाले होते. आता लाईट, फोन, पाणी, पोलीस व संरक्षण या सर्व आवश्यक सेवा संपुष्टात आल्या होत्या. किती दिवस लढाई चालेल व किती दिवस घरातील अन्न पाणी पुरेल याचा अंदाज येत नव्हता. वीज नसल्यामुळे फ्रीज बंद होता व त्यामुळे आणून ठेवलेले साठवणीचे दूध व इतर सामान खराब होत होते. कुकिंग रॅज वापरता येत नव्हते म्हणून गॅस वापरावा लागत होता. पुरवठ्याला यावा म्हणून गॅसही जपून वापरावा लागत होता.

आतापर्यंत होणारे बाँबचे आवाज कानाचे पडदे फाडून टाकत होते. त्यात दुपारी दोन अडीच वाजता एक फार मोठा आवाज आला. कंपालाच्या पश्चिमेस दोन-तीन

किलोमीटरवर सरकारी दारुगोळ्याचे मोठे गोदाम होते. एन.आर.ए. च्या फौजेला त्यावर हल्ला करण्यात यश आले होते. त्यांनी त्या गोदामाला आग लावली होती. एकामागून एक कानठळ्या बसवणारे आवाज होऊ लागले. धुळीचे प्रचंड लोळ आकाशात जात होते. शहर त्या धुराने भरून जात होते. मधेच एखादा प्रचंड आवाज होत असे व आगीचा लोळ आभाळाला जाऊन टेकत असे. जणू काही ज्वालामुखीच निर्माण झाला होता. दुपारी अडीच ते सायंकाळी साहेसहा पर्यंत हे सतत चालू होते. माणसाच्या क्रूरतेचे ते एक भयंकर रूप होते. माणसाच्या सत्तेच्या हावेपोटी उसळलेली ती भायनक आग होती. यानंतर अखेरचा प्रयत्न म्हणून की काय UNLA निकराचा लढा देत होते. त्यांच्याकडे असलेल्या लांब पल्ल्याच्या तोफा सतत वर्षाव करत होत्या. हे रात्रभर चालूच होते. लढाई अगदी जवळ म्हणजे आमच्या परसातच आली होती. भीतीने आम्ही गोठून गेलो होतो. अचानक कोणतीही गोळी किंवा एखादा बाँब आम्हाला नष्ट करू शकत होता. शुक्रवारची रात्र आम्हाला काळरात्र वाटत होती.

शनिवार दिनांक २५ जानेवारी १९८६ ला लढाई खऱ्या अर्थाने आमच्या दृष्टिपथात आली. आमच्या बिल्डिंगमधून नजर पोहोचेल इतक्या अंतरावर एन.आर.ए. चे सैनिक येऊन पोहोचले होते. आम्ही सर्वजण आपापल्या फ्लॉटमध्ये राहणे शक्य नव्हते. सर्वजण घरातून निघून सुरक्षित वाटणाऱ्या दोन फ्लॉट्सच्या मधल्या पॅसेजमध्ये येऊन बसलो होतो. अजूनही युगांडा राष्ट्रीय मुक्त आघाडी (UNLA) च्या शहरातील फौजा, बंदुका, तोफा या एन.आर.ए. ला प्रतिकार करत होत्या. आमच्या इमारतीवरून बाँब जात होते. प्रत्येक बाँब इमारत हादरून टाकत होता. भूकंप झाल्याप्रमाणे इमारत थरारत होती. कोणताही बाँब कोणत्याही क्षणी इमारतीवर पडून इमारत जमीनदोस्त होऊ शकत होती. आम्ही सर्वजण युगांडाच्या मातीतच गाडले गेलो असतो.

साधारण बारा वाजता एन.आर.ए. चे सैनिक पुढे पुढे सरकत ताबा घेत आमच्या बँक्रेसमोर मुख्य रस्त्यावर येऊन पोहोचले. बँकेचा तो चौक किती महत्त्वाचा व मोक्याचा होता ते मी याआधी वर्णन केले आहे. सैनिकांची तुकडी बंदूक खाली करून बार करत रस्त्यावरून पुढे येत होती. ते सैनिक म्हणजे नऊ-दहा वर्षांची अनेक कोवळी मुले व मुली होत्या. मोठ्या स्त्रिया लहान मुलांना पाठीला बांधून हाताने मशिनगन्स चालवत होत्या. अगदी झाशीची राणी लक्ष्मीबाईंच्या थाटात. १२ ते दुपारी ३ या वेळात मध्यवर्ती शहरात खूप लढाई झाली. बहुतेक सर्व आमच्या घराच्या खिडकीमधून दिसत होते. स्पीक हॉटेल, पोस्ट ऑफिस, पार्लमेंट बिल्डिंग, ट्रेझरी ऑफिस, नार्थल मॅन्शन इथे फार जोरदार लढाई झाली. अनेक माणसे मारली गेली. ३ वाजता NRA च्या सैन्याने कंपाला शहरावर ताबा मिळवला. आवाज मधून मधून कमी झाले. तीव्रता,

जोर व अखंडितता कमी झाली. लोकांचा जीव भांड्यात पडला. पण अजूनही वीज, पाणी, फोन इत्यादी बंदच होते. रेडिओ, टीव्ही बंद. त्यामुळे खरी परिस्थिती बी.बी.सी. च्या माध्यमातूनच समजत होती. या सर्व काळात ट्रांझिस्टर फार कामाचा होता.

एकदा शहर ताब्यात आल्यानंतर NRA सैनिकांनी कायदा, व्यवस्था व सुरक्षितता आणायला सुरुवात केली. राज्यक्रांती १९८५ साली झाली. त्यावेळची भयानक लुटालूट प्रत्येकाच्या स्मरणात ताजी होती. तशीच लुटालूट परत होते की काय अशी भीती सर्वांना वाटत होती. परंतु NRA च्या संबंधी ऐकलेल्या बातम्यांवरून ते तसे करणार नाहीत अशी आशा होती. तसेच घडले. लुटालूट झाली नाही. उलट लूट करणाऱ्या लोकांना शासन करण्यास NRA च्या लोकांनी सुरुवात केली. लोकांना आता त्राता आल्यासारखे वाटले. आधीच्या लष्कराला लोक फार वितले होते. कंटाळले होते; पण हतबल होते. त्या पार्श्वभूमीवर हे NRA चे सैनिक म्हणजे खऱ्या अर्थाने रक्षणकर्ते वाटले. लोकांनी सैनिकांचे उत्स्फूर्त स्वागत केले. NRA ने घेतलेला शहराचा ताबा शिस्तबद्ध वाटला. त्यांची एक यंत्रणा असल्याचे जाणवले. सैनिकात शिस्त होती, आज्ञाधारकता होती. हे सर्व त्यांच्या हालचालीवरून समजत होते. UNLA च्या ज्या सैनिकांनी शरणागती पत्करून शस्त्रे खाली ठेवली होती त्यांना काहीही न करता ताब्यात घेतले जात होते. नंतर समजले की त्यांना बॅरक्समध्ये नजरबंद करून ठेवले जात होते.

मात्र NRA च्या लष्कराचा पूर्वीचे सरकार आणि UNLA च्या सैनिकांवर कमालीचा राग होता. ते त्यांनी केलेला हल्ला व केलेली कत्तल यांवरून स्पष्टच दिसत होते. कंपाला ताब्यात आल्यानंतर त्यांनी लपून बसलेल्या, शरण न आलेल्या व हत्यारे जवळ बाळगणाऱ्या UNLA च्या सैनिकांना शोधून काढून तिथल्या तिथे गोळ्या घालून ठार करत होते. आमच्या बिल्डिंगच्या बरोबर समोर मेन पोस्ट ऑफिसची इमारत होती. तो पूर्वीपासूनचा एक महत्त्वाचा चेक पॉईंट होता. UNLA च्या सैनिकांनी या चेकपोस्टवर अनेक सामान्य नागरिकांना लुटले होते. मी सुद्धा एकदा त्यांच्या तावडीत सापडलो होतो. २५ तारखेला शहराचा पूर्ण ताबा मिळाल्यानंतर सर्व चेकपोस्टवर NRA ची माणसे बसवली जात होती. समोरच्या पोस्ट ऑफिस नाक्यावरही NRA ची माणसे आली. आत पोस्ट ऑफिसच्या आवारात पूर्वीचे सैनिक लपून बसले असावेत हा त्यांना संशय होता. त्यांनी बाहेर येऊन शरण पत्करण्यास सूचित केले. तरीही कोणी बाहेर येत नाही म्हणताच त्यांनी फायरिंग करायला सुरुवात केली. त्या बरोबर आतून पाच सैनिक बाहेर आले. त्यांना पकडून ताब्यात घेण्यात आले. त्यांच्या जवळची हत्यारे काढून घेऊन त्यांचे शर्ट काढले गेले. त्यांच्याच काढलेल्या शर्टांनी

त्यांचे हात पाठीमागे बांधण्यात आले. त्यांना एका कतारीत उभे केले गेले. ते वेळेवर शरण गेले नाहीत यासाठी त्यांना लष्करी मृत्युदंड ठोठावला जात होता. मग NRA च्या त्या चेकपोस्ट वरील सर्वात लहान म्हणजे तो साधारण १०/१२ वर्षांचा सोल्जर होता; त्याला आज्ञा करण्यात आली, 'फायर'. एका रांगेत उभ्या केलेल्या त्या पाच जणांवर त्या कोवळ्या सैनिकाच्या बंदुकीतून गोळ्यांचा वर्षाव झाला. दोन सेकंदात ती पाचही माणसे धाडकन भूमीवर कोसळली. त्या पाचही शरीरातून रक्ताचे पाट वाहून गेले. त्या लहानग्या सोल्जरला त्याचे काहीही वाटले नाही. त्याची नजर मरून गेली होती. माणुसकीला बधिरता आली होती. जगण्याचा अर्थसुद्धा कळायला लागला नव्हता त्याच्या आधीच त्याने इतरांचे जगणे संपवले होते. माझ्या घराच्या खिडकीमधून मी हे सर्व पाहात होतो. ओठावाटे येणारी किंकाळी आतच थिजून गेली होती. त्या नंतरचे पाच दिवस ते दृश्य डोळ्यांसमोरून जात नव्हते. आजही इतक्या वर्षांनंतर त्या प्रसंगाची भयानकता यत्किंचीतही कमी झाली नाही. याच पद्धतीने इतर ठिकाणच्या ठाण्यांवर माणसे वेचून गोळ्या घालून मारण्यात आली. सत्तेच्या हद्दापोटी आपल्याच देशातील बांधव दुसरे बांधव मारत होते. त्या दिवशीच्या युद्धात व नंतरच्या त्या प्रकारात कंपालात शेकडो माणसे भूमीवर कोसळली. तीन दिवसांपर्यंत ती सर्व मृत शरीरे तशीच ठेवली होती. कंपालात मी बाहेर फेरफटका मारला तेव्हा रस्तोरस्ती ही कलेवरे विखुरली होती. प्रेतांचा खच पाहून मी थरारून गेलो होतो.

सायंकाळी पाच-साडे पाच पर्यंत सर्व आवाज थांबले होते. शांतता प्रस्थापित होऊ लागली होती. एन.आर.ए. च्या लष्करी गाड्या इकडून तिकडे हिंडताना व जागोजागी माणसे नेताना दिसत होत्या. लढाई संपल्याच्या जाणिवेने सर्वांना हायसे वाटले होते. एवढ्यात रात्री नऊच्या सुमारास एंटेबीच्या बाजूने लोकांचा ओरडण्याचा आवाज ऐकू आला. आम्ही सर्वजण पुन्हा टेरेसवर गेलो. आवाज हळू हळू वाढतच होता. आम्हाला वाटले UNLA चे लपून बसलेले सैनिक लोकांना त्रास देऊ लागले असावेत, आणि लोक मदतीसाठी ओरडत असावेत. परंतु काही वेळानंतर हा आवाज कंपालाच्या चारही दिशांनी आला. त्याचबरोबर वाद्यांचे आवाजही घुमू लागले. गाण्यांचे सूर आले. आणि मग समजले हा आनंदोत्सव आहे. ते नवीन राजवटीचे उत्स्फूर्तपणे केलेले स्वागत होते. लोकांना मुसेविनी आल्याचा मनापासून आनंद झाला होता. निदान त्यावेळी तरी त्यांनी तसे व्यक्त केले होते. थोड्यावेळात भोवतालच्या सर्व इमारतींच्या छपरावर, टेरेसवर माणसे जमा झाली. मशाली पेटल्या, नाच-गाणे तालात सुरू झाले. अजूनही बिजलीचा प्रकाश नव्हताच. बिजलीचे कमीपण मशालींनी जाणवू दिले नाही. जणू काही प्रकाशासाठी उद्या सकाळपर्यंत लोक थांबायला तयार

नव्हते. ते अपूर्व दृश्य आमच्या इमारतीच्या टेसेवरून दिसत होते. मी तिथे गेल्यापासून मागच्या तीन वर्षांत सायंकाळी शहरात माणसांचा आवाज ऐकणे ही गोष्ट कधी घडलीच नव्हती. अंधार पडला की कंपाला शहरात माणसे आहेत हे सांगूनही खरे वाटत नसे. सर्वजण आपआपल्या घरात स्वतःला कोंडून घेत असत. हे आज काहीतरी नवीनच घडत होते . मुक्त होणाऱ्या प्रजेच्या भावना ओसंडून वाहात होत्या. असा हा उत्सव रात्री बारा वाजेपर्यंत चालू होता.

बऱ्याच महिन्यांनंतर रात्री आवाज न होता शांत होते. २६ जानेवारी १९८६ रविवारची सकाळ शांत उजाडली. सकाळी माणसे एकमेकांचा अंदाज घेत बाहेर पडत होती. थव्याथव्याने सैनिकांना जवळून पाहात होती. त्यांच्यात असलेली लहान मुले व बायका हे तर कौतुकाचा विषय होऊन गेले होते. कंपालाच्या रस्त्यावर UNLA चे अनेक सैनिक बळी पडले होते. आम्ही अजूनही अंदाज घेत घरातच होतो. कारण NRA सैनिकांचाही भरवसा वाटत नव्हता. शिवाय अजूनही वीज, पाणी, फोन बंदच होते. फक्त बंदुकीचे व तोफांचे भयंकर आवाज बंद झाले होते. सायंकाळी बी.बी.सी. ने कंपाला शहर पूर्णपणे NRA च्या ताब्यात आल्याचे जाहीर केले. तेव्हा कोठे इतक्या दिवसानंतर रात्री शांत झोप लागली.

२७ व २८ जानेवारी सोमवार व मंगळवार बँक सुरू झाली नव्हती. तरीही स्टाफपैकी काहीजण येऊन जात होते. पुढील आदेशासाठी कामकाज थांबवले होते. मग एकमेकांशी गप्पा व्हायच्या. प्रत्येकाच्या भागात काय घडले याची सविस्तर चर्चा व्हायची. सुखरूपणे वाचल्याबद्दल देवाचे आभार मानले जायचे व एकमेकांचे अभिनंदन केले जायचे. मंगळवारी २८ तारखेला सायंकाळी अचानक फोन सुरू झाले. वीज आली. त्याबरोबर पंप सुरू होऊन पाणी वर चढले. आणि मग तेव्हा कुठे आम्हाला त्या युद्धाच्या खाईतून बाहेर सुटल्यासारखे वाटले.

बुधवार २९ जानेवारी १९८६ रोजी हळूहळू बँकेत कामाला सुरुवात झाली. काम सुरू झाल्यामुळे इतर गोष्टींचा विसर पडू लागला. बँकेची इमारत कंपालाच्या मध्यभागी उंचावर व सर्वांत उंच असल्याने चारी बाजूंनी संपूर्ण लढाई अडीच दिवस आम्ही प्रत्यक्ष पाहिली-अनुभवली. खिडकी बाहेरून जाणारे आगीचे गोळे पाहिले. पडलेले मुडदे पाहिले. पळालेले सैनिक पाहिले. जिंकत येणारे NRA चे सैनिक पाहिले. या वेळात घरांच्या भिंतीमध्ये राहण्याऐवजी मधल्या पॅसेजमध्येच राहात होतो. बँकेचे काम सुरू झाले तरी मन लागत नव्हते. वाटत होते हे असे किती वेळा होणार. दरवेळी विस्कटलेली घडी दुरुस्त करायला वेळ लागत होता. त्यामुळे काहीही करावेसे वाटत नव्हते. उत्साहच मावळून गेला होता. नवा गडी नवे राज्य. त्याच्या मनाप्रमाणे नवीन

नियम. खरेच, हा देश केव्हा स्थिरावणार हेच समजत नव्हते. आता निदान लोकांचा पाठिंबा असलेला नेता देशाला लाभला होता. त्याच्या भोवती देशप्रेमी लोक होते. तो विचारांचा पक्का होता. इतरांच्या विचारांना दिशा देऊ शकत होता. जनजागृती करून लोकांना योग्य मार्गाने नेण्याची त्याच्यात ताकद होती. जरूरी होती ती सर्वानी एकदिलाने एकत्र राहून सरकारला पाठिंबा देण्याची. देशात पुष्कळ काही होते, आहे व पुढेही राहिल. सुंदर हवा, उत्तम सुपीक जमीन, फळफळावळ, भाजीपाला, अन्नधान्य मुबलक. लोकसंख्या हवी तशी मर्यादित. गरज होती ती योग्य दिशा दाखवणाऱ्या माणसांची. आता ती शक्यता निर्माण झाली होती. एक आशेचा किरण होता.

प्रो. मिल्टन ओबोटे :-

१. पंतप्रधान (१५ एप्रिल १९६२ ते २४ जानेवारी १९७१)
२. प्रेसिडेंट (फेब्रुवारी १९८१ ते २५ जुलै १९८५)

अत्यंत धूर्त, कावेबाज पण फार हुषार असा युगांडाचा हा राजकीय पुढारी १९५० पासून राजकारणात होता. युगांडाचा, तसेच युगांडातील जाती जमाती व लोकांचा त्याने सखोल अभ्यास केला होता. युगांडाला स्वातंत्र्य मिळाल्या नंतरच्या काळात सरकार स्थापनेमध्ये त्याचा मोठा पुढाकार होता. परंतु स्वतःकडे सत्ता टिकवून ठेवण्यासाठी जाती, जमाती व त्या त्या वेळची राजकीय परिस्थिती त्याने कौशल्याने हाताळली. कोणाला केव्हा जवळ करायचे व केव्हा बाजूला करायचे याचे सतत डावपेच खेळले. व्यवहारचातुर्य व दुसऱ्यांची मने आपल्या बाजूने वळवण्यात वाक्बगार. दुसऱ्याच्या कमकुवतपणाचा पुरेपूर फायदा घेण्याची ताकद होती. अत्यंत उत्तम वक्ता म्हणून प्रसिद्ध. धूर्त डावपेच व राजकारणातील कौशल्यामुळे १९६२ मध्ये पंतप्रधान म्हणून सत्ता काबीज केली. परंतु त्यानेच उदयास आणलेल्या ईदी अमीनने त्याला सत्तेवरून घालवले. टांझानियाच्या मदतीने फेब्रुवारी १९८१ मध्ये ओबोटे पुन्हा सत्तेवर आला. स्वतःकडे प्रेसिडेंट म्हणून सत्ता केंद्रित केली. त्याच्या दुसऱ्या वेळच्या चार वर्षांत ईदी अमीन इतकेच अत्याचार झाले. अनेक लोकांचे बळी गेले. सैन्यातील असंतोषामुळे व जनमानसातील प्रतिकूल वातावरणामुळे जुलै १९८५ मध्ये ब्रिगेडियर बझिलिओ ओलेरा ओकेलो याने राज्यक्रांती करून त्याला दुसऱ्यांदा सत्तेवरून खाली खेचले. त्यानंतर प्रथम नैरोबी व नंतर झांबियाला ओबोटे आश्रय घेऊन राहिला आहे.

दादा ईदी अमीन - राष्ट्रपती युगांडा - जानेवारी १९७२ ते १९७९

बुगांडा परगण्यात जन्मलेला ईदी अमीन शाळेत फारसा शिकलाच नाही. लहानपणापासूनच सैनिकी जीवनाची त्याला आवड होती. दुसऱ्या जागतिक युद्धात ब्रिटिश फौजेमार्फत तो बर्मा (म्यानमार) मध्ये लढला होता, अशा तो बढाया मारतो. परंतु प्रत्यक्ष लढाईत तो कधीच नव्हता. २५० पौंड वजनाचा व सात वेळा युगांडाचा बॉक्सिंग चॅंपियन असलेला ईदी अमीन अत्यंत अशिक्षित पण तितकाच आत्मपौढी असलेला, लहरी, अती महत्वाकांक्षी हुकूमशहा होता. ओबोटेने स्वतःच्या फायद्यासाठी व सैन्यातील डावपेच म्हणून अमीनला १९६३-६४ मध्ये बढती दिली; पण त्याच ईदी अमीनने ओबोटे विरुद्ध सैनिकी राज्यक्रांती करून सत्ता काबीज केली. त्याच्या आठ वर्षांच्या कारकीर्दीत सरकारी कारभाराने अत्याचार व अमानुष हत्येचा उच्चांक गाठला होता. त्याच्या काळात सर्वसाधारण जनतेने फार हाल सोसले. युगांडामध्ये कायदा आणि व्यवस्था शिल्लकच नव्हती. युगांडाची आर्थिक घडी पार बिघडून देश दरिद्री झाला होता.

बहुपत्नी पद्धतीला ईदी अमीनचा पाठिंबा होता. कारण त्याने अनेक बायका केल्या होत्या. त्याबद्दल तो म्हणतो 'जो पर्यंत तुम्ही तुमचे प्रेम अनेक पत्नींमध्ये वाटून देऊ शकता तोपर्यंत एकाहून अधिक विवाह करण्यास कोणतीच हरकत नसावी.' काळा इतिहास घडवलेल्या ईदी अमीनला अखेर युगांडाबाहेर पळून जावे लागले. अमीन प्रथम लिबियामध्ये गेला. परंतु १९७९अखेर त्याला तिथून सौदीअरेबियामध्ये जेद् येथे आश्रय घ्यावा लागला. अजूनही युगांडा जवळील देशात तो मधून मधून दर्शन देतो.

प्रो. युसुफ किरुंडा लुले
(१३ एप्रिल १९७९ ते २० जून १९७९)

एप्रिल १९७९ मध्ये टांझानियाच्या मदतीने युगांडाच्या बंडखोर क्रांतिकारकांनी ईदी अमीनचा पाडाव केला. त्यानंतर सर्व पक्षांना मान्य असलेला व कोणाच्याही विरोधात नसलेला एके काळचा मेके रेंरे युनिव्हर्सिटीचा प्रमुख प्रोफेसर युसुफ किरुंडा लुले. प्रेसिडेंट म्हणून स्थानापन्न झाला. परंतु त्याची कारकीर्द फारच अल्पजीवी म्हणजे फक्त ६९ दिवसांची ठरली. त्याच्याच सहकाऱ्यांनी त्याला पदच्युत केले. नंतर त्याने मुसेवेनी बरोबर साथ केली. नॅशनल रेसिस्टन्स आर्मीचा प्रा. लुले काही काळ अध्यक्ष होता. १९८५ मध्ये लंडन येथे त्याचा मृत्यू झाला.

गॉडफ्रे लुकोंग्वा बिनयसा
(२१ जून १९७९ ते १० मे १९८०)

प्रो. लुले नंतर सर्वमान्य प्रेसिडेंट शोधला गेला. तो म्हणजे गॉडफ्रे लुकोंग्वा बिनयसा. त्याने त्या काळात असलेल्या सल्लागार समितीचा विस्तार केला. या प्रकारच्या सरकार व्यवस्थेस त्याने “Ekigala” किंवा “Umbrella” असे त्याने नाव दिले होते. सर्वाना सरकार चालवण्यासाठी सामावून घेण्याची त्याची या मागे कल्पना होती. पुढे मुसेवेनीने याच पद्धतीचा अवलंब केला. परंतु त्या काळात होणारी सैन्य संख्येची वाढ, त्यावरील खर्च त्याला मान्य नव्हता. सैन्याचे महत्त्व व प्राबल्य सरकारी कारभारात त्याने रोखण्याचा प्रयत्न करताच त्याला सत्तेवरून खाली यावे लागले. १९८० सालच्या तथाकथित निवडणुका घेऊन ओबोटेने बिनयसाची सत्ता संपुष्टात आणली.

प्रो. लुले व बिनयसा या दोघांनाही सैनिकी पार्श्वभूमी नव्हती. दोघांपैकी कोणाचीही स्वतःची बंडखोर सेना नव्हती. या उलट युगांडातील इतर प्रत्येक राजकीय नेत्याचा व पक्षाचा स्वतःचा प्रबळ असा फौजफाटा होता

.जनरल टिटो लुटवा ओकेलो (२७ जून १९८५ ते २६ जानेवारी १९८६)

अचोली जातीचा ओकेलो हा ओबोटेच्या काळातील सैन्याचा वरिष्ठ अधिकारी होता. सुरक्षा सैन्याचा प्रमुख होता. १९८५ ची सैनिकी राज्यक्रांती, ब्रिगेडियर बझिलिओ ओलेरो ओकेलो याच्या नेतृत्वाखाली घडवून आणण्यात याचा मोठा पुढाकार होता. ब्रिगेडियर बझिलिओ ओकेलोने टिटो ओकेलोला प्रेसिडेंट केले. त्याने ओबोटेचा पंतप्रधान पावलो मुवांगाला हाताशी धरले होते. पण त्याच्या छोट्याशा कारकीर्दीत काहीच घडले नाही. कोणाचेच कशावरही नियंत्रण नव्हते. देशाची आर्थिक स्थिती आणखीनच खालावली. सैनिकी खर्च प्रचंड वाढला. मुसेवेनीचे मन वळवून याने 'नैरोबी' शांतता करार केला. पण प्रत्यक्षात यश आले नाही. अखेर मुसेवेनीने आक्रमण करून २६ जानेवारी १९८६ ला NRA चे सरकार स्थापले. अजूनही टिटो ओकोलो युगांडामध्येच वास्तव्य करून असल्याचे समजते.

लोकभिमुख सैनिकी राज्यकारभार

युगांडाचा सैनिकी इतिहास तसा जुना आहे. युगांडामधील बुनियारोच्या कबारेगा राजाकडे व बुगांडाच्या कबाकाकडे स्वतःचा मोठा फौजफाटा होता. आधुनिक हत्यारे, रायफली होत्या. ब्रिटिशांच्या युगांडातील प्रवेशानंतर (१८९० मध्ये) त्यांनी स्वतःची फौज तयार केली. त्यात इजिप्त व सुदान येथून भरती केली होती. सुदानी फौज ही ब्रिटिशांची खरी सुरक्षा व्यवस्था होती. ती 'युगांडा रायफल्स' या नावाने ओळखली जाई. पुढे या फौजेच्या अनेक तक्रारी होऊ लागल्या. एकटेपणा, कमी पगार, सततच्या आड ठिकाणच्या बदल्या, कमी प्रतीचे अन्न, वाईट अधिकारी यामुळे १८९७ मध्ये सैन्यात बंडाळी झाली. ती मोडण्यासाठी ब्रिटिशांनी भारतीय फौजेला पाचारण केले. पण नंतर होणारी सततची बंडाळी मोडण्यासाठी सुदानी संख्या कमी करून स्थानिक युगांडावासीयांची भरती केली. पूर्व आफ्रिकेतील फौजांचे एकत्रीकरण करून किंग्ज आफ्रिकन रायफल्स (KAR) उभी केली. पोलीस व तुरुंगाच्या फौजा KAR पासून वेगळ्या केल्या. दुसऱ्या जागतिक युद्धापर्यंत फौजेच्या संख्येमध्ये खूप वाढ झाली. युगांडाबाहेर मादागास्कर, इथियोपिया, केनिया, सोमालिया येथे या फौजांचा वापर झाला. केनियातील माऊ माऊ चळवळीचे विरोधात फौजा लढल्या.

१९६० मध्ये युगांडा मध्येच स्थानिक शांतता प्रस्थापित करण्यासाठी फौजेचा वापर झाला. युगांडाच्या स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर तर हा उपयोग सततच होत गेला. युगांडातील या पुढचे

राजकारण व फौज वेगळ्या राहू शकल्या नाहीत. युगांडाचे राजकारणी पुढारी स्वतःच्या खुर्चीसाठी हाताखालच्या फौजेचा वापर करत गेले. युगांडाला स्वातंत्र्य जेवढे शांततेने मिळाले त्या उलट स्वातंत्र्याबरोबर देशांतर्गत स्थिरता व शांतता नाश पावली. वीस वर्षांत सात वेळा सरकारी सत्ता बदलली. आपापसात दंगे, लढाया वाढल्या. सामान्य नागरिकांची छळवणूक वाढतच गेली. हिंसाचार वाढला. राजकारणी व सैनिक यांच्यात सामान्य नागरिक भरडला गेला.

मिल्टन ओबोटेने निर्माण केलेला सैन्याधिकारी ईदी अमीन त्यालाच भोवला. अशिक्षित व माथेफिरू ईदी अमीनने सैन्याचा अत्याचारासाठी केलेला वापर मानवाला लांछित करणारा ठरला. पुन्हा एकदा सत्तेवर आल्यानंतर मिल्टन ओबोटेला सैन्य काबूत ठेवता आले नाही. प्रादेशिक जाती जमातीच्या सैन्य भरतीमुळे सैन्यात स्पर्धा, वैमनस्य, हेवेदावे वाढत गेले. याच काळात योवेरी मुसेवेनी संरक्षण मंत्री होता. त्याने स्वतःच्या भागातील लोकांची बेसुमार सैन्यभरती केली. या प्रादेशिक भरतीमुळे त्यावेळचा सैन्यप्रमुख डेव्हिड ओयिटो ओजोक (Chief of staff David Oyito Ojok) बरोबर स्पर्धा व वितुष्ट निर्माण झाले. मुसेवेनीला ओबोटेच्या सैन्याची बेशिस्त, लूटमार व नागरिकांची होत असलेली छळवणूक बिलकुल पसंत नव्हती.

१९८० च्या निवडणुका लढण्यासाठी मुसेवेनी व इतर काही नेते एकत्र येऊन त्यांनी युगांडा पीपल्स मूव्हमेंट (UPM) या पक्षाची स्थापना केली. मुसेवेनी पक्षाचा मान्यवर नेता होता; परंतु मिल्टन ओबोटे व पावलो मुवांगाने निवडणुकीत केलेल्या हेराफेरीनंतर मुसेवेनी त्याच्या अनुयायांसह लुवेरा भागात भूमिगत झाला. तिथे त्याने पॉप्युलरची मुहूर्तमेढ केली. इतर काही छोट्या गटांना हाताशी धरून त्याने भूमिगत चळवळ व गनिमी डावपेच सुरू केले. ओबोटेला कंटाळलेले इतर काही या संधीची वाटच पाहात होते. पी.आर.ए. च्या स्थापनेनंतर एका वर्षात युसूफ लुलेच्या पक्षाचे व पी.आर.ए. चे एकत्रीकरण झाले. नवीन उदयास आलेल्या संघटनेचे नाव नॅशनल रेझिस्टन्स आर्मी (N.R.A.) होऊन युसुफ लुले अध्यक्ष व मुसेवेनी उपाध्यक्ष नियुक्त झाले. युसुफ लुले मुळे मुसेवेनीला बुगांडाचे लोकांना आपल्या फौजेत सामावून घेणे सोईस्कर झाले. १९८५ मध्ये लुलेच्या मृत्यूनंतर मुसेवेनी संघटनेचा अध्यक्ष झाला.

१९८५ पर्यंत गनिमी युद्ध-गोरिला वॉर-फक्त कंपाला, होयमा व मसिंडी या लुवेरा ट्रॅंगल म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या भागातच होते. नंतर ते बुगांडा सोडून पश्चिम भागातही व्यापले. टिटो ओकेलोचे काळात लष्कराची पकड एकूणच ढिली झाली आणि मुसेवेनीची चळवळ सर्वच भागात पसरली. पंधरा वर्षांपूर्वी मुसेवेनीने मोझांबिक कडून युद्धाचे धडे गिरवले होते. त्या शिक्षणाचे त्याने इतरांना शिक्षण देण्यासाठी ट्रेनिंग कॅम्प

उघडले. भरती होणाऱ्या शिपायांना लढ्याची कारणे समजावून सांगितली. खेड्यातील जनतेला त्रास न देता प्रत्येक गोष्टीची किंमत मोजण्याची फौजेला सवय लावली. त्याच वेळी मुसेवेनीने दहा कलमी कार्यक्रम आखून ठेवला. त्यामुळे सैन्यात शिस्त व लोकांच्या मनात विश्वास निर्माण झाला. टिटो ओकेलोक्या सरकारचे पाडाव करणाऱ्या सैन्याचे यामुळे सर्वत्र उत्स्फूर्त स्वागत झाले.

चार महिन्यांच्या चर्चेनंतर टिटो ओकेलो व मुसेवेनी यांनी नैरोबीमध्ये १७ डिसेंबर १९८५ या दिवशी शांतता करारावर सहा केल्या खऱ्या परंतु एक महिन्यांच्या आतच स्विडिश व लिबियन फौजांच्या मदतीने २६ जानेवारी १९८५ रोजी एन.आर.ए. ने शांतता करार बाजूला ठेऊन कंपालावर ताबा मिळवला. लोकांनी स्वागत करताना मानवी हक्कांची पायमल्ली बंद होऊन, फौजेला शिस्त लाभेल, देशाला शांतता व स्थिरता लाभेल अशी अपेक्षा केली. मुसेवेनी सरकार विरुद्ध उठाव होण्याची शक्यता कमी होईल असे वाटत होते, तरीही उत्तर, पूर्व व पश्चिमेकडील काही भागात चळवळ चालूच होती. त्याचा बीमोड एन.आर.ए. ची सेना करतच होती. त्यातूनच एप्रिल १९८८ मध्ये यु.पी.ए. च्या ३००० सैनिकांनी मुसेवेनीच्या नेतृत्वास मान्यता देऊन ते एन.आर.ए. मध्ये सामील झाले. जून १९८८ मध्ये युगांडा पीपल्स डेमोक्रेटिक पार्टीशी (यु.पी.डी.पी.) शी मुसेवेनीने करार केला. जे बंडखोर आत्मसमर्पण करतील व ज्यांच्यावर कसलेही अत्याचार केल्याचे आरोप नाहीत अशांना एन.आर.ए. ने माफ करण्याचे मान्य केले. जे आपण होऊन पुढे येणार नाहीत त्यांच्यावरील खटले चालू ठेवण्याचे जाहीर केले.

१९८८ मध्ये गुलू भागात बंडखोरांना शरण येण्यासाठी तीन महिन्यांची मुदत दिली गेली. त्यानुसार १९८९ मध्ये मुदतीनंतर घरांची झडती घेण्यास सुरुवात केली. त्या काळात नागरिकांना कॅम्पमध्ये सुरक्षित पण सैन्याच्या नजरेखाली ठेवण्यात आले. परंतु खाण्यापिण्याची व औषधांची कमतरता यामुळे अनेकजण मृत्युमुखी पडले. लोक नाराज झाले. परंतु यानंतरही एन.आर.ए. ला विरोध शिल्लक राहिलाच. होली स्पिरिट मूव्हमेंट (Holly spriti movement) ही उत्तर मध्य युगांडामधील एन.आर.ए. विरुद्धची मोठी संघटना होती. गुलूमध्ये होली स्पिरिट मुव्हमेंट आणि युगांडा पीपल्स आर्मीच्या युतीने सरोटी भागात मुसेवेनी सरकार विरुद्ध जबरदस्त लढा दिला. मुसेवेनीने त्याचा प्रतिकार केला. पण मग बंडखोरांनी वेगळाच मार्ग अवलंबला. नागरिकांना पळवणे, वाहने उद्ध्वस्त करणे, लुटालूट करणे, दवाखान्यांवर हल्ले करणे असे सत्र सुरू केली की ज्यायोगे मुसेवेनी सरकारची लोकप्रियता कमी होईल असे पाहिले. पुढे त्यांच्या छुप्या कारवाया गुलू, सरोटी, किटगुम, लीरा व अपाग भागात फार वाढल्या. त्यांच्यावर नियंत्रण आणणे कठीण होऊन गेले. पूर्व भागातही थोडाफार हाच प्रकार

होता. तिथे पूर्वीचा राखीव फोर्स बराच होता. त्यांच्या जवळची शस्त्रास्त्रे परत घेतली तरी काहींच्या जवळ ती शिल्लक होती. मग त्यांच्या जोरावर त्यांनी नागरिकांना त्रास देण्यास सुरुवात केली. बंदुकीच्या धारेवर लुटालूट वाढली. त्यामुळे काही प्रमाणात एन.आर.ए. च्या फौजेचीही शिस्त बिघडली.

मुसेवेनीने बुगांडाशी मिळते जुळते घेतले होते. राजाचा हुद्दा व त्याचे महत्त्व कायम ठेवण्याचे आश्वासन दिले पण प्रत्यक्षात ते कधीच उतरले नाही. बुगांडाचा विरोध कंपाला भोवती व एंटेबी जवळच होता. तथापि, हा विरोध सैनिकी नसून राजघराण्याचा- त्याच्या अस्तित्वाचा होता.

सर्वबाजूच्या या विरोधांना सामोरे जात असतानाच मुसेवेनीने सैन्यात शिस्त आणण्याचा सतत प्रयत्न चालू ठेवला होता. नागरिकांवर अत्याचार करणाऱ्यांना जबर शिक्षा केली जात होती. तरीही १९८६ नंतर पाच वेळा सैनिकी क्रांती व बंडाळीचे प्रयत्न झाले; परंतु ते उजेडात येऊ दिले गेले नाहीत. मुसेवेनीने युगांडात स्थैर्य आणण्याचा, मानवी हक्कांची जपणूक करण्याचा आटोकाट प्रयत्न केला. फौजेचा उपयोग देशाच्या व नागरिकांच्या भल्यासाठी करण्याची ग्वाही दिली. यासाठी त्याने ग्रामीण भागात सुरुवात केली. ग्राम विकास व ग्रामस्थांचे सरकारी व्यवस्थापनेत सामिलीकरण करून घेतले. (**Prass Route Political Organisation**) आणि (**Resistance Councils**) त्यासाठी ग्रामपंचायत पद्धत सुरू केली. मुख्यतः हे लोकतंत्र व लोकाभिमुख लोकशाही सरकार बनण्यासाठीचे पाऊल होते. आतंकवाद संपवण्याचे प्रयत्न होते. फौजेकडून जनतेच्या होणाऱ्या छळाचा शेवट होता. फौजेला स्वतःच्या पायावर उभे करण्यासाठी त्यांनी जमिनी राखून दिल्या. त्या ठिकाणी जनावरांची पैदास, कापूस, कॉफी व जर्सीच्या अन्नधान्य फळांची शेती सैन्याकडून करून घेतली. फुकट जगण्याची प्रवृत्ती नष्ट करण्याचा हा प्रामाणिक प्रयत्न होता.

गनिमी युद्धात असताना योजलेल्या दहा कलमी योजनेमध्ये मुसेवेनीचे हे प्रामाणिक प्रयत्न स्पष्ट होतात. त्या कार्यक्रमाच्या सूत्रांद्वारे युगांडाची विस्कटलेली आर्थिक घडी सुधारण्यावर मुख्य भर होता. त्यातील सूत्रे थोडक्यात अशी होती-

१) सर्व स्तरावर लोकशाही आणणे. ग्रामीण भागात ग्रामपंचायती (**Peoples Commmittees**) नेमणे व त्यायोगे लोकांचे राहणीमान सुधारणे.

२) देशभरातील असुरक्षितता नाहीशी करणे. फौजा, पोलीस व सरकारी खात्यातील भ्रष्टाचार नष्ट करणे.

३) धर्म, भाषा, पंथ, जमात, जाती यावर आधारित राजकारण नाहीसे करणे.

४) युगांडाच्या नेतृत्वाने युगांडाच्या गरजा ओळखून कार्यक्रम आखल्यास बाहेरील

देशांचे हस्तक्षेप टाळण्याचे प्रयत्न करणे.

५) स्वतंत्र, एकत्रित व स्वावलंबी (Independent, integrated & self sustaining) देशाचे आर्थिक धोरण ठरवणे. त्यायोगे युगांडाची संपत्ती बाहेर जाणे थांबवणे.

६) स्वच्छ पाणी, आरोग्य, दवाखाने, शिक्षण व निवारा या प्राथमिक गरजा मुख्यत्वे अमीन व ओबोटोच्या काळात दुष्परिणाम झालेल्या भागात उपलब्ध करून देणे.

७) आर्थिक सुधारणेतील सरकारी भ्रष्टाचार व लाचखोरी नष्ट करणे.

८) पूर्वीच्या काळात परिस्थितीला बळी पडलेल्यांचे पुनर्वसन करणे. त्यांच्या जमिनी परत करणे. त्यासाठी पाणी व इतर मदत देणे. गरजा भागवण्यासाठी जरूर ती पगारवाढ करणे.

९) युगांडाचे आफ्रिकन देशांशी व विशेषतः शेजारील राष्ट्रंशी संबंध सुधारणे. आफ्रिकेतील लोकांच्या मानवी हक्कांना धक्का लागू न देणे व कोणत्याही हुकूमशाहा पासून प्रत्येक लोकशाहीची जपणूक करणे.

१०) युगांडामध्ये खुली अर्थव्यवस्था अमलात आणून भांडवलशाही आणि समाजवाद या दोघांमधील चांगले भाग घेणे. आयात-निर्यात धोरण, मोठे उद्योग शाळा, दवाखाने व हॉस्पिटल्सची उभारणी करून त्यातून हे साध्य करणे.

युगांडाच्या पूर्वीच्या कोणत्याही सरकारपेक्षा वेगळा केलेला हा विचार होता. सार्वजनिक बंधने व राजकीय शिक्षण हा नव्या सुधारणेचा पाया होता. सामान्य जनतेला युगांडाच्या राजकीय व आर्थिक विस्कटलेल्या घडीची कारणे समजावून दिली होती. लोकांच्या मोठ्या सभा व बैठका घेऊन एन.आर.एम. व एन.आर.ए. ने हे लोकशिक्षणाचे कार्य केले. लोकांना राजकारणात सहभागी होऊन सहकार्य करण्याचे आवाहन केले. साहजिकच लोकांच्या अपेक्षा खूप वाढल्या. फौजेला शिस्त लावून त्यांना त्यांच्या कर्तव्याची जाणीव करून देण्याचा प्रयत्न झाला.

परंतु एन.आर.एम. सत्तेवर आल्यानंतर हे पूर्णपणे प्रत्यक्षात उतरले नाही. नवीन आशेच्या जोरावर पुढचे काही दिवस बरे जात होते. इतक्या वर्षांची बिघडलेली घडी नीट करायला वेळ दिला पाहिजे हे पटत होते. सर्वांची थांबण्याची तयारी होती; पण काही दिवस गेल्यावर हे नवीन लोकसुद्धा नुसतेच बोलतात, कृती मात्र पूर्वीप्रमाणेच आहे, असे दिसायला लागले. भाषणातून मुसेवेनी आदर्शवाद, राष्ट्रीय एकात्मता, देशप्रेम, समानता, सहिष्णूता इ. सर्व ठामपणे मांडत होता; पण प्रत्यक्षात इतर लोक त्याच्या जवळपासही नव्हते. मिळालेल्या संधीचा फायदा घेऊन जास्तीत जास्त कसे कमावता येईल याकडे त्यांचे लक्ष होते. मुसेवेनी स्वदेशी चळवळ रुजवण्याचा प्रयत्न

करत असताना त्याचे सहकारी मात्र जास्तीत जास्त आयात परवाने कसे मान्य करून घेता येतील यात मग्न होते. नवीन राज्यकर्त्यांनी जुन्या राज्यकर्त्यांच्या चुका उगाळत बसण्यापेक्षा काहीतरी भरीव काम करावे याचा सत्ताग्रहणानंतर सर्वांनाच विसर पडला होता. रेडिओ व टेलिव्हिजनवर मागच्या लोकांनी कसे अत्याचार केले हे तिखटमीठ लावून रोज सांगण्यात येत असे. सर्वांत भयंकर म्हणजे अनेक भागात गाडलेले मुडदे उकरून, कवट्या, सांगाडे, हाडे उकरून ती पत्रकारांना व टीव्ही वर दाखवण्यात येत असत. आता त्यावर कोणाच्या बंदुकीमधून गोळी लागली हे थोडेच कोरले गेले होते. प्रथम वाटणाऱ्या या सहानुभूतीचे नंतर काही वाटेनासे झाले.

मुसेवेनीने लष्करात लहान मुले भरती केली होती. सत्तेवर येताच त्यांना लष्करातून काढून लष्करी शाळेत पाठवण्यात येईल असे जाहीरपणे सांगितले होते; पण तसे घडले नाही. उलट त्या मुलांना लष्करातील नको त्या सवयी मात्र जरूर लागल्या. त्यांना नुसते बसून चैन क्रावीशी वाटू लागली. त्यासाठी पैसे लागत. देशप्रेमाचे वारे संपल्यावर सर्वांना पगारांची आठवण झाली. त्यांच्या बरोबर पूर्वी रानावनात राहणारे वरिष्ठ लोक पार्लिमेंट हाऊस, बंगले इ. ठिकाणी राहू लागले. रानावनात काट्याकुट्यातून पायी जाणारे तेच अधिकारी मर्सिडीज गाड्यांमधून हिंडू फिरू लागले. हे पाहून खालच्या सैनिकांचे मन बदलले. त्यातून पगार वेळेवर व पुरेसा मिळत नव्हता. मग पूर्वीच्या सैनिकांनी दाखवलेला मार्ग काही सैनिकांनी अनुकरण्यास सुरुवात केली. चेकपोस्टवर चकुला-चाय-पैसे-सिगारेट्स मागण्यास सुरुवात केली. बंदुकीच्या धाकावर वेळप्रसंगी लूट होऊ लागली. अखेर मानवी स्वभाव ! सुखासीन दिवस, आराम, चैन कोणाला नको ? त्यागाचे व आदर्शवादी जीवन किती दिवस हवे वाटणार, आणि त्यामुळे पोटाची खळगी थोडीच भरणार ? जिभेचे चोचले थोडेच पुरवले जाणार? एकूण काय तेरड्याचा रंग तीन दिवसच राहिला !

युगांडाची विदेश नीती (Foreign Policy) :

युगांडा तसा भूव्याप्त प्रदेश. त्यातच तेल व इतर अनेक वस्तू आयात करणारा देश. त्यामुळे हिंदी महासागरातून सर्व देशांशी व्यापार करण्याचे धोरण प्रत्येक सरकारने अवलंबले. कंपाला ते मॉंबासा या ब्रिटिश वसाहतीच्या काळापासून असलेल्या रेल्वेमुळे केनियाशी संबंध मैत्रीचे ठेवण्याची कायमच जरूरी भासली. ईस्ट आफ्रिकेत केनिया, युगांडा, सुदान, कांगो, रुवांडा या देशांचे आपापसात संबंध वेळोवेळी तणावाचे होते. सीमावाद व निर्वासितांचे लोंढे व प्रत्येक देशातील अंतर्गत गनिमी युद्ध, यादवी ही त्याची मुख्यत्वे कारणे होते. वसाहतीमुळे, ब्रिटनशी युगांडाचे घट्ट नाते होते; परंतु नंतरच्या काळात इतर राष्ट्रांशी संबंध आल्यानंतर ब्रिटनशी असलेले घट्ट संबंध सैल

झाले. पुढे अमीनच्या काळात त्याच्या आक्रमक व अविश्वसनीय धोरणामुळे शेजारची राष्ट्रे युगांडापसून दुरावली होती. त्या काळात युगांडा एकाकी पडले होते.

मुसेवेनी हा गनिमी युद्धातून सत्तेवर आल्याकारणाने शेजारील राष्ट्रांत त्याचे विषयी साशंकताच जास्त होती. आयातीवर बरेच अवलंबून असल्यामुळे त्याने बदली व्यापार (Barter Trade) चा जास्त धोरण स्वीकारले. त्यासाठी त्याने कॉफी व इतर शेती उत्पादनांचा वापर केला. प्रथमतः त्याने लिबिया, सोव्हिएत युनियन, उत्तर कोरिया व क्युबाशी व्यापारी मैत्रीचे नाते जोडले. तरीही बहुतेक आयात पश्चिमेकडून व निर्यात अमेरिकेस होत होती. काही काळानंतर मुसेवेनीबद्दल आफ्रिकन देशात संदेह दूर होऊन जुलै १९९० मध्ये ऑर्गनाइझेशन ऑफ अफ्रिकन युनिटी (Organisation of African Unity (OAU)) चा तो अध्यक्ष झाला.

पूर्व आफ्रिकेतील आंतरराष्ट्रीय संस्था व संघटनांशी युगांडाचे पूर्वापार संबंध होते व युगांडाचा त्यात सक्रिय सहभाग होता. त्यातील काही संस्था/संघटना अशा आहेत.

१) East African Community 1963 (EAC) - युगांडा, केनिया व टांझानिया या तीन राष्ट्रांची ही संघटना व्यापार व विकासासाठी स्थापन झाली होती. पण १९७७ मध्ये ही बंद पडली.

२) Preferential Trade Area (PTA)-आयात-निर्यातीचा व्यापार मुख्यतः डॉलर्स या माध्यमातून केला जातो. जगातील या नाण्याची टंचाई प्रत्येक राष्ट्राला जाणवते. मध्य पूर्व व दक्षिणेतील सोळा देशांनी यावर उपाय शोधला. सदस्य देशांनी आयात निर्यातीसाठी कोणतेही परकीय चलन न वापरता आपापल्या चलनाचा वापर करण्याचे निश्चित केले. वर्षाकाठी ताळेबंद होऊन हिशेब पुरे केले जात. १९८७ मध्ये कंपाला मध्ये सदस्य देशांची परिषद भरली होती.

३) Inter Governmental Authority On Drought & Development (IGADD) - १९८६ मध्ये ही संघटना उभी राहिली. दिबोटी (Djibouti), केनिया, इथियोपिया, सुदान, सोमालिया व युगांडा हे देश एकत्र आले. प्रादेशिक शेती सुधारणा, दुष्काळ व अवर्षणाविरुद्ध लढा, व त्यासाठी देणगी जमा करणे अशी आदर्श उद्दिष्टे या संघटनेने ठरवली.

४) Kagera Basin Organisation - १९७७ मध्ये अस्तित्वात आलेल्या या संस्थेचे सदस्यत्व १९८१ मध्ये युगांडाने घेतले. यात टांझानिया, रुवांडा व बुरुंडी हे इतर सदस्य असून कगेरा नदीच्या खोऱ्यात सुधारणा घडवून आणण्यासाठी ही संस्था कार्यरत राहिली.

ब्रिटिश वसाहतीच्या काळात युगांडा व केनियाचे पूरक संबंध निर्माण झाले. रेल्वेमुळे

हे संबंध आणखीनच दृढ झाले. युगांडामधील गरजांचा केनिया मधील व्यापाऱ्यांनी फायदा घेऊन युगांडामधील निर्यात वाढवली. युरोपातून माल आणून तो हे व्यापारी युगांडाला पुरवत आणि त्याचे पैसे युगांडाचे व्यापारी चोरट्या कॉफीच्या रूपाने चुकवत. टिटो ओकेलोच्या काळात शांतता करार होण्यासाठी केनियाने मध्यस्थी केली. मुसेवेनी सत्तेवर आल्यानंतर केनियाला त्याच्याबद्दल भरवसा वाटत नव्हता. NRM ने कॉफी वाहतूक टूटने करून वाहतूक स्वस्त करायचा प्रयत्न केला; परंतु सरहद्दीवर वाद व तंटे वाढू लागले. युगांडाने केनियामार्गे कॉफी वाहतूक बंद केली. केनियाला पुरवला जाणारा वीज पुरवठा बंद केला. दोन देशात युद्धाची शक्यता निर्माण झाली. दोन्ही नेत्यांची सरहद्दीजवळ मलबा येथे भेट झाली. सैन्याच्या तुकड्या मागे घेण्यात आल्या. सरहद्दी पुन्हा मोकळ्या झाल्या. रेल्वे वाहतूक सुरू झाली; पण कुरबूर चालूच राहिली. मग १९९० मध्ये दोन्ही नेते पुन्हा भेटले व सामंजस्याचे वातावरण निर्माण करण्याचे मान्य केले.

वेळोवेळी केलेली सैनिकी मदत व मध्यस्थीमुळे टांझानिया आणि युगांडाचे संबंध सैनिकीच अधिक राहिले. काही काळ टांझानियाची फौज कंपालामध्ये शांतता राखण्यासाठी तैनात होती. ओबेटे टांझानियाला परम मित्र तर ईदी अमीन टांझानियाला कायमचा शत्रू मानत होता. मुसेवेनी व टांझानियाचे संबंध संशयाचे होते. एकीकडे ओबेटेला मदत करून NRA ला दाबण्याचा टांझानियाने प्रयत्न केला होता असा मुसेवेनीच्या काही अधिकाऱ्यांचा समज होता. तर स्वतः मुसेवेनीला टांझानिया बद्दल त्याच्या कॉलेज जीवनापासून आदर होता. टांझानियाच्या खुल्या धोरणावर त्याचा विश्वास होता. दोन्ही देशांच्या नेत्यांना प्रादेशिक प्रगती हवी होती.

सुदानला सरहद्दीवरील प्रश्नामुळे मुसेवेनीबद्दल साशंकता होती. समविचाराच्या लोकांकडून सरहद्दीवर मुसेवेनीच्या मदतीने धोका होण्याची सुदानला भीती वाटत होती. सुदानमधील दक्षिणेतील लोकांना युगांडाचा पाठिंबा होता. कारण तो अरबांविरुद्ध लढा समजला जाई. अमीनच्या काळात भरती केलेले सैनिक अमीननंतर सुदानमध्ये परत पळून गेले. १९९० मध्ये बशीर आणि मुसेवेनी यांची कंपाला येथे भेट झाली. त्यांनी सरहद्दीवरील तणाव आणि एकदुसऱ्या सरकार विरुद्धच्या गनिमी युद्धास आळा घालण्याचे ठरवले.

रुवांडाच्या हुतू व तुत्सी यांच्या लढ्यात रुवांडातून अनेकजण युगांडामध्ये स्थलांतर करत होते. रुवांडाची लोकसंख्या फार असल्याकारणाने त्यांना परत घेण्यास रुवांडाने नकार दिला. ओबेटे सरकार या लोकांना NRM चे पाठीराखे समजत. १९९० मध्ये मुसेवेनीच्या NRM लोकांनी रुवांडामधील बंडखोरांना मदत केल्याचा आरोप रुवांडाने केला. दोन्ही राष्ट्रांचे संबंध एकूणच तणावपूर्ण राहिले.

रुवांडाप्रमाणेच कांगो व युगांडा हे एकमेकांच्या गनिमी युद्धातील सहभागावरून संशयग्रस्तच राहिले. दोन्ही राष्ट्रांच्या मधील सरोवरातील मासेमारीच्या हद्दीवरूनही त्यांच्यात वाद होत राहिले आहेत. १९८९ मध्ये ईदी अमीन कांगोमध्ये दिसला होता. त्याबाजूने युगांडात पुन्हा प्रवेश करण्याचा त्याचा डाव होता. मुसेवेनीने त्याला युगांडाच्या ताब्यात देण्याची मागणी केली; परंतु तसे न करता त्याला सौदी अरेबियात परत जाऊ दिले.

वसाहत राज्यामुळे युगांडाचे ब्रिटनशी राजकीय व आर्थिक खास संबंध होते. स्वातंत्र्यपूर्व काळात कॉफी व कापसाचा बराच व्यापार होत असे. साऊथ आफ्रिकेला ब्रिटन करत असलेल्या शस्त्र पुरवठ्यावर केलेल्या टीकेनंतर ओबेटेच्या काळात ब्रिटनशी संबंध दुरावले. ईदी अमीनला ब्रिटनने लगेच मान्यता दिली परंतु अमीनने बाहेर काढलेले ७०,००० एशियन्स ब्रिटनच्या आश्रयाला गेले. ब्रिटनला या निर्वासितांना आश्रय द्यावा लागला. म्हणून ब्रिटनने युगांडा बरोबरचे व्यापारी संबंध तोडून टाकले. त्या रागात अमीनने ६००० ब्रिटिश नागरिकांना युगांडाबाहेर घालवले. मुसेवेनीने नोव्हेंबर १९८७ मध्ये लंडनला जाऊन ब्रिटिश पंतप्रधान व राणीची भेट घेतली व संबंध दृढ केले.

युगांडाची अमेरिकेशी फारशी जवळीक नव्हतीच. युगांडामधील राजकीय उलाढालीत अमेरिकेने कधीच लक्ष घातले नाही. मात्र युगांडाचा जागतिक व्यापारात कॉफी कोटा (भाग) वाढवून देण्यास अमेरिकेने मदत केली. अमीन नंतर अमेरिकेने युगांडाला अत्यावश्यक अन्न, औषधे व शेतीची लहान लहान अवजारे पुरवली. मुसेवेनीने अमेरिकेशी संबंध जोडले. युगांडाच्या स्थलांतरितांना परत युगांडाला आणून त्यांच्या व युद्धाने उद्ध्वस्त झालेल्या भागाचे पुनर्वसन करण्यासाठी अमेरिकेने मदतीचा हात पुढे केला. ऑक्टोबर १९८७ मध्ये मुसेवेनीने वॉशिंग्टनला सदृच्छा भेट देऊन व्यापार वाढवण्याचा प्रयत्न केला.

दक्षिण सुदानच्या बंडखोरांना इस्रायली लोक युगांडा मार्गे मदत करत; परंतु ओबेटेने त्याला बंदी केल्यावर युगांडा-इस्राईलचे संबंध दुरावले. अमीन सत्तेवर येण्यास इस्राईलची थोडीफार मदत झाल्यामुळे त्याने सुदानला होणारी मदत पुन्हा सुरू करू दिली. अमीनच्या सैन्याच्या शिक्षणासाठी त्याने इस्रायली ऑफिसर्स आणले होते. परंतु सैन्याला लागणारी साधन सामग्री पुरवण्यास इस्राईलने नकार दिला व पाठोपाठ एंटेबी विमानतळावर केलेल्या विमान अपहरण सुटकेचे नाट्य घडले. त्याबरोबर अमीनने इस्राईलशी संबंध तोडून टाकले ते संबंध नंतर कधीच सुधारले नाहीत.

अमीनच्या काळात युद्ध सामग्रीचा पुरवठा मुख्य करून सोव्हिएट युनियन कडून होत होता, ते सोडल्यास दोन राष्ट्रांची फार जवळीक नव्हतीच. अमीनने सैन्यातील लोकांना सैनिकी शिक्षणासाठी सोव्हिएट युनियनला पाठवले होते. तरीही टांझानिया

बरोबरच्या युद्धासाठी अमीनला मदत करण्यास सोव्हिएट युनियनने नकार दिला होता. १९८७ मध्ये मुसेवेनीने संबंध सुधारले. लिरा येथील कापड कारखान्याचे पुनरुज्जीवन करण्यासाठी सोव्हिएट युनियनचे सहकार्य मिळवले.

भारत व युगांडाचे संबंध फार जुने. वसाहतीच्या काळात रेल्वे प्रकल्पासाठी बरेच भारतीय युगांडामध्ये गेले. त्याचबरोबर मोठ्या प्रमाणात कच्छी व गुजराथी व्यापारी युगांडामध्ये गेले. अमीनने त्यांना बाहेर काढले तरी युगांडाच्या मातीशी त्यांचे नाते अतूट राहिले. संधी मिळताच युगांडामध्ये राहिलेला माणूस पुन्हा युगांडामध्ये परत येतो. त्याला कितीही त्रास झाला कष्ट पडले तरी त्याची त्याबद्दल तक्रार नसते. या भारतीय लोकांपाठोपाठ भारतातील माझी बँक ऑफ बरोडा युगांडामध्ये १९५३ पासून पाय रोवून उभी आहे. युगांडाच्या व्यापार व सर्वांगीण प्रगतीमध्ये बँकेचा सिंहाचा वाटा आहे. तसेच बँक ऑफ युगांडा (युगांडाची मध्यवर्ती बँक), युगांडा कमर्शियल बँक व इतर अनेक आर्थिक संस्थांमध्ये अनेक भारतीय काम करत आहेत. विशेषतः युगांडाची शेती सुधारण्यासाठी अनेक प्रकल्प कार्यान्वित करत आहेत. गेल्या कित्येक वर्षांपासून युगांडाच्या रस्त्यावरून टाटा ट्रक्स मोठ्या दिमाखात धावत आहेत. रोडमास्तर सायकली लोकांना खूप आवडतात. मेहता-माधवानी यांची जोडी म्हणजे युगांडातील कारखान्यांचे संस्थापक. मेहता ग्रुप साखर, केबल, इंजिनियरिंग, चहा मळे, फाऊंडरी अशा अनेक उद्योगांत अग्रेसर आहे. माधवानी सुद्धा मागे नसून, पर्यटन, साखर, खाद्यतेल, पॅकिंग मटेरियल, स्टील, साबण व मिठाई यामध्ये आपले नाव राखून आहेत. कारखानदारी बरोबरच विमा व आर्थिक संस्थाही त्यांनी सुरू केल्या आहेत. या दोघांच्या पाठोपाठ डावडा, आलम, मुकवाना हे ग्रुप्सही नवीन नवीन क्षेत्रे हाताळत आहेत. जानेवारी १९९६ मध्ये प्रेसिडेंट मुसेवेनी काही मंत्री व मान्यवरांना घेऊन भारत भेटीस आला होता. भारतीय व्यापारी, कारखानदार व गुंतवणुकदारांना त्यांनी युगांडामध्ये येण्याचे मोठे आवाहन केले. बाहेर गेलेल्या भारतीयांना युगांडामध्ये परत बोलावले. युगांडाचे बदललेले चित्र लोकांसमोर ठेवले. युगांडासाठी मदतीचा व सहकार्याचा हात मागितला. भारतीयांचे युगांडाशी पूर्वापार असलेले नाते त्यांनी मान्य केले. युगांडाच्या रोजच्या दिनक्रमात भारतीयांचा असलेला सहभाग व त्याबद्दल कृतज्ञता व्यक्त केली. युगांडातील अनेक जुन्या पंथ व जमातींप्रमाणेच भारतीय वंश आहे याची जाण असल्याचे कबूल केले. युगांडामध्ये संपूर्ण स्थैर्य, सुरक्षितता व उत्कर्ष असल्याची ग्वाही दिली.

प्रे. योवेरी कागुटा मुसेवेनी (२६ जानेवारी १९८६ पासून पुढे)

१९४४ साली पश्चिम युगांडामधील अंकोले येथे गुराखी कुटुंबात मुसेवेनी यांचा जन्म झाला. Abasuveni नावाचे लोक Kings African Force मध्ये सातव्या फळीमध्ये लढवय्ये म्हणून प्रसिद्ध होते. आईवडिलांनी त्यांच्या नावापासूनच मुसेवेनी हे नाव ठेवले. माध्यमिक शाळेत असल्यापासूनच राजकीय चळवळीमध्ये याचा सहभाग होता. राजकारणाची जाण खूपच चांगली होती. स्वतःच्या परिसरातील शेतकरी व शेतमजूर यांच्या हक्कासाठीच्या लढ्यात तेव्हापासूनच पुढाकार घेतला होता. शालेय शिक्षणानंतर त्याने दार-ए-सलाम युनिव्हर्सिटीमध्ये अर्थशास्त्र व राज्यशास्त्र याचे शिक्षण घेतले. त्याच काळात समकालीन राजकीय पुढारी व बंडखोर क्रांतिकारी नेत्यांशी त्याचा संबंध आला.

मुसेवेनीची राजकीय कारकीर्द खऱ्या अर्थाने ईदी अमीनने केलेल्या राज्यक्रांतीनंतर सुरू झाली. टांझानिया बरोबर सहकार्य केलेल्या व अमीनच्या पाडावास कारणीभूत ठरलेल्या क्रांतिकारकांच्या एका संघटनेचा तो प्रमुख नेता होता. मिल्टन ओबोटेच्या दुसऱ्या वेळच्या सरकारमध्ये सुरक्षामंत्री, प्रादेशिक सहकारी मंत्री, व मिलिटरी कमिशनचा अध्यक्ष अशी महत्त्वाची पदे त्याने सांभाळली होती. परंतु १९८० च्या निवडणुकीत भ्रष्टाचार झाल्याच्या रागाने ओबोटे सरकारशी मतभेद होऊन वितुष्ट आले. मग १९८१ मध्ये भूमिगत होऊन गनिमी लढ्यास प्रारंभ केला. ६ फेब्रुवारी १९८१ ला नॅशनल रेझिस्टन्स मुव्हमेंट (NRM) ची स्थापना केली. जनजागृती व लोकशिक्षण आणि सैन्याची शिस्त या जोरावर तो लाकप्रिय झाला. २६ जानेवारी १९८६ ला नॅशनल रेझिस्टन्स आर्मी (NRA) च्या सैन्याने आक्रमण करून युगांडावर ताबा मिळवला.

NRM ही एकमेव भूमिगत क्रांतिकारी संघटना आहे की जिने कोणत्याही परकीय मदतीशिवाय युगांडामध्ये सत्ता मिळवली व ती टिकवून ठेवली. सत्तेवर आल्यानंतर पंधरा वर्षे बिनविरोधी व तितकेच जनमान्य सरकार कायम ठेवले. आपल्या दहा कलमी कार्यक्रमाद्वारे युगांडाची सर्वांगीण प्रगती करण्याचा प्रयत्न केला. मात्र १९९६ च्या निवडणुकीत त्याच्याच संघटनेतील त्याचा खाजगी डॉक्टर किझ्झा बेसिगये (Kizza Besigye) कडून कडवी लढत अनुभवावी लागली. तरीही पुन्हा पाच वर्षांसाठी मुसेवेनी निवडून आला. बऱ्याच परराष्ट्रांना भेटी देऊन त्याने संबंध व व्यापार यात सुधारणा घडवून आणली. १९९६ च्या काळात सर्वात लोकप्रिय आफ्रिकन राजकीय नेता म्हणून ओळखला गेला.

मुसेवेनीने वेळोवेळी केलेली भाषणे त्याच्या प्रामाणिक वृत्तीचे आणि देशप्रेमाचे दर्शन घडवणारी व युगांडाची प्रतिमा उंच करण्याची कळकळ दर्शवणारी आहेत. त्यापैकी त्याने सांगितलेली काही तत्त्वे, योजना व अपेक्षा अशा आहेत.

१) जनतेला उद्देशून केलेले भाषण :-

आमचा लढा न्याय्य मागण्यांसाठी असून तो लोकशाही, मानवी हक्क व युगांडाच्या जनतेच्या प्रतिष्ठेसाठी, त्यांच्या रक्षणासाठी आहे. आमचे राजकीय धोरण पुरोगामी, सकारात्मक व निश्चित असून ते आफ्रिकेतील आर्थिक मागासलेपणाच्या विरोधी आहे. आफ्रिकन मागासलेपणा म्हणजे दुसरे तिसरे काही नसून जातीयवाद, वशिलेबाजी, पक्षपात बुद्धी, बेसुमार लाचखोरी, भ्रष्टाचार आणि मानवी हक्कांची पायमल्ली यातच एकवटलेला आहे.

मागील कारकिर्दीतील राजकारण्यांनी प्रादेशिक, विभागीय राजकारण करून लोकांमध्ये धार्मिक व जातीय दुफळी निर्माण केली. परंतु धर्म हा राजकारणाचा विषय कसा होऊ शकेल ? धार्मिक प्रश्न तुमच्या आणि परमेश्वरामधील आहेत. राजकारणाचा खरा संबंध रस्त्यांची आखणी व बांधणी, पाणीपुरवठा, अन्नवस्त्र, औषधे, दवाखाने व शिक्षण संस्थांची उभारणी याच्याशी येतो. चुकीच्या मुद्यांवर लोकांत दुफळी माजवणारे राजकारणी हे फक्त स्वार्थ पाहात असतात. एका जातीच्या, जमातीच्या अगर पंथाच्या लोकांना इतरांविरुद्ध आपल्याच देशात वापरले तर देशाची एकसंध बांधणी कशी होणार?

२) लोकांच्या कर्तव्याबद्दल व भ्रष्टाचारा बाबत बोलताना :-

कित्येक वेळा अनेक लोक सार्वजनिक मालमत्ता ही व्यक्तिगत मालमत्ता समजूनच तिचा वापर करतात, ही मोठी खेदाची गोष्ट आहे. स्वतःची गाडी नसताना सार्वजनिक वाहतूक व्यवस्थेचा उपयोग करणे हे उत्तम नाही का ? पण सार्वजनिक बस बेपर्वाईने

चालवून फक्त आपल्या छोट्या गाडीची काळजी घेणे हे मागासलेपणाचे लक्षण होय. आपण सार्वजनिक जबाबदारीची जाणीव जागृत ठेवून वैयक्तिक मालमत्तेपेक्षा सार्वजनिक मालमत्ता अधिक मौल्यवान समजली पाहिजे. तुम्हाला स्वतःचे घर बांधायचे असेल व पाणीपुरवठा खाते नीट काम करत नसेल तर तुम्ही स्वतःची पाणी पुरवठा यंत्रणा उभी करू शकणार नाही.

मला सार्वजनिक सेवा अधिकाऱ्यांच्या लाचखोरी वृत्तीची व भ्रष्टाचाराची फार काळजी वाटते. आपण ठरवलेली तत्त्वे जर आपणच आचरणात आणली नाहीत तर आम जनतेला त्याबद्दल कशी खात्री देता येणार ? भ्रष्टाचार व लाचखोरी वृत्ती ही समाजाला लागलेली कॅन्सरसारखी भयानक कीड आहे. याला वेळीच आळा घातला नाही तर समाजाच्या सर्व स्तरांना ती कीड पोखरून काढेल. निष्काळजीपणा व भ्रष्टाचार या बरोबर सचोटीने काम न करण्याची वृत्ती म्हणजे घातक समीकरण किंवा मिश्रण ठरेल.

३) औद्योगीकरण व तांत्रिक प्रगती विषयी :-

स्वावलंबन हाच खरा प्रगतीचा मार्ग आहे. मागासलेपणाचा खरा अर्थ काय ? निसर्गाने दिलेले आपण पूर्ण उपयोगात न आणणे हा मागासलेपणा आहे. हा मागासलेपणा दूर करण्यासाठी शास्त्रीय दृष्टी, तांत्रिक ज्ञानाची वाट व त्याचबरोबर व्यवस्थापन कौशल्याची जोड आवश्यक आहे. म्हणूनच उत्पादन शक्तीची वाढ व तांत्रिक प्रगतीची वाढ झाली नाही तर समाज मागासलेला राहिल. नेहमीची कुदळे फावडे यांनी केलेली व त्याच्याबरोबर ट्रॅक्टरने केलेल्या शेतीची तुलना करा. मोटार कारने वाहतुकीमध्ये आणलेली क्रांती विचारात घ्या. गवळ्याने हाताने काढलेल्या गायीच्या दुधापेक्षा यंत्राच्या मदतीने काढलेले गायीचे दूध किती सोयीचे, भरपूर व लवकर येते याचा विचार करा. अशी अनेक उदाहरणे देता येतील. औद्योगिक क्रांती व तांत्रिक प्रगती आणून आफ्रिकेतील जनता दारिद्र्य व मागासलेपणा यापासून बंधमुक्त होऊ शकेल. जोपर्यंत आम्ही हलक्या प्रतीच्या, तकलादू वस्तू व प्राथमिक गरजेच्या सामान्य गोष्टी बाहेरच्या देशामधून आयात करत राहू तोपर्यंत सध्याच्या परिस्थितीत बदल व सुधारणा घडून येण्याची शक्यता दिसत नाही.

नुसत्या नवीन औद्योगिक उभारणीनेही प्रगती साधणार नाही, तर त्यांच्या उत्पादनांसाठी आंतरदेशीय बाजार मिळवून त्याची योजनापूर्वक हाताळणी करणे आवश्यक ठरते. राष्ट्रीय तसेच ध्येयवादाच्या दृष्टिकोनातून पाहिल्यास आफ्रिकन राष्ट्रांनी परकीय राष्ट्रांचा उद्दाम हस्तक्षेप नाकारायला हवा. जर परकीय हस्तक्षेप हेच प्रगती होण्यास आवश्यक असेल तर आफ्रिका खंड, एव्हाना जगातील सर्वात प्रगत खंड

म्हणून नावारूपास यायला हवा होता. पण तसे न घडता परकीय हस्तक्षेप हेच एक दुःखद सत्य संपूर्ण आफ्रिका खंडात शिल्लक राहिले आहे.

४) आंतरराष्ट्रीय युनो सभेत बोलताना :-

जेव्हा आम्ही आमच्या मुक्तिसंग्रामात लढत होतो तेव्हाच जगात सर्वत्र तर्क करण्यात येत होते. आमच्या राजकीय विचारसरणीचे व धोरणांबाबत अंदाज बांधण्यात येत होते. आम्ही डावीकडे की उजवीकडे, पूर्वेकडे की पश्चिमेकडे झुकणार हे चर्चित जात होते. खरे तर अशा प्रकारचे शिके मारणे हे आफ्रिकन राष्ट्रांचा अपमान केल्यासारखे आहे. कारण त्यांना स्वतःची काही मते व तत्त्वे नाहीतच असे या विचारसरणीत दिसून येते. आम्ही कोणत्याच एका बाजूचे नसून फक्त युगांडाच्या बाजूचे आहोत.

युगांडा अर्थव्यवस्था व चलन बदल

निर्सगाची देणगी आणि मनुष्यबळ या जोरावर एकेकाळी युगांडाला पर्लऑफईस्ट अफ्रिका (Pearl of East Africa) म्हणत असत. सुपीक जमीन व अनुकूल हवामान यामुळे इतकी प्रचंड उत्पादन क्षमता होती की युगांडाला “Food Basket For Entire Africa” असे मानले जायचे.

वसाहत काळाच्या पूर्वीपासून शेती उत्पादने, हस्तिदंत व जनावरांच्या कातड्यांचा व्यापार युगांडामधून होत होता. ब्रिटिशांना कापसाची गरज असल्याने त्यांनी कापसाच्या उत्पादनास प्रोत्साहन दिले; परंतु १९०४ मध्ये मोठ्या प्रमाणात शेती करून कापूस पिकवणे त्रासाचे व तोट्याचे ठरले. म्हणून छोट्या छोट्या शेतात कापूस पिकवून सहकारी तत्वावर विक्री यंत्रणा सुरू केली गेली. १९१० मध्ये कापूस ही महत्त्वाची निर्यात वस्तू बनली. त्याचबरोबरच साखर व चहाच्या उत्पादनालाही प्रोत्साहन दिले गेले. दुसऱ्या जागतिक युद्धानंतर युगांडामध्ये कॉफीचे उत्पादन सुरू झाले. पाहता पाहता निर्यातीच्या एकूण उत्पन्नापैकी अर्धे उत्पन्न कॉफी द्वारे मिळू लागले. युगांडामध्ये खनिजे, तेल किंवा सोने यांसारख्या मौल्यवान वस्तू कधीच नव्हत्या. त्यामुळे शेती उत्पादनातून जीवनावश्यक वस्तूवरच भर होता.

एकूण स्वातंत्र्यपूर्व काळात युगांडाची आर्थिक स्थिती उत्तम होती. शेती व कारखाने बहरले होते. युगांडा, केनिया व टांझानिया या तीन राष्ट्रांनी मिळून निर्माण केलेली इस्ट अफ्रिकन

कम्युनिटी (East African Community) ही संयुक्त विक्री संघटना उत्तम काम करत होती. परंतु अमीनच्या काळात या प्रगतीला खीळ बसली. युगांडाच्या शेती व कारखान्यात अग्रेसर असलेल्या एशियन्स व ब्रिटिशांना अमीनने बाहेर घालवले. ते सुरू ठेवण्याची क्षमता युगांडाच्या जनतेत नव्हती. युगांडाची आर्थिक घडी पार विस्कटली. वीज निर्मिती, वाहतूक यंत्रणा, आणि कारखान्यांची उत्पादन शक्ती नष्ट झाली. यंत्रे गंजून गेली. रस्ते खराब झाले. बाजार बंद पडले. महागाई वाढली व उत्पादनास कमी किंमत येऊन उठाव कमी झाला. आर्थिक प्रगतीस जरूर असणारी सर्व साधने ठप्प झाली. महत्त्वाचे कॉफी व कापसाचे उत्पादन कमी होऊन किरकोळ व आवश्यक तेवढीच शेती होऊ लागली. युगांडावरचा आंतरराष्ट्रीय विश्वास उडाला. अमीनचा सैन्याचा व सैन्याच्या गरजेच्या वस्तूंवरील खर्च अतोनात वाढला. शेजारील राष्ट्रांचे संबंध बिघडले. परिणामी, उपयुक्त असलेली त्रिराष्ट्रीय East African Community ही संस्था बंद पडली.

नंतरच्या ओबोटे सरकारने परकीय संबंध सुधारून युगांडाची प्रतिमा उंचावण्याचे प्रयत्न केले. Inter National Monetary Fund (IMF) कडून मदत मिळवली. शेती उत्पादने वाढवून किमतीवर नियंत्रण आणण्याचा प्रयत्न केला. सरकारी खर्चात थोडीफार कपात केली. परदेशी व्यापाऱ्यांना परत येण्याचे आवाहन केले; परंतु फाटलेल्या आभाळाला ठिगळ दिल्याप्रमाणे हे प्रयत्न होते. त्यातच १९८४ च्या बजेट पॉलिसीज न पटल्यामुळे IMF ने मदतीचा हात आखडता घेतला. परकीय चलनाची (Foreign Exchange) कमतरता तर प्रचंड भासत होती. बँकेत आमचा पगार युगांडा शिलिंगमध्ये होऊन त्याचा आम्हाला उपयोग नव्हता. भारतातील माझ्या कुटुंबाला दरमहा पाठवाव्या लागणाऱ्या पैशासाठी अमेरिकन डॉलर्स वा ब्रिटिश पौंडाची जरूरी असे; परंतु परकीय चलन टंचाईमुळे त्याची मंजुरी आम्हाला सहा सहा महिने मिळत नसे. भारतातील कुटुंबाची आम्हाला काळजी वाटू लागे. बँकेने यावर उपाय म्हणून लंडनला दरमहा पगारा एवढा अॅडव्हान्स देण्यास सुरुवात केली. तेव्हा कोठे निश्चिंतपणे आम्हाला काम करता येऊ लागले.

सैनिकी राज्यक्रांती नंतर आलेल्या टिटो ओकेलोच्या छोट्याशा काळात तर देशावर आर्थिक संकटच कोसळले होते. लगेचच सिव्हिल वॉर (यादवी) झाले. १९८६ मध्ये NRM च्या मुसेवेनी सरकारने सुधारणा करण्याचे प्रयत्न सुरू केले. दहा कलमी कार्यक्रमाद्वारे शेतीसुधार, आर्थिक प्रगती व देश स्वावलंबी होण्याचे महत्त्व पटवून दिले. फक्त कॉफीवर अवलंबून न राहता इतर शेती उत्पादनांचा निर्यातीसाठी उपयोग करण्यास सुरुवात केली. १९८९ पासून आंतरराष्ट्रीय संस्थांची मदत येण्यास सुद्धा

सुरुवात झाली.

युगांडाच्या आर्थिक तंदुरुस्तीमध्ये “Three Cs” आणि “Three Ts” चे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. ‘थ्री सी ज’ म्हणजे कॉफी, कॉटन व कॉपर. ‘थ्री टी ज’ म्हणजे टी, टोबॅको आणि टुरिझम. या सहांपैकी तीन-चार गोष्टी जरी व्यवस्थित हाताळल्या गेल्या तरी युगांडाचे शिलकी अंदाजपत्रक (Surplus Budget) होऊ शकते.

एकेकाळी नुसत्या कॉफी निर्यातीमधून युगांडाचे जरूरी पुरते परकीय चलन उपलब्ध होत असे. युगांडामध्ये रोबस्टा (Robusta) व अरेबिका (Arabica) या दोन्ही जातीच्या कॉफीचे उत्पादन होते. १९८९ मध्ये अरेबिका कॉफीला जास्त मागणी व जास्त किंमत येत होती, पण त्याचे उत्पादन कमी होते. त्याउलट रोबस्टा कॉफीचे भरपूर उत्पादन होते पण त्याला मागणी कमी आणि किंमतही कमी मिळत होती. एकूण कॉफी निर्यातीचे उत्पन्न घटले होते.

कॉफी नंतर दुसऱ्या क्रमांकाचे निर्यातीचे उत्पन्न म्हणजे कापूस. परंतु १९७० नंतर या उत्पन्नात घट झाली. कापसाची शेती ही कामगाराधिष्ठित किंवा जास्त कामगार लागणारी, शिवाय त्यासाठी कर्ज पुरवठा हवा तितका मिळाला नाही व अपुरी विक्रीव्यवस्था हे सर्व उत्पादन कमी होण्यास कारणीभूत ठरले. थ्री सी ज् पैकी उरलेले कॉपर पूर्वी मिळत होते ते हळूहळू बंद झाले. थ्री टी ज् पैकी टोबॅकोच्या पिकांवर राजकीय स्थित्यंतराचा परिणाम झाला. वास्तविक तंबाखू हे पैसे मिळवून देणारे शेती उत्पादन; पण करावी लागणारी मशागत व असंघटित विक्री व्यवस्था यामुळे या शेतीकडे लोकांचे दुर्लक्षच झाले.

दुसरी टी म्हणजे टी इस्टेट्स्. भौगोलिक परिस्थिती, जमीन, हवामान यामुळे चहाचे मळे युगांडात खूप झाले. मेहता कुटुंबियांचे मळे तर देखणे होते. आपल्या दार्जिलिंगची आठवण होत असे. युगांडा चहाचा दर्जा उत्तम आहे. १९८९ नंतर कॉफीबरोबर चहा पर्यायी निर्यात समजला गेला. मुसेवेनीने बदली व्यापार (Barter Trade) यासाठी चहाचा उपयोग करून घेतला.

खरेतर युगांडाचे पर्यटन (Tourism) हे महत्त्वाचे उत्पन्नाचे साधन; परंतु अस्थिर व सततच्या सैनिकी बंडाळीमुळे पर्यटन व्यवसायाकडे दुर्लक्ष झाले. रस्ते खराब झाले. गेम पार्क मधील व्यवस्था नाहीशी झाली. गेमपार्क मध्ये वन्य प्राण्यांबरोबर मनुष्य प्राणी राहू लागला. छुप्या व गनिमी युद्धात त्याच्यातील जनावर जागा होई. तोच दुसऱ्या माणसां विरुद्ध उभा राही. यामुळे पर्यटन व्यवसाय बंद पडला. मुसेवेनीला याचे महत्त्व पटले. त्याने पर्यटनासाठी स्वतंत्र विभाग सुरू केला. रस्ते दुरुस्त केले. परदेशी

गुंतवणूकदारांना हॉटेल्समध्ये गुंतवणुकीचे आवाहन केले. अनधिकृतपणे होणारी जनावरांची शिकार कायद्याने बंद केली. आता हळूहळू पर्यटकांची संख्या वाढत आहे.

युगांडामध्ये बँकेत गेल्यानंतर प्रथमदर्शनी मी चक्रावून गेलो ते नोटांचे ढिगारे पाहून. युगांडाचे चलन शिलिंग. त्या शिलिंगची आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत किंमत नगण्य. मी १९८३ साली युगांडात गेलो तेव्हा १३० शिलिंग म्हणजे एक अमेरिकन डॉलर असा सरकारमान्य दर होता; परंतु काळ्या बाजारात तो साठ टक्के जास्त होता. त्या आधी काही काळ हाच दर बराच कमी म्हणजे ८.२६ शिलिंग म्हणजे एक डॉलर असा होता. किती झपाट्याने हा दर वाढत जाऊन शिलिंगची किंमत कमी होत होती हे यावरून दिसून येईल. कॉफीच्या निर्यातीमधून व आंतरराष्ट्रीय मदतीमधून मिळणारे परकीय चलन वापरताना जरूरीच्या वस्तू आयात करण्या ऐवजी चैनीच्या वस्तू व फौजेच्या गरजेच्या वस्तू, तसेच युद्धासाठी दारुगोळा यासाठीच ते वापरले जात होते. आयातीचा व्यापार मुख्यतः परकीय लोकांच्या हातात होता. ते त्यांचे डॉलर्स खर्च करून किंवा गुंतवून बाहेरून माल आणत असत. त्याचे पैसे त्यांना युगांडा शिलिंगमध्ये मिळत असत. साहजिकच जमा झालेल्या या शिलिंगचे डॉलरमध्ये रूपांतर होण्यासाठी त्यांना चोरटा मार्ग पत्करावा लागत असे. दोन नंबरच्या मार्गाने बदली करून ते पैसे डॉलर्समध्ये युगांडाबाहेर घेत असत. या पद्धतीमुळे सरकारी फॉरीन एक्स्चेंज दराने कोणतेच व्यवहार होत नसत. सर्व व्यापार काळ्या बाजारातील दोन नंबर दराने पूर्ण होत असे. त्यामुळे सरकारी तिजोरीत भरणा सरकारी दराने, परंतु वस्तूंच्या किंमती व त्यावरील फायदा मात्र दोन नंबरच्या दराने. हे दुष्टचक्र चालू राहण्यासाठी सरकार सतत नोटा छापून मदतच करत असे. शिलिंगची किंमत दिवसेंदिवस घसरतच होती. लोक घेष्टेने युगांडा शिलिंगला 'टॉयलेट रोल' म्हणत असत. या सर्वांचा परिणाम म्हणजे पैशाचा - नोटांना होणारा प्रचंड वापर. याला दुसरेही एक कारण होते, ते म्हणजे बँकेत होणाऱ्या अफरातफरी. यामुळे बँकेचे चेक्स, ड्राफ्टस् यांवर कोणाचाच विश्वास बसत नव्हता. मग सर्व व्यवहार प्रत्यक्ष नोटांच्या देवाण घेवाणीद्वारा पुरा होत असे.

वर सांगितलेल्या परकीय चलनाचा-डॉलरचा-सरकारी दर १९८३ पासून १९८७ पर्यंत १३० पासून १४०० च्या वर गेला. त्याच्या किंबहुना अनेक पटीने दोन नंबरच्या व्यवहारातील भाव २१० शिलिंगवरून १५,००० शिलिंग म्हणजे एक डॉलर इतका वर गेला. बँकेत भरणा करणे व काढणे यासाठी नोटांची शेकडो बंडले हालू लागली. मी युगांडाला गेलो तेव्हापासूनच लोक पोत्यात भरून पैसे आणत व पोत्यात भरून पैसे घेऊन जात असत. बँकेत हाताने पैसे मोजणे अशक्यच होते. त्यासाठी आम्ही बँकेत कॅश काऊंटरवर नोटा मोजण्याचे मशिन घेतले. तरीसुद्धा नोटांची प्रचंड बंडले मोजणे

शक्य नव्हते. त्याचमुळे सर्व बंडलांमध्ये शंभर नोटा असतीलच असे मी ठामपणे कधीही म्हणू शकत नव्हतो. कॅशियरचे काम करायला त्यामुळे सर्वजण आनंदाने तयार होत असत. दिवसाकाठी प्रत्येकाची कमाई म्हणजे ढापाढापी पुष्कळ होत होती. बँकेच्या जागेचा अर्धा भाग फक्त कॅश डिपार्टमेंटलाच लागायचा. कारण दिवसभरात नोटांच्या बंडलांची रास उभी होत असे. १९८३ साली मी गेलो तेव्हा ५, १०, २०, १०० अशा किंमतीच्या नोटा होत्या. पुढे पुढे ५००, १,००० इतकेच नाही तर ५०,००० किंमतीच्या नोटा सरकारने छापून व्यवहारात आणल्या. हळूहळू शंभरची नोटसुद्धा काम करेनाशी झाली. इतक्या मोठ्या रकमेच्या नोटा व्यवहारात आणूनही त्यांना वाहून नेण्यासाठी गनी बॅंजपोतीच वापरावी लागत. बँकेची तिजोरीच काय पण स्ट्रॅंगरूम सुद्धा नोटा ठेवायला अनेक वेळा अपुरी पडत होती. १९८३ मध्ये सुरुवातीस २००० ते २५०० शिलिंगमध्ये आठवड्याचा भाजीपाला व बाजार होत असे. १९८६ अखेर त्याचसाठी १,५०,००० ते २,००,००० शिलिंग लागायला लागले. १९८३ मध्ये ४० शिलिंगला मिळत असलेली दुधाची पिशवी १९८६ साली ६०० शिलिंगला घ्यावी लागली. एका ब्रेडची किंमत १०० शिलिंगवरून ५००० शिलिंगवर गेली. यांवरून तिथे झालेल्या महागाईची व चलनवाढीची कल्पना येऊ शकेल.

१९८६ च्या जानेवारीमध्ये मुसेवेनी सरकार स्थापन झाल्यावर सरकारला व तसेच आम जनतेला पैशाचे हे प्रचंड ओझे बाळगण्याचा कंटाळा येऊ लागला होता. या पूर्वीच्या प्रत्येक राजवटीत त्या त्या प्रेसिडेंटचा फोटो नोटांवर छापण्याची प्रथा होती. त्यामुळे राज्यकर्ते बदलले की नोटा बदलणे अपरिहार्य होत असे. कोणाला पूर्वीच्या राज्यकर्त्याचा फोटो रोज पाहायला व तोही देशाच्या चलनावर पाहायला आवडणार. मग लक्षावधी डॉलर्स खर्च करून नवीन नोटा छापण्यात येत. ओबोटे नंतर १९८५ मध्ये सत्तेवर आलेल्या टिटो ओकेलोला ही संधीच मिळाली नाही. कारण तो फक्त सहा महिन्यांचा वारसदार ठरला. मात्र १९८६ जानेवारी मध्ये सत्ता काबीज केल्यावर मुसेवेनीने यावर गंभीरपणे विचार केला. करन्सी एक्झरसाईज म्हणजे चलन बदली करण्याचा निर्णय घेतला. मात्र एक शहाणपणाचा ठराव केला म्हणजे नोटांवर स्वतःचा अगर दुसऱ्या कोणाचाही फोटो न छापण्याचा. कदाचित त्यामुळे काही काळतरी सत्ता बदलली तरी चलन नोटा बदलाव्या लागणार नव्हत्या. या निर्णया बरोबरच त्याने शिलिंगची घटलेली किंमत व नोटा हाताळण्यास होणारा प्रचंड त्रास यांवरही विचार केला. नवीन नोटा आणताना त्याची किंमत दोन शून्यांनी कमी केली व त्यांवर तीस टक्के टॅक्स बसवला. त्यामुळे पूर्वीच्या १००० शिलिंग किंमतीचे रूपांतर फक्त नवीन सात शिलिंग एवढे झाले. तशा चलनी नोटा छापून आल्या. परंतु हा सर्व करन्सी

एकझरसाईज प्रत्यक्ष करण्यासाठी सरकारजवळ पुरेशी यंत्रणा नव्हती. पोस्ट ऑफिस व तत्सम सरकारी कार्यालयात शंभर टक्के त्यांचीच माणसे होती. त्यांच्यावर भ्रवसा नव्हता. म्हणून सर्व बँकांवर ही कामगिरी सोपवण्यात आली. त्यावेळी युगांडामध्ये एकूण सात बँका होत्या. एक मध्यवर्ती बँक-बँक ऑफ युगांडा, दुसरी सरकारी युगांडा कमर्शियल बँक, तिसरी सहकारी बँक व इतर चार परदेशी बँका. या सर्व बँकांना संपूर्ण युगांडामधील शहरे, गावे, खेडी वाटून देण्यात आली.

१ मे १९८७ रोजी हे चलन बदलीचे काम सुरू झाले. चलनाबरोबरच बँकेचे सर्व हिशेबही नवीन चलनाच्या किंमती बरोबर बदलणे तातडीचे जरूरीचे होते. त्यासाठी चार दिवस नोटा बदलून देण्याखेरीज बँकेचे बाकीचे सर्व व्यवहार बंद होते. प्रथमतः आम्ही सर्व खाती-ताळेबंद नवीन किंमतीत बदलून घेतले. एक तारखेपासूनच लोकांचे लोंढे बँकेमध्ये नोटा बदलून घेण्यासाठी येऊ लागले. सकाळी पाच साडेपाच वाजल्यापासून बँकेच्या बाहेर दोन ते तीन मैलांच्या रांगा लागत. सकाळी सात ते दुपारी चार नोटा बदलण्याचे काम अव्याहत पंधरा दिवस व नंतर सकाळी सात ते दुपारी एक असे चालू होते. पहिले चार-पाच दिवस बाहेर खरेदी विक्रीचे सर्व व्यवहार थंडावले होते. नवीन चलनावर प्रथम कोणी विश्वास ठेवत नव्हते. शिवाय कमी झालेल्या किंमतीचे गणित प्रथमतः कोणाच्या डोक्यात शिरत नव्हते. या सर्व प्रकारात बँकेत नोकरी करणाऱ्या लोकांनी भरपूर कमाई करून घेतली. रांगेत उभे राहण्याचा त्रास टाळण्यासाठी बँकेच्या नोकरांकडे जुन्या नोटा देऊन त्यांना कमिशन देऊन नवीन नोटा काही जण बदलून घेत असत. सकाळी साडेपाच वाजल्यापासून रांगेत उभे राहूनही काही जणांना नोटा बदलून मिळत नसत. दुपारी चार वाजले की निर्दयपणे उरलेल्यांना बँकेच्या बाहेर हाकलून देण्यात येई. दया येत असे ती त्यांच्या सोशिकपणाची. आपल्याकडे अशावेळी दगडफेक, दंगल, मारामारी रोज झाली असती; पण तिथे लोक काहीही तक्रार न करता परत जात आणि त्याच आशेने दुसऱ्या दिवशी पहाटे रांगेत उभे राहात. त्यामुळे मागल्या दाराने पैसे बदलून देण्यात बँक कर्मचाऱ्यांनी १० ते २० टक्क्यांनी धंदा केला. पोटाथी माणूस अडचणीतूनही स्वर्ग निर्माण करू शकतो हे पटते. त्या काळात सर्व स्टाफला सकाळी सात ते रात्री बारा/एक वाजेपर्यंत काम करावे लागले. त्या दिवसातले आठवतात ते अनेक बाया बापड्या, म्हाताऱ्या लोकांचे सहनशील, असहाय व हतबल चेहरे. बंदुकीच्या भीतीने उठाव वा निदर्शने सुद्धा ते करू शकत नव्हते. नोटा बदलून मिळाल्या शिवाय बाजारात रोज लागणारे जिन्नस विकत घेऊ शकत नव्हते. एक दिवस चार वाजता बँकेचा सिक्युरिटी गार्ड लोकांना बाहेर काढत होता. असलेल्या लोकांत एक जख्खड म्हातारी व एक सात-आठ महिन्यांची गरोदर बाई होती. त्या

गयावया करून पाया पडून नोटा बदली करून मागत होत्या. मी पाहात होतो. माझ्या पोटात तुटले. बाहेरच्या हॉलमध्ये जाऊन त्या दोघींना इतरांपासून मी बाजूला केले. त्यांच्याजवळ खरोखर किरकोळ रकमेच्या नोटा होत्या. कॅशियरला सांगून त्यांना त्यांच्या नोटा बदलून दिल्या. त्यानंतर त्या दोघींना झालेला आनंद त्यांच्या तोंडावरून ओसंडून वाहात होता. नवीन मिळालेल्या नोटांकडे पुन्हा पुन्हा पाहात त्या मला शोधित माझ्याकडे आल्या. माझ्या पायावर डोके ठेवण्यासाठी वाकल्या. मलाच कसेतरी वाटले. मी त्यांना उठायला सांगून, मी काहीच केले नाही म्हणालो. तर त्यांनी मला सांगितले की, गेले तीन दिवस येऊन त्या तशाच परत जात होत्या. त्यांनी मनातून मला दिलेला दुवा मी हृदयात अजूनही जपून ठेवला आहे. त्या काळात बँकेत काम करणाऱ्या कर्मचाऱ्यांची सुद्धा दया यायची सतत एक महिना सकाळी सात ते रात्री बारापर्यंत त्यांनी काम केले. सरकारी हुकमाचे निमूटपणे पालन केले. सरकारी आदेश न पाळण्याचे धैर्य कोणातच नव्हते.

हा सर्व चलन बदलीचा कार्यक्रम (Currency Exercise) पूर्ण होईपर्यंत माझ्या जिवात जीव नव्हता. कारण केव्हा काय होईल ते सांगता येत नव्हते. कंपाला, जिंजा व मबाले या आमच्या शाखांव्यतिरिक्त इतर बारा ठिकाणे आम्हाला दिली होती. त्या आडभागातल्या ठिकाणांवर नव्या नोटा घेऊन जाणे, बदली केलेल्या जुन्या नोटा घेऊन येणे हे भयंकर जोखमीचे काम होते. त्यातच बंदुकीच्या धाकावर चलन वाहून नेणारी वाहने लुटल्याच्या बातम्या रोजच येत होत्या. रोज जमा झालेल्या जुन्या नोटांची बंडले करून ती सेंट्रल बँकेत आम्हाला भरणे करण्यासाठी घेऊन जावी लागत असत. अशीच एक दिवस आमची कॅश व्हॅन जुन्या नोटांनी भरलेली पोती सेंट्रल बँकेत घेऊन जात असताना गाडीला अपघात झाला. गाडी उलटी झाली. आत असलेल्या बँकेच्या कर्मचाऱ्यांच्या अंगावर पैशानी भरलेली पोती पडली. तसेच दरवाजा मोडून काही पोती रस्त्यावर पडली. हा अपघात बँकेपासून काही फुटांवर पोस्ट ऑफिस चौकात झाला. रहदारी खूप होती. मला आवाज ऐकू येऊन बातमी समजली. तेव्हा मी तर चक्रावूनच गेलो. काय झाले असेल. कोणाला किती लागले असेल व त्याही पेक्षा रस्त्यावर पडलेली पोती लोकांनी लुटली तर नसतील ना असे वाटून मस्तक गरगरायला लागले. क्षणभरही न थांबता अक्षरशः पळत घटनास्थळी पोहोचलो. जवळच्याच असलेल्या पोलिसांना व सैनिकांना भोवताली कडे करून संरक्षण देण्यास सांगितले. दुसरी गाडी बोलावून प्रथम सर्व रक्कम सेंट्रल बँकेत पाठवून दिली. बँकेच्या कॅशव्हॅन बरोबर सिक्युरिटी गार्ड होता. त्याच्यावर पैशांच्या पोत्यांचा पाऊस पडून व मोडलेल्या दाराने त्याला लागले होते. कसाबसा तो उठला परंतु त्याच्या हातातील बंदुक त्या गडबडीत नाहीशी झाली होती. हे नवीनच संकट पुढे उभे होते.

कोणी पळविली असेल बंदूक ? शोधाशोध सुरू झाली. पण थोड्याच वेळात सुखद धक्का बसला. दुसऱ्या एका पोलिसाने प्रसंगावधान राखून ती आपल्या ताब्यात घेतली होती. मग सर्व पोलीस पंचनामा, चौकशी इत्यादी सोपस्कार करण्यात दिवस गेला; पण मिळालेले सर्व पैसे व सुखरूप ठेवलेली गार्डची बंदुक या आनंदामुळे श्रम जाणवलेच नाहीत. आला तो भयंकर मानसिक थकवा.

हे सर्व करताना संरक्षणासाठी सरकारने हत्यारबंद सैनिकांची नेमणूक प्रत्येक बँकेत केली होती. सैन्यात लहान लहान व असमंजस मुलेही होती. त्यांना रोज भत्ता व खाणे बँकेत दिले जायचे. नियमापलीकडे आम्ही त्यांना थोडेफार जादा भत्ता व खाणे द्या येऊन देत होतो. पण तरीही जिंजाला काम करणाऱ्या एका छोट्या शूरवीराचे समाधान होत नव्हते. त्याचा बियरसाठी हट्ट होता. एक दिवस जिंजा शाखेमध्ये त्याची यावरून बोलाचाली झाली. लहान वयाचा तो. त्याचे डोके फिरले. बालहट्टुच तो. त्याच्या हातात पूर्ण मॅगेझिन भरलेली मशिनगन होती. ती त्याने छताकडे रोखून लावली व रागाच्या भरात क्षणार्धात पूर्ण मॅगेझिन छतावर फायर केली. ब्रँचमध्ये लोकांची पळापळ होऊन पाचावर धारण बसली. कसेबसे त्याच्या वरिष्ठाने व सहकाऱ्यांनी त्याला सावरले. ही बातमी कंपालाला आल्यावर माझे तर डोके सुन्न होऊन गेले.

हा सर्व चलन बदलीचा कार्यक्रम केव्हा एकदा पूर्ण होणार व आणखी काय काय पाहावे लागणार असे वाटत होते. ईश्वर कृपेने राहिलेले दिवस सुरळीत पार पडले व नवीन नोटा चलनात आल्या. नवीन नोटांच्या हिशेबाने १४ शिलिंग बरोबर एक डॉलर असा दर नक्की व्हायला हवा होता; पण सरकारने तो वाढवून साठ शिलिंग केला. बाजारात नवीन नोटांच्या हिशेबात काळा बाजार लगेच सुरू झाला. त्या विश्वात तो दर त्या प्रमाणात वाढला. लवकरच तो दोन नंबरच्या व्यवहारात २७० शिलिंगला पोहोचला.

मग वाटले हे सर्व करून काय साधले ? शून्य. पुन्हा पहिले पाढे पंचावन्न. पुन्हा नोटांची बंडले, त्याच्या राशी व त्यांची पोत्यामधून कचऱ्याच्या ढिगाप्रमाणे केलेली ने-आण. हे संपणारच नाही. पैशाचे ओझे वाहण्याच्या युगांडाच्या लोकांचा व्यायाम चालूच राहणार. मुसेवेनी आणि बँका तरी त्याला काय करणार ?

सामाजिक युगांडा

ब्रिटिश वसाहती पूर्वी युगांडामध्ये तीन प्रमुख राज्ये होती. ती म्हणजे बुगांडा (Buganda), किटारा (Kitara) आणि कराग्वे (Karagwe). त्यातील किटारामध्ये दोन उपराज्ये होती, बुनियारो (Bunyoro) व टोरो (Toro). या तीन-चार राज्यांत बंटू, नायलोटिक, निलोहॅमीटीक आणि सुदानमधून आलेले लोक वस्ती करून राहिले होते. या शिवाय बसोगा (Basoga), बगीसू (Bagisu), बटोरो (Batoro), अंकोले (Ankole) ही पण छोटी छोटी राज्ये निर्माण झाली होती. पंथ, जाती, जमात यावर आधारित या राज्यांनी स्वातंत्र्यानंतर सक्रिय राजकारणात व सैन्याच्या महत्त्वात पूर्णपणे भाग घेतला होता.

युगांडाच्या विविध नैसर्गिक वातावरणाप्रमाणेच लोकांमध्ये विविधता दिसते. विविध लोकांप्रमाणेच त्यांची संस्कृती भिन्न आढळते. या अनेक प्रकारच्या जातीच्या, जमातीच्या, वंशाच्या लोकांच्या एकत्रित संघटनेने युगांडाची निर्मिती झाली आहे. पूर्वजांपासून चालत आलेली जमीन, स्वतःची अशी संस्कृती, चालीरीती व जीवन जगण्याची मस्त धुंद पद्धत घेऊन व पूर्वजांचा अभिमान बाळगून, त्यांना अभिवादन करून आणि इतिहासाला स्मरून युगांडाचा माणूस आधुनिक जगात आनंदाने जगतो आहे. सहन केलेल्या राजकीय तणावाची एकही सुरकुती त्याच्या चेहऱ्यावर दिसत नाही. त्यांच्या अनेक चालीरीती समारंभात दिसून येतात. अत्यंत आदबशीर,

मृदुभाषी युगांडाचा माणूस केव्हाही चढ्या आवाजात बोलणार नाही. दुसऱ्या बदलची आस्था व आत्मीयता तो शब्दात व्यक्त केल्याखेरीज राहणार नाही. कोणत्याही कार्यालयात गेल्यावर घड्याळाप्रमाणे प्रथम तो तुमचे **Good Morning, Good Afternoon, Good Evening** म्हणून स्वागत करणार. मग तुम्ही कसे आहात, तुमचे कुटुंब कसे आहे, वीक एंड म्हणजे शनिवार-रविवार कसा गेला, इ. सर्व चौकशी करणार. एकदा तुम्ही रिलॅक्स झालात की मगच कामाचा विषय सुरू करणार. सतत भेटणारी माणसेसुद्धा सोमवारी भेटल्यावर प्रथम सुट्टीचे दोन दिवस कसे गेले याची प्रदीर्घ चर्चा करणार. कदाचित, अस्थिर व असुरक्षित वातावरणातून आल्यावर सर्व ठिकठाक आहे ना किंवा काही विपरीत घडले नाही ना याची ते खात्री करून घेत असावेत.

युगांडाच्या लोकांचे सर्वात आवडते विषय 'थ्री डी'ज (Three `D's) मध्ये सामावलेले आहेत. ते म्हणजे **Dance, Drinks & Driving** (नृत्य, मद्य आणि ड्रायव्हिंग) या तीनही गोष्टी अत्यंत उत्स्फूर्त असतात. चार माणसे एकत्र आली की त्यांचे संगीत व त्याच्या तालावर नृत्य सुरू होते. नृत्य करताना सर्वजण समरसून करतात. मग त्यावेळी काळ-वेळ, धर्म, जात, वय, त्यांचे सामाजिक स्थान, काहीच आड येत नाही. संगीत सुरू झाले की अगदी छोट्या मुलाचे पाय देखील तालात व झोकात पडू लागतात. कमरेत लवचिकता येते. चेहरा खुलून जातो आणि ते मूल सुद्धा एका वेगळ्या विश्वात जाऊन पोहोचते. प्रयत्न केला तरी त्यांच्यासारखे आपल्याला नाचता येणार नाही. मद्यपेये पाहिली तरी त्यांच्या डोळ्यात एक वेगळीच जादू दिसते. स्त्री-पुरुष असा याबाबत भेदभाव नाही. दोघेही तितक्याच आवडीने आनंद उपभोगतात. माझ्याकडे आल्यानंतर युगांडा स्त्रीने पण छोट्या सहा-सात बिअरच्या बाटल्या सहज रिचवल्या आहेत. पुरुषांचे प्रमाण तर मोजण्याच्या पलीकडले असते. युगांडामध्ये त्यांचे असे एक खास घरगुती मद्य 'वरागी' नावाचे आहे. जिन अगर व्होडका सारखे हे पेय आहे. ते पेय पिण्याची पुरुषांची एक खास पद्धत आहे. घराच्या पुढच्या अंगणात मधोमध एका रांजणात हे 'वरागी' पेय ठेवलेले असते. त्या भोवती सात-आठ पुरुष बसून गप्पा मारत असतात. प्रत्येकाच्या हातात एक बांबूची नळी असते. तिचे दुसरे टोक रांजणात असते आणि मग गप्पा मारताना मस्तपैकी या 'वरागी'चा स्वाद घेणे सुरू असते. कोणत्याही गावात किंवा शहरापासून आत असलेल्या घरात हे दृश्य तुम्हाला नक्की पाहायला मिळेल. दरवर्षी बँकेची वर्षाअखेरची व ख्रिसमसची अशी संयुक्त पार्टी जानेवारीच्या पहिल्या शनिवारी होत असे. बँकेतील सर्व स्टाफला बरोबर एका जोडीदारासहित पार्टीला आमंत्रण असे. त्यात स्वीपरपासून अकाउंटंटपर्यंत सर्वांना

येण्याची मुभा असे. बँकेचा मोठा थोरला हॉल होता. साधारण सर्व मिळून २००/२२५ माणसे जमत. बँकेतर्फे मद्यपेये, थंडपेये, खाणे इ. ची व्यवस्था केली जायची. त्याचबरोबर प्रचंड आवाजाच्या स्पीकर्ससह संगीत असायचे. सर्वजण जमले की युगांडा विभागाचे प्रमुख व मी अशा दोघांना डान्स सुरू करण्यासाठी स्टाफमधील दोन स्त्री कर्मचारी येऊन विनंती करत. संगीत सुरू होत असे. प्रत्येकाच्या हातता बिअर असे व नवीन वर्षाचे स्वागत करून, येणाऱ्या वर्षासाठी अभीष्टचितन करून संगीत सुरू व्हायचे. रीतीप्रमाणे आम्ही पाच-सात मिनिटे नाच करून मग इतर सर्वांना अंगण मोकळे करून देत असू. त्यानंतर धुंद होऊन सतत पाच-सहा तास संगीताच्या तालावर सर्व माणसे नाचत असत. सर्व जग, सर्व दुःख विसरून त्या वातावरणात प्रत्येक जण हरवून जात असे. त्यांच्या प्रत्येकाच्या पायामध्ये नृत्य भरलेले होते. घुंगरू न बांधता बुटाच्या टापांचे एक वेगळे नादमाधुर्य निर्माण होत असे. त्या दिवशी कोणी कोणाचे अधिकारी व हाताखालचे नसायचे. त्या दिवशी नाचाबरोबरच बिअर व व्हिस्कीच्या बाटल्या रिकाम्या होत असत. बिअरमध्ये व्हिस्की ओतून घेतलेली मी प्रथमच तिथे पाहिली. अनुभवण्याचे धारिष्ट्य मात्र झाले नाही. त्यावेळी युगांडाच्या लोकांच्या दोन 'डी'ज च्या प्रेमाचे पूर्ण दर्शन होत असे.

तिसऱ्या 'D' म्हणजे ड्रायव्हिंग बाबतही हाच अनुभव ! जगातील मर्सिडीजपासून ते अगदी छोट्या टोयाटो गाडीपर्यंत सर्व बनावटीच्या गाड्या युगांडामध्ये मिळत होत्या. त्या बहुतेक सर्व दुरुस्त करून युगांडात पाठवलेल्या असत. युगांडात एक वेळ खायला नसले तरी चालेल, पण गाडी हवीच. शिवाय वाहन चालवायचे कौशल्य उपजतच. त्यांना ते कधी शिकावे लागते असे वाटतच नाही आणि प्रत्येकाला वाहन चालवण्याचे तंत्रशुद्ध व लीलया ज्ञान. वेगाचे तर त्यांना वेडच. मी गाडी चालवू लागलो तर माझा ड्रायव्हर वैतागत असे. म्हणत असे, "बाना, गाडी इतकी हळू चालवायची असते का? तुम्ही बाजूला व्हा. मी चालवतो." आणि मग चव आल्याप्रमाणे तो त्याचे सगळे कौशल्य पणाला लावत असे. पोटातील पाणी हलू न देता १२० कि.मी. च्या वेगाने तो गाडी चालवत असे. मी तर अवाक होऊन गप्प बसून राहत असे. युगांडाच्या चारही दिशा हिंडताना एक वेगळेच सुख मिळाले.

युगांडामध्ये मुख्यत्वे तीन धर्म. ख्रिश्चन, मुस्लीम व स्थानिक. रोमन कॅथॉलिक व प्रोटेस्टंट दोन्ही ख्रिश्चन पंथ युगांडामध्ये रुजले. १९७७ मध्ये बुगांडाच्या राजाश्रयाने पहिले मिशनरी आले व दोन वर्षांनंतर फ्रेंच रोमन कॅथॉलिक धर्मगुरू आले. युगांडापैकी जवळजवळ ५५% जनता ख्रिश्चन धर्म पाळते.

१९९० च्या सुमारास युगांडाच्या लोकसंख्येपैकी जवळजवळ २०% लोक मुस्लीम

धर्माचे होते. युगांडाच्या उत्तरेच्या बाजूने सुदानकडून आणि पूर्व किनारपट्टीकडून इस्लाम धर्माने प्रवेश केला असणार. नवव्या शतकात कबाका (राजा) मुटासाने मुस्लीम धर्म स्वीकारला. तेव्हाही तो युगांडामध्ये स्थिरावला असेल. ईदी अमीन मुसलमान असल्याने तो प्रेसिडेंट झाल्यानंतर मुस्लीम जनतेने इस्लामचा विजय मानला. अमीनच्या काळात मुस्लिमांची प्रतिमा डागाळली होती. १९७९-८० च्या थोड्या काळात झालेल्या प्रेसिडेंट युसूफ लुलेने ती प्रतिमा थोडीशी सुधारण्याचा प्रयत्न केला. प्रेसिडेंट मुसेवेनीने जातीय द्वेष व जातीचे राजकारण नाहीसे करण्याचा प्रयत्न केला. सर्व धर्म समान वातावरण निर्माण करून मुस्लिमांना राष्ट्रबांधणीमध्ये सहभागी होण्याचे आवाहन केले.

२०% जनता युगांडाचे स्थानिक धर्म पालन करते. सामाजिक, राजकीय व वैयक्तिक अशा तीनही स्तरांवर स्थानिक धर्माचा वापर केला जातो. पूर्वजांबद्दल अभिमान, वरिष्ठांचे आशीर्वाद, राजाकडून प्रजेच्या रक्षणाची अपेक्षा याचा धर्मात प्रभाव आहे. पाऊस, रोगराई, वैयक्तिक उन्नती, संकटे या सर्वांचा अध्यात्म, पाप, पुण्य व श्रद्धा यांच्याशी संबंध लावला जातो. मृतात्म्यांचे स्मरण करून त्यांना आदरांजली वाहिली जाते. त्यामुळे ते जिवंत लोकांचे रक्षण करतात अशी श्रद्धा आहे. लुगबारा धर्मात तर पूर्वज व जीवित लोकांचा संपर्क असल्याचा विश्वास आहे. दुसऱ्यावर करणी करण्यासारख्या गोष्टींवर अजूनही ते विश्वास ठेवतात. आजाराचे ते एक कारण मानले जाते. राजाला देवाचा दूत मानून तो रक्षणकर्ता मानला जातो. किबुका व नेंदे हे युद्धाचे देव तर मुकासा हा लहान मुलांचा देव समजला जातो. सुपीकता, वीज, भूकंप, दुष्काळ, इतकेच काय तर शिकारीचाही स्वतंत्र देव आहे. अन्न व जनावरांचा बळी देवाला प्रसाद म्हणून दिला जातो. पूर्वी नरबळीचीही प्रथा होती.

युगांडाच्या समाजात स्त्रीला एकूणच दुय्यम दर्जाच मिळतो. पुरुषप्रधान संस्कृतीमध्ये स्त्रीला मान, स्वातंत्र्य, प्राथमिक गरजा यांपासून दूरच राहावे लागले आहे. मात्र कष्ट करणे हे त्यांचे कर्तव्य समजले जाते. कित्येक जमाती व पंथाच्या स्त्रियांवर आर्थिक व सामाजिक खूप जबाबदारी असूनही त्यांना योग्य ते स्थान व मान दिला जात नाही. सार्वजनिक जीवनात वडील, भाऊ, नवरा किंवा दुसरा पुरुष यांच्या मर्जीनुसारच वागावे लागते. १८८० सारख्या अलीकडच्या काळात देखील ग्रामीण भागात पुरुषांशी बोलताना स्त्रियांना गुडघे टेकूनच बोलावे लागते. तरीसुद्धा मुलांची प्राथमिक जबाबदारी आणि जीवनावश्यक शेतीची जबाबदारी स्त्रियांवरच असते.

युगांडामध्ये बहुपत्नीत्वाची चाल अजूनही अस्तित्वात आहे. मोठ्या पत्नीला-पट्टराणीला घरात पुरुषाप्रमाणे मान मिळतो. त्या पुरुषाच्या इतर बायकांवर ती पट्टराणी अधिकार गाजवू शकते. या बाबतीत युगांडातील कृष्णवर्णियांचा सावळा कृष्ण बहुधा

आदर्श असावा. युगांडाचा एक मंत्री महोदय बँकेचा घनिष्ठ ग्राहक होता. अनेक वेळा अनेक समारंभात तो आम्हाला सहकुटुंब भेटत असे. एक दिवस लग्नपत्रिका घेऊन आम्हाला आमंत्रण करायला तो आवर्जून आला. प्रथम वाटले, त्याच्या भावाचे अगर मुलाचे लग्न असेल. परंतु आमंत्रण स्वीकारताना आम्ही चकित झालो. कारण बोलावणे त्याच्या स्वतःच्या लग्नाचे होते. न राहवून आम्ही त्याला विचारले, परवा समारंभात तू पत्नीची ओळख करून दिली होतीस, ती कोण ? तर छाती पुढे करून तो म्हणाला, ती वेगळी. ही माझी तिसरी पत्नी आहे. त्यावर आम्ही काय बोलणार ! १९६० पासून स्त्रिया जागृत होऊन त्यांनी **Uganda Council of Women** ची स्थापना केली. लग्न, घटस्फोट आणि मालमत्ता हक्क व अधिकाराची मागणी केली. १९७० ते १९८० च्या दरम्यान स्त्रियांना जास्तच कठीण परिस्थितीतून जावे लागले. त्यांना सार्वजनिक सुविधा, गरजा, शाळा, दवाखाने, शिक्षण, मार्केट इत्यादी सोप्या व सरळ रीतीने मिळनाशा झाल्या. जवळचा प्रवाससुद्धा अशक्य होऊ लागला. पण परिस्थितीने त्यांना कणखर बनवले. अनेक पुरुष युद्धात मारले गेले होते अगर सैन्यात भरती झाले होते. त्यामुळे इतर सर्व कामांची जबाबदारी सहाजिकच स्त्रियांवर येऊन पडली. स्त्रियांचे नोकरीचे प्रमाण वाढले. त्यांना आर्थिक स्वातंत्र्य मिळू लागले. मुसेवेनीने तर सैन्यातही स्त्रियांना भरती केले. सरकारमध्ये त्यांना प्रतिनिधित्व मिळाले. काहींना तर मंत्रीपदही देण्यात आले.

युगांडामध्ये सर्वसाधारण आर्थिक स्थिती फार कमी प्रतीची. जास्त करून दारिद्र्याकडे झुकणारी. नोकरी करणाऱ्यांना पगार जेमतेम एक आठवडा जगता येण्यापुरताच. म्हणून तर बँकेमधून लग्न किंवा अंत्यविधी यासाठी आर्थिक मदत मिळत असे. किंबहुना अंत्यविधी ही नोकरीस ठेवणाऱ्याचीच जबाबदारी होती. बँकेमध्ये रोजचे जेवण हे सुद्धा बँकेच्या साहाय्यानेच दिले जात असे. कुटुंबाला आर्थिक हातभार लागावा म्हणून स्त्रिया नोकऱ्या तर करतच, परंतु त्याबरोबर शरीराचे भांडवलसुद्धा करत. जादा पैसे मिळवण्यासाठी (**Lunch Time Sex**) जेवणाच्या सुट्टीतील शरीरविक्री हा सर्रास उपाय त्या योजित. लग्नापूर्वी इतकेच नाही तर शाळकरी मुलीसुद्धा माता असतात. मात्र अनधिकृत जन्माला आलेल्या त्या मुलांचा समाज स्वीकार करतो. त्यांना सर्व सोयी व हक्क इतरांप्रमाणेच मिळतात. कंपालाच्या कर्मचारी वर्गात बऱ्याच स्त्रिया होत्या. त्या घड्याळाकडे पाहून जेवणाच्या सुट्टीत गायब होत. बँकेच्या साहाय्याने मिळणाऱ्या जेवणाची पण त्यांना पर्वा नसे. पण हे एक मान्य केलेले सत्य होते. त्यात गैर कोणालाच वाटत नसे. मात्र यामुळे त्यांना **Aids/HIV** सारखे असाध्य रोग जडलेले असत. त्यांची सहन करण्याची व प्रतिकारशक्ती नाश पावलेली असे. पत्नू, अँनिमिया,

मलेरिया, क्षयरोग यांसारख्या आजारांनी माणसे चटकन दगावली जात.

युगांडाचा माणूस त्याच्या कपड्यांविषयी मात्र फार जागृत आणि आग्रही. कामावर कोणताही अधिकारी सूटबूट किंवा सफारीशिवाय येत नसे. किंबहुना कोणत्याही ऑफिसमध्ये तुम्ही साध्या वेषात, गबाळे गेलात, तर तुमचे काम केले जाणार नाही. इतकेच नव्हे तर तुमच्याकडे लक्षही दिले जाणार नाही. रंगाने काळे, कडक ऊन असतानाही काळा किंवा गर्द निळ्या रंगाचा सूट हा तर त्यांचा आवडता. स्त्रीवर्ग सुद्धा अतिशय नेटका व टापटीप राहणारा. कमावलेला पैसा खाण्यापेक्षा कपडे व तोंडाची रंगरंगोटी यासाठीच खर्च करतात. युगांडामधील स्त्रीची केशरचना हा तर लक्षणीय प्रकार असतो. वास्तविक त्यांचे केस दाट, काळे पण कुरळे असतात. काही आकार देऊन त्यात सौंदर्य निर्माण करणे म्हणजे एक दिव्यच. परंतु अशाही केसांची त्या काळजी घेत असतात. त्यांवर तासून तासून खर्च करतात. अगदी लहानग्या मुलीपासून ते वयस्कर स्त्रीपर्यंत निरनिराळ्या केशरचना करून घ्यायला त्या उत्सुक असतात. त्यासाठी कितीही वेळ व पैसा खर्च झाला तरी त्यांची तयारी असते. त्या कुरळ्या केसांची एकच वेणी नाही तर त्या मस्तकावर असंख्य वेण्या त्या घालतात. प्रत्येकवेळी केशरचनेसाठी चार-पाच तास तरी एका जागी बसावे लागत असणार आणि मग अशा असंख्य वेण्यांचे ते मस्तक म्हणजे उंच उघड्या माळावर केलेल्या शेतीच्या रांगाच वाटत. सरळ रेषेत कपाळापासून मानेपर्यंत डोक्यावर घट्ट गुंफून आवळून बसवलेल्या त्या वेण्यांच्या रांगा म्हणजे खडकाळ जमिनीवर प्रयत्नपूर्वक केलेली लागवडच वाटायची. आम्ही त्याला गमतीने रेल्वे लाइन्स म्हणत असू. एकदा केलेली ही केशरचना त्यांना बरेच दिवस ठेवता येते. अर्थात या वेण्यांच्या रचनेत, बांधणीत व आकारातही खूप विविधता दिसून येत असे. कपाळावरचे काळेभोर पाणीदार डोळे आणखीनच उदून दिसत. नवरा बायको दोघेही नोकरी करतात. मुलाला शाळेत सोडतात. तिघेही आपापल्या जागी सबसिडाईज्ड जेवण जेवतात. कुटुंब व त्याची बांधणी कमीच असते.

युगांडाच्या या सर्व सामाजिक वातावरणात तिथे गेलेला भारतीय आपली संस्कृती, आपले सण, आपल्या चालीरीती राखून ठेवण्याचा आटोकाट प्रयत्न करतो. त्यासाठी कंपाला, जिजा, मबालेसारख्या मोठ्या शहरात भव्य व सुंदर मंदिरे बांधली गेली आहेत. ही मंदिरे स्वच्छ ठेवली जातात. बहुतेक सर्व देवी देवतांची तिथे हजेरी लागलेली असते. मुख्य म्हणजे मंदिर हे एक सर्व भारतीयांना एकत्र जमण्याचे एक हक्काचे ठिकाण असते. त्या मंदिरात दसरा, दिवाळी, नवरात्र, संक्रांत इ. सर्व उत्सव साजरे केले जात. नवरात्रात गरबा हा तर सर्वांनी मिळून साजरा करायचा उत्सव होता. पूजेसाठी गुरुजींना

लंडनहून किंवा भारतातून आणले जात असे. उत्सवानंतरचे जेवण ही तर पर्वणी असे. त्यासाठी बाहेरून महाराज बोलावले जात. नवरात्रीसाठी आलेले महाराज दिवाळीपर्यंत युगांडामध्ये मुक्काम करत. घोघरी जाऊन, दिवाळीचे पदार्थ बनवून देत. युगांडामधील तणावाच्या स्थितीपासून मन दुसरीकडे नेण्यासाठी हा रामबाण उपाय होता.

युगांडाची कला व हस्तव्यवसाय हा त्यांचा पारंपरिक व पूर्वापार मिळालेला वारसा आहे. संगीत व नृत्याप्रमाणेच त्यांची हस्तकला पाहात राहावी अशी आहे. ओबोन्यू जातीच्या लाकडामधून एकसंध आकृत्या, मूर्ती किंवा सुंदर प्रदर्शनीय वस्तू बनवण्यात ते वाकूबगार आहेत. लाकडातून मूर्ती आकार घेत असताना मी त्यांच्या बोटोतील जादूकडे तासून तास बघत बसत असे.

बुगांडाच्या कबाकाची कुसुबी येथे असलेली समाधी व स्मारक म्हणजे वास्तुशास्त्राचा एक उत्तम वस्तूपाठच आहे. कंपालापासून जवळच असलेल्या या वास्तूला झोपडीसारखा पण अत्यंत आकर्षक असा आकार आहे. तो एक पारंपरिक कलेचा नमुनाच आहे. नटांडी हे पिग्मी लोकांचे मूळ स्थान. त्यांनी तयार केलेली संगीत वाद्ये त्यांच्या अभिरुचीची व जाणकारीची साक्ष ठरतात.

सांगा आणि अंकोले येथे स्थानिक लोकांनी जुन्या काळातील खेडे जसेच्या तसे उभे करून त्यांचा इतिहास व संस्कृती याची जपणूक करून ठेवली आहे. संपूर्ण युगांडामधील या कलाकुसरीचे व हस्तव्यवसायाचे दर्शन कंपाला येथील युगांडा क्राफ्टस् मार्केटमध्ये आपल्याला घडते. युगांडामधून हिंडताना रस्त्याच्या कडेला या सर्व कलावस्तूंची विक्री होत असते. त्यामध्ये बुगांडाच्या बांबूपासून बनवलेल्या चटया, टोरोच्या बास्केटस्, एंटेबीच्या चिकण मातीच्या वस्तू, टेसो येथे बनवलेली वाद्ये, बुगांडाचे ड्रम्स, बरारा आणि करामोझेचे लाकडातील नक्षीकाम, मूर्ती हे सर्व एकाच थांब्यावर पाहायला व विकत मिळते.

जगण्यातील असुरक्षितता, अस्थिरता व मनात असलेली भीती उरात बाळगूनही युगांडाच्या लोकांच्या हातातील ही जादू अजूनही जिवंत असलेली पाहून मन अचंबित होते. कदाचित अंगच्या गुणांमुळेच या कठीण परिस्थितीत धीराने व सकारात्मक रीतीने जगण्याची ताकद त्यांच्यात निर्माण होत असेल.

युगांडाच्या वास्तव्यात सततच्या अस्थिर वातावरणात चित्तथरारक घडामोडीत व एक एक कठीण प्रसंगातून जात असतानाही तिथली सामाजिक घडी मला आकर्षित करत होती. कितीही जिवावरचे प्रसंग आले आणि सैनिकी अत्याचार पाहिले तरी त्या समाजाच्या चालीरीती, त्यांचे रोजचे जगणे, त्यांची कुटुंब व्यवस्था मी न्याहाळत होतो. बँकेत असणारे स्थानिक कर्मचारी व बँकेचा ग्राहक वर्ग यांच्याशी मी संवाद

साधत होतो. त्या संवादातून मला त्यांची खूप ओळख झाली. त्यांची संस्कृती, त्यांच्या चालीरीती, त्यांची विचारधारा मला समजली. अनेक स्थानिक कार्यक्रमात मी भाग घेत असे. त्यांच्या लग्नसमारंभास आवर्जून जात असे. अंत्यविधी ही तर कित्येक वेळा जबाबदारी म्हणून स्वीकारावी लागली. घरी येणाऱ्या निरनिराळ्या थरातील लोकांशी गप्पा मारताना माझी जिज्ञासा शिगेला पोहोचत असे. त्यातूनच नकळत त्यांच्याशी माझे जिव्हाळ्याचे नाते निर्माण झाले. अनेकदा त्यांच्याशी झालेल्या संवादातून त्यांच्या चालीरीती-शिष्टाचार माझ्या नजरेत भरले. बँकेत बराच मोठा स्त्री कर्मचारीवर्ग होता. त्यांच्याशी झालेल्या गप्पांमधून युगांडा स्त्री, तिच्या व्यथा, भोगवादी वृत्ती व कुटुंबव्यवस्था यांचे सखोल दर्शन घडले. बँकेच्या ड्रायव्हरमुळे शहरापासून दूर ग्रामीण भागात भटकलो. ग्रामीण जीवन जवळून पाहिले. प्रथमपासून जोपासलेल्या आवडीमुळे, युगांडामधील कलाकुसर नजरेतून सुटू शकली नाही. वेगळे दिसेल ते पाहायचे, अनुभवायचे, त्याचा आनंद घ्यायचा या स्वभावामुळे जे जे पाहिले ते ते मनात कोरले गेले, डोळ्यांत साठवले गेले आणि या साठवणीच्या आठवणींचा आजही आस्वाद घेत राहिलो आहे.

निसर्गसुंदर युगांडा

बँकैतर्फे युगांडाला जायचे नक्की झाले तेव्हाच युगांडाविषयी माहिती जमा करू लागलो. तिथल्या राजकीय अस्थिरतेची जशी माहिती मिळाली, तशीच युगांडाच्या निसर्गाबद्दल, सृष्टीसौंदर्याबद्दल आणि विशेषतः वन्यप्राणी जगताबद्दल खूप आकर्षक माहिती मिळाली. एक वेगळेच आकर्षण निर्माण झाले. युगांडाच्या भूमीवर एंटेबी विमानतळावर उतरता क्षणीच त्याचे प्रत्यंतर आले. कंपाला शहरात शिरतानाच त्या निसर्गाच्या उधळणीची जाणीव झाली. युगांडामध्ये गेल्यानंतर तिथल्या वातावरणाशी जुळवून घेण्यास थोडा अवधी लागला. सायंकाळी घरात कोंडून राहण्याने जीव गुदमरून जाऊ लागला. बाहेरचा निसर्ग तर सतत साद घालत होता. मग ठरवले की असे कोंडून राहायचे नाही. जमेल तेव्हा, जमेल तसे भटक्याचे. सोबत दिमतीला बँकेची गाडी व ड्रायव्हर होताच. बाहेर पडण्यामुळे असणारा धोका, घरात राहूनही टाळता येण्यासारखा नव्हताच. मग आपल्या आवडत्या निसर्गापासून दूर का राहायचे ? सुरुवातीच्या ताणतणावाचा सराव झाल्यानंतर प्रथमतः कंपाला शहरात भटकलो. शहराच्या प्रत्येक टेकडीवर जाऊन कंपाला शहर न्याहाळले. मग हळूहळू थोडे बाहेर दूरवर जाऊ लागलो. एंटेबीच्या बागेत व व्हिक्टोरिया सरोवरावर शनिवार-रविवार फेरफटका मारू लागलो. सरोवराच्या पाण्याशी व बागेतील वृक्षांशी हितगूज साधू लागलो. मधून मधून बंदुका, सैनिकी दंडेली, क्रांती व सत्तापालट होतच होती. पण

त्यातून जरा शांतता मिळाली की ड्रायव्हरला घेऊन भटकंती करू लागलो. जिंजा, मबाले, टोरोरो, मसाका हिंडून पालथे घातले. किंबहुना एकटेपणा, राजकीय तणाव, बँकेतील कामाचा ताण यावर भटकंती हा विरंगुळा ठरला. बँकेच्या वेळेनंतर कंपालाच्या भोवती फेरफटका मारून येणे हा तर नित्यनियमच झाला. परिस्थितीच्या भयानकतेला हलकेपणा व सहनशीलता आणण्याचा तो एक रामबाण उपाय सापडला. डोळ्यांचे पारणे फिटू लागले आणि मग युगांडाचा हा आनंदी प्रवास मी भरभरून उपभोगायला सुरुवात केली.

निसर्गाची देणगी म्हणजे पूर्व आफ्रिकेतील युगांडा. युगांडामधील प्रवेश हाच मुळी फार सुखकारक असतो. एंटेबी येथील व्हिक्टोरिया सरोवराच्या काठी असलेला युगांडाचा विमानतळ. तिथे विमानातून बाहेर पडल्यावर रस्त्यावरून जाताना पाण्याच्या गारव्याने येणारा वारा तुम्हाला सुखद वाटतो. या जलाशयाच्या काठी चार वर्षांच्या वास्तव्यात मी तासन् तास येऊन बसत असे. भव्य निळ्याशार जलाशयाशी गप्पा मारताना सर्व सुख दुःखांची उजळणी होत असे. सरोवराच्या जवळ व्हिक्टोरिया गार्डन आहे. खूप विस्तीर्ण अशा या बागेत शेकडो वर्षांची जुनी झाडे पाहायला मिळतात. जगातील बहुतेक सर्व वनस्पती तिथे आहेत. वर्षानुवर्ष उभ्या असलेल्या या झाडांना नवीन फांद्या विळखा घालून दिमाखात मिरवत असतात. वडाच्या पसरलेल्या फांद्या म्हणजे झाडांचा झालेला गुंताच वाटतो. सायंकाळच्या वेळी हे जुने पुराणे वृक्ष एक गूढ वातावरण तयार करतात.

एंटेबीकडून कंपाला शहराकडे येणारा रस्ता तर निसर्गाने फक्त एका हिरव्या रंगात रंगवला आहे. कोठेही पाहिले तरी हिरवा रंग उधळून टाकलेला दिसतो. फक्त हिरव्या रंगाच्याच वेगळ्या वेगळ्या छटा दिसतात. दोनही बाजूंच्या उतरणीवर असलेले चहाचे मळे, जणू हिरवा गालिचा अंथरला आहे असा भास करून देतात. त्यात मध्ये असलेली तांबडी माती, वर निळे आकाश, खाली पसरलेला हिरवा रंग आणि रस्त्याचा विटकरी रंग, रंगीबेरंगी छटांमुळे निसर्गाचे सुंदर चित्र निर्माण झालेसे वाटते. कंपाला शहर म्हणजे तर टेकड्यांचे व झाडांचे सुंदर शहर. बहुतेक दिवशी रोज रात्री पाऊस पडतो. सकाळी लखख ऊन पडते आणि मग संपूर्ण शहर धुऊन, पुसून चकचकीत करून ठेवल्यासारखे होते. नैसर्गिक सौंदर्याच्या बाबतीत कंपाला इतके दुसरे कोणतेही राजधानीचे शहर मी तरी पाहिले नाही.

कंपाला-जिंजा रस्त्यावर लुगाझी हे रम्य ठिकाण लागते. लुगाझीच्या साखर कारखान्याच्या परिसरात मैलच्या मैल केलेली ऊसाची लागवड, मधेच दिसणाऱ्या केळीच्या बागा आणि डोंगर उतारावर असलेले चहाचे मळे. डोळ्यांना सुख देण्यास

आणखी काय हवे ? लुगाझी येथे मेहता कुटुंबाने नंदनवन निर्माण केलेले आहे. साखर कारखान्यासाठी बांधलेले अतिथीगृह म्हणजे एक राजवाडाच आहे. नक्षीदार, भव्य मुख्य दरवाजा, खूप प्रशस्त दिवाणखाना, त्यामध्ये व इतर खोल्यांतून पसरलेले उंची गालिचे, सोनेरी रंगाच्या फ्रेममधील वेगवेगळ्या तसबिरी, बऱ्याच ठिकाणी असलेले झोपाळे, उच्च प्रतीचे उंचच उंच पडदे, लाकडाचे सुंदर नक्षीदार फर्निचर, बाहेरच्या विस्तीर्ण परिसरात असलेले हिरवेगार आणि मऊ मऊ लॉन आणि सर्वांत मुख्य म्हणजे त्या राजवाड्याच्या भोवती आवारात असलेले मोर. शनिवार-रविवार त्या परिसरात कसा आणि केव्हा संपत असे ते समजतच नसे. या बरोबरच चहाचे मळे पाहताना दार्जिलिंगचीच आठवण येत असे.

लुगाझीजवळच मुबिरू फारैस्ट (जंगल) आहे. तिथली झाडी इतकी दाट आहे की, नजर टाकूनही चार-पाच फुटांपलीकडचे काहीही दिसत नाही. वरून आलेली सूर्याची किरणे जमिनीपर्यंत पोहोचूच शकत नाहीत. दिवसा देखील आतल्या भागात रात्रीचा भास होतो. सायंकाळनंतर त्या रस्त्याने जाताना रातकिड्यांचे किर्किर आवाज तुमच्या जिवाचा थरकाप उडवतात. युगांडाच्या सैनिकी अत्याचारात या जंगलात अनेकांची लुटालूट करून हत्या केली गेली होती.

लुगाझीहून पुढे गेले की, युगांडामधील दुसऱ्या क्रमांकाचे शहर-जिंजा लागते. माधवानी कुटुंबाचे हे एकेकाळचे मुख्य शहर. या भागात त्यांनी काडेपेटीपासून मद्यापर्यंत अनेक कारखाने सुरू केले होते. मध्यंतरीच्या काळात बंद पडलेले सर्व कारखाने अलीकडे पुन्हा सुरू झाल्याचे समजले; पण जिंजाचे मुख्य आकर्षण म्हणजे नाईल नदीचा उगम. व्हिक्टोरिया सरोवरात नाईल नदीचा प्रवाह उत्पन्न होऊन जिंजा येथे प्रकट स्वरूपात दिसतो. पुढे युगांडा व सुदान पार करून ही नदी इजिप्तमधून धावते आणि भूमध्य समुद्रात सुवेझ कॅनॉलमध्ये जाऊन अंतर्धान पावते. १८६२ मध्ये युरोपियन खलाशी नाईलच्या उगमापाशी पोहोचले होते. नाईल ही आफ्रिकेतील महत्त्वाची व जगातील सर्वांत लांब प्रवाहाची नदी आहे. ६६०० कि.मी. प्रवाह असलेली ही नदी युगांडा व सुदानच्या ज्या भागातून जाते तो भाग अगदी सुजलाम् सुफलाम् झाला आहे. मी युगांडातून परत जाताना मुद्दाम कैरोला गेलो होतो. कैरोमध्ये असलेली नाईल नदी पाहून वाटले की हीच ती छोटासा प्रवाह होऊन जिंजा येथे प्रकट होणारी नाईल नदी का ? कारण कैरो शहरच मुळी या नाईल नदीच्या काठी वसले आहे. शहराच्या मध्यभागी नाईल नदीचे फार मोठे पात्र असून प्रवाहाच्यामध्ये एक छोटेसे बेट तयार झाले आहे. प्रवाहाच्या दोन्ही किनाऱ्यांवर पंचतारांकित हॉटेल्स आहेत आणि रात्रीच्या वेळी नदीमध्ये मोठ्या मोठ्या फेरीबोटमधून हिंडणे म्हणजे फारच सुखद अनुभव

असतो. कैरोच्या वास्तव्यात मी व पत्नी अशाच एका बोटीच्या डेकवर मध्यरात्रीपर्यंत बसलो होतो. खाणे, पिणे, संगीत व नृत्य याचा आस्वात घेत बोटीमधून मारलेली ती फेरी म्हणजे एखाद्या दुसऱ्या ग्रहावर गेल्यासारखा आनंद देऊन गेली. तर अशा या नाईलचा जिंजा येथील उगम, उथळ आणि खळाळत्या पाण्यात पाय टाकून बसायला फारच मजा यायची. नाशिक येथील गोदावरी नदीचा उगम पाहायला ब्रह्मगिरीचा डोंगर चढून गेलो होतो. अमेरिकेमधील नॉर्थ डाकोटा येथे जाऊन प्रसिद्ध मिसिसिपीचा उगम पाहिला. इतरही काही नद्यांचे उगम पाहिले तरीही जिंजा येथील नाईल नदीचा उगम मनात वेगळेच घर करून बसला आहे.

केनियाच्या सीमारेषेजवळील टोरोरो हे असेच एक छोटे शहर. तिथल्या ज्यूट फॅक्टरीमध्ये दोन भारतीय मित्र होते. त्यामुळे तेथे जाणे व्हायचे. टोरोरोमध्ये शिरतानाच टोरोरो रॉक दर्शन देत असे. त्याला पाहिला की आपल्या लिंगाणा पर्वताची आठवण येत असे. गोलच्या गोल आणि उंच असा हा डोंगर साच्यातून काढल्यासारखा दिसतो. चढायला अवघड असूनही पर्वतारोहण करणाऱ्यांना ते एक आव्हान असे.

युगांडाच्या दक्षिण बाजूस असलेल्या रुवांडा सीमारेषेजवळ मसाका व बरारा येथेही जाण्याचा एकदा योग आला होता. जाताना मोठ्या प्रमाणात आढळली ती केळीची लागवड. युगांडामध्ये केळी तर सहा-सात प्रकारची असतात. आपल्याकडील मोठी व सोनकेळी यासारखी नुसती खायला गोड लागतात. भारतातील दक्षिणेकडील लाल रंगाच्या सालीची केळी पण युगांडात मिळतात. आणखी वेगळ्या प्रकारची केळी भाजून किंवा शिजवून खाता येतात. भाजल्या जाणाऱ्या केळ्यांना गोंजा म्हणतात आणि भाजल्यानंतर खाताना आपल्या वसईच्या सुकेळ्यांची आठवण येते. बरे, केळी आणताना एक डझन केळी आणायची पद्धतच नाही. एकदम मोठा घड आणायचा आणि कोपऱ्यात ठेवून घ्यायचा. येता जाता हवे तेव्हा घडातील केळे काढून खायचे. हा म्हणजे युगांडाचा मेवाच होता. मसाका बराराच्या बाजूला लक्ष वेधून घेते ती तिकडच्या डोंगर उतरावरील आखीव रेखीव शेती. डोंगराच्या उतरणीवर पायऱ्या पायऱ्यांसारख्या केलेल्या या मशागतीला 'स्कर्टिंग' असे म्हणतात.

मसाकाला जाण्यापूर्वी आपल्याला युगांडामधील विषुववृत्त लागते. मानवनिर्मित एका काल्पनिक रेषेने पृथ्वीचे बरोबर दोन भाग केले आहेत. ती रेषा युगांडामधून पुढे केनियामधूनही जाते. ती रेषा आपण पार करतो त्या ठिकाणी विषुववृत्ताचे माहितीदर्शक एक छोटेसे बांधकाम उभे केले आहे. आपण त्या जागी गेल्यावर पृथ्वीच्या अगदी मधोमध आलो अशी नकळत एक भावना होऊन जाते. विषुववृत्तावर सूर्यकिरणे कडक असतात. युगांडामधून केनियातील किसुमुकडे जाताना ही विषुववृत्ताची रेषा पार करावी

लागते. या रस्त्यावरून जाताना एक वेगळाच अनुभव आला होता. सूर्याच्या प्रखर किरणांमुळे रस्त्यावरील डांबर व इतर रसायने यांची वाफ होते व दुपारच्या वेळी तो सर्व रस्ता व लगतचा भाग यात धूर पसरतो. हा धूर धुक्याइतका दाट होऊन वातावरणात स्थिरावून राहतो. त्यामुळे गाडी चालवताना समोरचे दिवे लावूनही चार-पाच फुटांपलीकडचे दिसत नाही. त्यामुळे फार सावकाश व काळजीपूर्वक गाडी चालवावी लागते. पुष्कळ वेळा गाड्यांचा अपघात होण्याची शक्यता असते. या उलट युगांडामधील विषुववृत्ताच्या या पट्ट्यावर एकदम थंड हवा असते. समुद्रसपाटीपासून ४००० फूट उंचीवर असलेल्या या जागी वर्षभर कायम २३ ते २५ डिग्री से.तापमान असते.

सुलजाम् सुफलाम् युगांडा फळे, फुले, भाज्या, कंदामुळे यांनी सदैव बहरलेला असतो. संत्री, मोसंबी, केळी, पपई, फणस, अननस, आंबे ही फळे रसरशीत, रसाळ व भरपूर मिळतात. पपई व अननसाची चव तर फारच छान असते. युगांडामध्ये नुस्त्या फळांवरही एखादा माणूस जन्मभर जगू शकेल. सर्व प्रकारची फळे, भाज्या, पालेभाज्या ही तर शनिवारी करण्याच्या बाजारातील एक पर्वणीच असायची. गोड मका आणि तितकेच गोड मटारचे दाणे आणि तेही सोललेले किलो वजनावर वर्षभर आणता येतात. रस्त्याच्या कडेला असलेल्या बाजारातून ही सर्व फळे गाडीच्या डिकीतून भरभरून आणता येत होती. कंदमुळे म्हणजे कसावा, मोगो व त्याचबरोबर रताळी ह्यांची आठवण जरी झाली तरी अजूनही तोंडाला पाणी सुटते. जी गोष्ट फळे व भाजीपाल्याची तीच गोष्ट माशांची. गोड्या पाण्यातील नाईलपर्च हा जगातील सर्वांत मोठा व रुचकर मासा. एक मासा वजनाला साधारण २५० ते २६५ पौंड असून त्याला एकच मोठा काटा असतो. यावरून त्याच्या आकाराची कल्पना येऊ शकेल. तलापिया हा काही प्रमाणात पापलेट सारखा असतो. देशात कितीही अशांतता व अस्थिरता होती तरी आठवड्याचा हा सर्व बाजार झाला की जिभेचे चोचले मजेत पुरवता येत असत.

युगांडामध्ये नैसर्गिक प्रेक्षणीय स्थळे खूप आहेत. त्यामध्ये गोड्या पाण्याची सरोवरे, तलाव, पाणवठे, डोंगर, जंगले, गर्द झाडी, सपाट हिरवीगार पठारे आणि गवताळ प्रदेश अशी विविधता आहे. गवताळ रानामुळे निर्माण झालेल्या निसर्गात वन्य प्राणी जगत मोठ्या प्रमाणात पाहायला मिळते. इतर वन्य प्राण्यांबरोबर पर्वतातील गोरीला हे फक्त युगांडाचे खास आकर्षण आहे. वन्य प्राण्यांमधील हरणांचे कळप तर तुम्हाला रस्त्याच्या कडेला अनेक भागात दृष्टीस पडतात. गेम पार्क्स मध्ये रानटी बैल, जिंराफ, झेब्रे, हत्ती, सिंह, बबून, हायेना, बिबटे हे सर्व मोठ्या संख्येने दर्शन देतात. युगांडाच्या पश्चिमेस असलेल्या जॉर्ज व एडवर्ड या सरोवरांच्यामध्ये असलेले एलिझाबेथ गेम

पार्क किंवा आताचे नाव रुवांडोरी नॅशनल पार्क (Rwenzori National Park) पाहायला मी दोन वेळा गेलो. सरोवरे व गेम पार्कच्या पार्श्वभूमीवर उंच डोंगर माथ्यावर मोये लॉज आहे. शेकडोंच्या संख्येने एकत्र असणारे रानटी बैल (Wild Bull) गेम पार्कमध्ये फिरताना आपल्याला सामोरे येतात. त्यांची आपल्यावर रोखलेली नजर व त्यांची बाकदार परंतु अणकुचीदार शिंगे पाहून अंगाचा थरकाप होऊन जातो. मोठी मोठी माकडे पाहताना आपण त्यांचेच वंशज आहोत, याची खात्री पटून जाते. मधेच केलेल्या शिकारीचा आस्वाद घेणारे सिंहाचे कुटुंब नजरेस पडते. ताड माड उंच असलेले जिराफ पाहून आश्चर्यच वाटते. हत्तींचा कळप शोधावा लागत नाही. वाटाड्यांना त्याचा माग बरोबर काढता येतो. कळपातील हत्ती भेटले की त्यांच्यातील पिढ्ये सवय असल्याप्रमाणे आईच्या चार पायात जाऊन सुरक्षित उभी राहतात. हत्तीण तिचे कान पसरते व सोंड उंचावून चीत्कार करते. जणू तुम्हाला सांगते, काय बिशाद तुम्ही त्या कळपाच्या जवळ जाल ! आम्ही गेलो असताना अशीच एक युरोपियन बाई एकटीच गाडीमधून फिरायला गेम पार्कमध्ये आली होती. तिला एक हत्तींचा कळप भेटला. तिने त्या कळपाशी मैत्री करण्याच प्रयत्न केला असावा. हत्तींना तो मान्य झाला नसावा. त्या कळपातील सर्व हत्तींनी तिच्या गाडीभोवती वेढा घातला. त्या कळपाचा पुढारी हत्ती गाडीच्या जवळ येऊन तिची गाडी ढकलून उलटी पालथी करायचा प्रयत्न करू लागला. गाडीत बसलेल्या त्या बाईची काय अवस्था झाली असेल याची कल्पनाच करवत नव्हती. गेम पार्कच्या रक्षकाच्या ही गोष्ट लक्षात आली. एकूण परिस्थितीचा त्याला अंदाज आला. प्रसंगावधान राखून नियमाप्रमाणे हातातील बंदुकीचे त्याने हवेत बार केले. हत्तींना बहुधा ही भाषा समजली असावी. त्यांनी पवित्रा बदलला. गाडीपासून ते बाजूला झाले आणि त्या बाईने सुटकेचा निःश्वास सोडून गाडी बेफाम वेगाने डोंगरमाथ्यावरील हॉटेलमध्ये आणली. त्याच हॉटेलच्या मध्यभागी असलेल्या हॉलमध्ये दोन हस्तिदंत उभे करून ठेवले आहेत. त्या हस्तिदंताच्या आकारावरून हत्तीच्या आकाराची आपल्याला कल्पना येऊ शकते.

त्या गेम पार्कचे आणखी एक आकर्षण म्हणजे जवळच्या सरोवरात असलेले असंख्य व अजस्र असे हिप्पोपोटॅमस. बोटीमधून सरोवरात त्या हिप्पोच्या कळपाच्या जवळ जाता येते. काळ्याभोर रंगाचा अजस्र दिसणारा हा प्राणी. त्याने तोंड उघडले तर मोठा माणूस त्याच्या तोंडात सहज उभा राहू शकेल, इतका मोठा त्याचा जबडा असतो. या हिप्पोचे वजन साधारण १५०० ते २५०० किलो असते; परंतु इतका मोठा प्राणी चक्र शाकाहारी आहे यावर विश्वास बसत नाही आणि मग सरोवराच्या काठावर गवत खाताना त्यांना पाहिले की आपल्यालाच त्याची दया येते. सरोवरात

बोटीने फिरताना त्यांचे कळप आपल्यापासून हाताच्या अंतरावर पोहत असतात. त्यांच्या गुळगुळीत काळ्याभोर पाठीवर हात फिरवायचा मोह अनावर होतो. बोटीच्या अगदी जवळ अनेक हिप्पो येतात. पण मायेने त्यांच्या पाठीवरून हात फिरवण्याचा धीर मात्र होत नाही. सरोवरात फिरणाऱ्या बोटींच्या भोवती असंख्य हिप्पोज पाणीक्रिडा करत असतात. त्यांच्या साम्राज्यात माणूस नावाचा प्राणी स्वतःच्या करमणुकीसाठी अतिक्रमण करतो आणि ही करमणूक करणाऱ्या त्या अजस्र परंतु निरुपद्रवी हिप्पोंना तो छळत असतो. बोटीच्या जवळून कळपांनी जाताना खूप वेळा त्या बोटीचे किनारे त्या काळ्याशार तुकतुकीत हिप्पोंच्या पाठीला घासले जातात. त्यांना जखमा होतात आणि रक्ताच्या लाल रेषा त्यांच्या पाठीवर दिसू लागतात. मला तर त्यांची फार दया येत असे. कदाचित सरोवराचे गार पाणी त्या जखमेला लागून पाठीची आग होत असेल. पण त्यांना तक्रारही करता येत नाही किंवा सूड भावनेने कोणावर हल्लाही करता येत नाही. बिचारा प्राणी !

मोये लॉजच्या एका ट्रिपला मी सहकुटुंब गेलो होतो. रात्री हॉटेलच्या खोल्यांत दारे बंद करून निजलो. सकाळ झाली म्हणून माझ्या मुलाने दार उघडले तर काय ! दरवाजात रात्रीच्या मुक्कामाला एक हिप्पो येऊन बसला होता. आपल्यापेक्षा प्राण्यांनाच आपली भीती वाटते हे खरे. कारण दाराचा आवाज होताच, तो हिप्पो, पाळलेल्या जनावराप्रमाणे निमूटपणे उठून निघून गेला. युगांडामध्ये क्रीन एलिझाबेथ प्रमाणेच मर्चिसन फॉल, लेक मुबुरु नॅशनल पार्क, किडेपो नॅशनल पार्क असेही इतर गेम पार्क्स आहेत. या सर्व ठिकाणी हे सर्व प्राणी दिसतातच. कबालेगाचे गेमपार्क खूप मोठे म्हणजे ३९०० स्के. कि.मी. असून तिथे फार मोठ्या संख्येने वन्य प्राण्यांचे वास्तव्य आहे. पार्कमधून नाईल नदी वाहत जाते व कबालेगाचा धबधबा आहे. भरपूर पाण्यामुळे हिप्पो, हत्ती, सुसरी, जिराफ व रानटी बैल खूप पाहायला मिळतात. येथे नाईल नदीत नाईलपर्च मासे आढळतात. किडेपो व्हॅली नॅशनल पार्क हे सुदान सीमारेषेजवळ असून त्याच्या भोवती डोंगर पसरलेले आहेत. त्यामुळे इतर दोन पार्कमध्ये नसलेले सृष्टीसौंदर्य व त्याचबरोबर सुंदर हरिणे, त्यांची शिकार करणारे चित्ते व अनोखी अशी शहामृगे पाहता येतात.

मध्यंतरीच्या काळात या गेम पार्क्सकडे पूर्ण दुर्लक्ष झाले होते. रस्ते खराब झाले होते. हॉटेल्स बंद पडली होती. रानावनात लपलेल्या बंडखोर सैनिकांनी आपली नेमबाजी सुधारण्यासाठी वन्यप्राण्यांना लक्ष्य बनवले. पण मुसेवेनी सरकारने गेम पार्कमधून पर्यटनाद्वारे येणाऱ्या उत्पन्नाचे महत्त्व जाणले. त्यामध्ये सुधारणा घडवून आणल्या. एंटेबीपासून या सर्व गेम पार्क्सकडे जाणारे रस्ते दुरुस्त केले. पंचातारांकित हॉटेल्स

उभी केली. त्यासाठी इटलीसारख्या देशाशी व्यापार संबंध जोडून हॉटेल्स उभी करण्याचे करार केले. आंतरराष्ट्रीय पर्यटन कंपन्यांना व संघटकांना युगांडाच्या पूर्व नियोजित सहली योजना करण्याचे आवाहन केले. **Uganda Wildlife Authority, Uganda Tourist Board** सारखी सहकारी यंत्रणा निर्माण केली. **Ministry of Tourism** सुरू करून ते कार्यान्वित केले. मुसेवेनी सरकारचे म्हणणे आहे, निसर्ग पूर्वी होता तसाच सुंदर आहे. जरूरी आहे ती निसर्गाच्या योजनाबद्ध देखरेखीची. त्यातील वन्यप्राण्यांच्या रक्षणाची व त्यांच्या संख्येत वाढ होऊ देण्याची. या त्यांच्या प्रयत्नांमुळे दरवर्षी साधारण लाख ते दीड लाख पर्यटक युगांडाला भेट देतील, अशी त्यांना अपेक्षा आहे.

अशा या निसर्गाचा वरदहस्त असलेल्या युगांडाची ओळख बाहेरच्या जगाला होती ती केवळ तिथल्या राज्यक्रांती, बंडाळी, युद्ध, अत्याचार व हत्याकांड यासाठीच. निसर्गाने माणसाला भरभरून दिले परंतु माणूस माणसाला त्याचा आनंद घेऊ देत नव्हता. हळूहळू ही स्थिती बदलत आहे. पुन्हा एकदा पर्यटकांचे पाय युगांडाकडे वळायला लागले आहेत. वन्य प्राण्यांना माणूस हा सुद्धा एक प्रेम करणारा प्राणी असून त्यांचा तो सच्चा मित्र आहे असे वाटू लागले असणार. एलिझाबेथ गेम पार्क जवळच्या डोंगरावरील त्या मोथे लॉजच्या भव्य सभागृहात देश -विदेशचे पर्यटक जमत असतील. दिवसा प्राणीजगत पाहून त्याचबरोबर पाश्चात्य नृत्याने लोक धुंद होत असतील आणि मग यामधून फक्त आनंद, आनंद आणि आनंदच मिळत असेल.

परतीचा दिवस

युगांडामधील चार वर्षे पुरी होत आली. भारतात परत जाण्याचा दिवस जवळ येत चालला. युगांडातील आगळ्या वेगळ्या अनुभवांची मनात साठवण झाली होती. जिवावरचे प्रसंग येऊन गेले होते. जिवाभावाचे नाते निर्माण झाले होते. सुरुवातीच्या सनसनाटी धक्क्यांनंतर सर्व गोष्टींची व परिस्थितीची सवयच होऊन गेली होती. अंगवळणी पडून गेली होती. पण हे सर्व अनुभवत असताना युगांडाविषयी, त्या माणसांविषयी प्रेम निर्माण झाले होते. एक जवळीक, एक आपुलकी निर्माण झाली होती. युगांडाचा निसर्ग, तिथले खाणे-पिणे हवेहवेसे वाटू लागले होते. व्हिक्टोरिया सरोवर आणि नाईल नदीच्या पाण्याशी गप्पा रंगायला लागल्या होत्या. मुख्य म्हणजे युगांडाचा सतत हसणारा सामान्य माणूस आपला जवळचा वाटू लागला होता.

अल्हाददायक हवा आणि रसरशीत फळाप्रमाणे सदाबहार व हसतमुख असणारा तिथला सामान्य माणूस खरे तर परिस्थितीने गांजलेला, वैतागलेला असणार. पण बिचारा हे सर्व मान्य करून सदासर्वकाळ हसत राहण्याचे त्याने ठरवले असावे. आला दिवस किंबहुना आला क्षण आनंदाने जगायचा, कारण पुढच्या क्षणाची काय शाश्वती, हे त्याने मनोमन पक्के केले होते. त्यामुळे असेल ते, असेल तेव्हा उपभोगण्याची त्याची वृत्ती जोपासली गेली असावी. सुरुवातीला त्यांच्या काळ्या रंगामुळे बिचकायला होत असे. काळा रंग, शुभ्र दात, कुरळे केस, काहीसे ओबडधोबड नाक, पण डोळे

मात्र टपोरे व बोलके. या सर्वांमुळे ते लोक प्रथम वेगळेच वाटत. परंतु कालांतराने माझ्याही डोळ्यांना सवय झाली. त्यांच्या चेहऱ्या-चेहऱ्यांमधील फरक उमजू लागला. सौंदर्य कळू लागले. काळ्या रंगामधला तजेलपणा दृष्टीला बरा वाटू लागला. स्त्रियांचे सौंदर्य, डौल, आकर्षकता, चेहऱ्यावरचा रेखीवपणा डोळ्यांना जाणवू लागला. त्यांच्या हसऱ्या चेहऱ्याबरोबरच त्यांची आदब, स्वरातील मार्दवता, दुसऱ्याला सतत शुभेच्छा देण्याची पद्धत आणि बरेच काही त्यांच्याबद्दलचा माझा आदर अन् प्रेम वाढवून टाकत होते. युगांडाचा माणूस भाषण देण्यात तरबेज. भाषणप्रिय. कोणालाही कधीही कोणत्याही विषयावर बोलायला सांगा. अगदी लंबेचौडे भाषण ऐकायला मिळेल. सभाधीटपणा हा त्यांच्या हाडातच आहे. युगांडातील लोकांच्या तोंडात सतत असलेले महत्वाचे शब्द म्हणजे 'थॅक्स, सॉरी व एक्सक्यूज मी.' या शब्दांपासून आपण तर फार दूर असतो. या तिन्ही शब्दांपैकी प्रत्येक शब्द कितीतरी ओला अर्थ प्रकट करून जातो. आपण या शब्दांचा कमीत कमी वापर करतो. जणू त्यांना मराठी भाषेत योग्य प्रतिशब्द सापडत नाहीत. मात्र आपल्याला हे नक्कीच शिकण्यासारखे आहे.

युगांडाला माझी नियुक्ती झाली तेव्हा मनाची स्थिती थोडीशी दोलायमान होती. ऐकलेल्या माहितीमुळे युगांडात येण्यास मन राजी होत नव्हते; पण विचार करून युगांडाला येण्याचा घेतलेला निर्णय यावेळी मला योग्यच वाटला. अनेक नव्या गोष्टी पाहायला मिळाल्या, शिकायला मिळाल्या, अनुभवायला मिळाल्या. कोणत्याही प्रकारे घेतलेला निर्णय चुकीचा तर मुळीच वाटला नाही. युगांडा ऐवजी युरोप किंवा अमेरिकेमध्ये माझी नियुक्ती झाली असती तर जास्त करून आधुनिक मशिनस व संगणकावर काम करावे लागले असते. त्यायोगे काम व आयुष्य दोन्ही यांत्रिक झाले असते. परंतु युगांडामध्ये बँकेत यंत्रापेक्षा माणसांबरोबर काम केल्याचा आनंद मिळाला. त्याचबरोबर कामात जिवंतपणा वाटला.

युगांडाऐवजी पाश्चात्य देशात नियुक्ती झाली असती तर कदाचित मुद्दाम आफ्रिका पाहायला मी आलो नसतो. मग युगांडा-केनियाचे नैसर्गिक सौंदर्य पाहता आले नसते. गेम पार्क्सची मजा घेता आली नसती. राज्यक्रांती व यादवी युद्धाची नुसती वर्णने वाचून त्यातील भयानकता समजलीच नसती. कैरोला जाऊन पिरॅमिड्स पाहण्याचा विचारही केला गेला नसता. युगांडात आल्यामुळे हे सर्व शक्य झालेच, तसेच परतीच्या वाटेवर युरोपलाही जाता आले.

कधी कधी युगांडात असताना पाहिलेल्या व अनुभवलेल्या प्रसंगांमुळे केव्हा एकदा भारतात परत जातो असे वाटायचे; पण ते तेवढ्यापुरतेच. ऑक्टोबर १९८७ उजाडला. मग मात्र वाईट वाटू लागले. आपण अनेक गोष्टींना मुकणार हे जाणवू लागले. अखेर

युगांडाहून भारतात परत येण्याचा दिवस उजाडला. निघण्याच्या दिवशी मागची चार वर्षे डोळ्यांसमोरून सरकून गेली. कंपालाहून एंटेबी विमानतळाकडे निघालो तेव्हा तिथला हिरवागार निसर्ग डोळ्यांत साठवून ठेवत होतो. सदा हसरी काळी मूर्ती डोळ्यांसमोरून हालत नव्हती. गोल गोल टपोरे डोळे खूप काही सांगत होते. एंटेबीला आल्यावर त्या प्रचंड सरोवरात परत एकदा डुंबावेसे वाटले.

पण परतीची ओढही तितकीच होती. मातृभूमीला परत येत होतो हा आनंद सुद्धा वेगळाच होता. विमानतळावर आफ्रिकन सहकारी निरोप देण्यास आले होते. चेक इन करून आत जाण्याची वेळ झाली. माझे व त्यांचे डोळे भरून आले. काळ्या रंगामधील सोनेरी आठवणींच्या लहरी घेऊन मी माझा परतीचा प्रवास सुरू केला.

युगांडा आणि अवती भोवती

‘मानवाने आपले पहिले पाऊल युगांडाच्या भूमीवर टाकले’ (Man first walked the earth of Uganda) असे म्हटले जाते. कंपाला येथील राष्ट्रीय संग्रहालयात याचे काही पुरावे पाहायला मिळतात. आफ्रिका खंडाच्या पूर्वेस विषुववृत्ताला लागून छोटसा पण महत्त्वपूर्ण असा हा देश आहे. २४१,०२८ स्के.कि.मी. इतके क्षेत्रफळ असलेला हा देश समुद्रसपाटीपासून सर्वसाधारण १२०० मीटर्स उंचीवर आहे. रुवांझोरी (Ruwendori) पर्वताचे टोक ५५९० मीटर्स उंचीचे सर्वात उंच टोक असून अल्बर्ट नाईल हे सर्वात कमी उंचीचे टोक आहे.

विषुववृत्त जवळ असूनही युगांडाचे एक विशिष्ट हवामान असे सांगता येत नाही. पूर्व आफ्रिकेच्या पठारावर मध्यभागी असल्याने एक वेगळेच म्हणजे समतोल विषुववृत्तीय (Modified Tropical) असे हवामान म्हणता येईल. सर्वसाधारण उंचीनुसार देशाचे हवामानाच्या दृष्टीने तीन विभाग पडतात. एंटेबी (११४६ मीटर उंच), गुलू (Gulu) किंवा उत्तर सावाना (११०९ मीटर उंच) आणि कबाले किंवा South Highlands (१८७१ मीटर उंच). सर्वसाधारण तापमान २५ ते ३८ अंश सेल्सि. असते. (किंवा ६० ते ८० अंश फॅ.)

युगांडा हा पाण्याचा भरपूर साठा असलेला देश. एकूण क्षेत्रफळापैकी जवळजवळ १/५ क्षेत्र पाण्याने व्याप्त आहे. पूर्व आफ्रिकेतील चार महत्त्वाची सरोवरे म्हणजे व्हिक्टोरिया सरोवर, क्योगो (Kyogo) सरोवर, अल्बर्ट व एडवर्ड सरोवर ही युगांडाच्या

सरहद्दीमध्ये वा सीमारेषेवर आहेत. दक्षिण सीमेवरील व्हिक्टोरिया सरोवराचा अर्धा भाग म्हणजे १०,२०० स्के. कि.मी. युगांडामध्ये येतो. नाईल नदी जी युगांडामध्ये व्हिक्टोरिया नाईल म्हणून ओळखली जाते ती जिंजा येथे उगम पावते. व्हिक्टोरिया सरोवराने तिला पाण्याचा ओघ दिला आहे. मध्य युगांडामधील कयोगो सरोवराची उपसरोवरे म्हणजे क्रानिया (Lake Kwania), बुगोंडो (Lake Bugondo), ओपेटा (Lake Opeta). पावसाळ्यात या सर्व सरोवरांच्या भोवती दलदल (Swampland) आणि झुडपे तयार होतात. सरोवरांचे पाणी आणि भोवतालची दलदल यात वन्यप्राणी व श्वापदे यांचे जीवन फुलून येते. त्याचीच जगप्रसिद्ध गेम पार्कस् निर्माण झाली आहेत.

ओवेन धबधब्यापासून (Owen Falls) उगम पावून व्हिक्टोरिया सरोवरातून वाहात पुढे नैऋत्य दिशेने जाताना नाईल नदीला काफू नदी (Kafu River) मिळते. ती अल्बर्ट सरोवरातून वाहताना तिचे नाव अल्बर्ट नाईल होते. पुढे २०० किमी अंतरावर ती सुदानची सीमारेषा ओलांडते. नाईल नदी अल्बर्टच्या जवळ येते तेव्हा कबालेगाजवळ मर्चिसन धबधब्यावरून खाली उडी घेते. नाईलखेरीज कटोंगा (Katonga), सेमलिकी (Semliki), झोका (Zoka), अचवा (Achwa), डोपेथ-ओको (Dopeth-Okok) याही नद्या आहेत. भरपूर पाणी, सुपीक जमीन यामुळे फळाफुलांनी समृद्ध अशा या देशात निसर्गसौंदर्य वर्णनापलीकडचे असते. युगांडामध्ये बी पेरावे लागत नाही तर ते नुसते टाकावे लागते. कोणतेही विशेष कष्ट न घेता तीन आठवड्यांत त्याला पाने फुले बहरून येतात व थोड्याच दिवसात फळे चाखायला मिळतात.

युगांडा संक्षिप्त परिचय

क्षेत्रफळ	:	२४१,०३८ स्के. कि.मी.
त्यापैकी जमीनीचे क्षेत्रफळ	:	१९९,७१० स्के.कि.मी.
राजधानी	:	कंपाला
लोकसंख्या	:	२२,१६७,१९५
भाषा	:	बंटू, इंग्रजी (सर्वांना कळते कारण शाळेत शिक्षणाची माध्यम भाषा), स्वाहिली, अरेबिक, लुगांडा, नायलोटिक (Nilotic)
धर्म	:	रोमन कॅथॉलिक व प्रोटेस्टंट (६६%), मुस्लीम (१८%) व इतर (१६%)
जमाती	:	मुख्य चार पंथ. बंटू (Bantu), नायलोटिक (Nilotic), नायलो होमिटिक (Nilo Hamitic) व सुदानी. या पंथांमध्ये अनेक जाती-उपजाती आहेत.

पश्चिमेकडून आलेल्या बंटूंची संख्या सर्वात जास्त आहे. बुगांडा (Buganda), बन्यांकोले (Banyankole), बसोगा (Basoga), बाकिगा (Bakiga), बटोरो (Batoro), बन्योरो (Banyoro), बन्यारवंडा (Banyarwanda), बगीसू (Bagisu), बाग्वेरे (Bagwere), बकोंजो (Bankonjo) इ. त्यांच्या जाती उपजाती आहेत.

उत्तरेकडून आलेल्या नायलोटिक लांगो (Lango), अचोली (Acholi), अलूर (Alur), पढोला (Padhole), लूल्या (Lulya) व जोनाम (Jonam) जातीत तिथले लोक विभागले आहेत.

नायलो होमिटिकमध्ये टेसो (Teso), कुमाम (Kumam), काक्वा (Kakwa), करमोंजोंग (Karamonjong), सेबी (Sebei), पोकोट (Pokot), लुबवार (Lubwar) आणि टेपेथ (Tepeth) अशा भिन्न जातीचे लोक आहेत.

सुदानी लोकात लुगबारा (Lugbara), मडी (Madi) व लेंडू (Lendu) जाती युगांडात आहेत.

स्वातंत्र्यदिन	:	९ ऑक्टोबर १९६२ (ब्रिटनकडून)
राष्ट्राध्यक्ष	:	ले. जनरल योवेरी कगुटा मुसेवेनी (Yoweri Kaguta Museveni)
चलन	:	युगांडा शिलिंग (\$१ = ५१० यु.शि. सरकारमान्य दर पण दोन नंबर व्यवहारात (\$१ = १००० यु.शि.)
शेती उत्पादने	:	कॉफी, चहा, कापूस, तंबाखू, कसावा, बटाटे, रताळी, मका, ज्वारी, कडधान्ये, केळी, फळे, गायीचे मांस, बकरीचे मांस, कुक्कुट उत्पादने
उद्योग-निर्मिती कारखाने	:	साखर, तंबाखू, कापड, सिमेंट, काडेपेटी, लाकूड निर्मित वस्तू व बिअर
खनिज संपत्ती	:	तांबे, मीठ, (Cobalt), चुनखडी (Limestone)
निर्यात	:	कॉफी, कापूस, चहा, तंबाखू, फळे (साधारण USD 555 Million)
आयात	:	पेट्रोलियम पदार्थ, मशिनरी, तयार कपडा, धातू, वाहतूक साधने व वाहने, अन्नधान्य, नित्य गरजेच्या वस्तू, मिलिटरी साधने, हत्यारे व दारुगोळा, औषधे

अविस्मरणीय युगांडा / ११७

सीमेलगत : युगांडा भूव्याप्तसीमित (Land Locked) किंवा भूवेष्टित प्रदेश असून सर्वांत जवळचा उपयुक्त समुद्र किनारा केनियातील मॉंबासा आहे. युगांडाच्या उत्तरेस सुदान, पूर्वेस केनिया, दक्षिणेस टांझानिया व रुवांडा आणि पश्चिमेस डेमोक्रेटिक रिपब्लिक ऑफ कांगो किंवा झईरे हे देश आहेत. व्हिक्टोरिया सरोवराने बरीच मोठी सीमारेषा व्यापली आहे.

अशा या विविध रंगाच्या, ढंगाच्या व संस्कृतीच्या देशांनी युगांडा वेढला गेलेला आहे. या देशातील लोकांचे सीमेलीकडे सांस्कृतिक, राजकीय, धार्मिक व बंडखोरीचे असे गुंतागुंतीचे संबंध चालत आले आहेत. कधीकधी ही सारी राष्ट्रे एकमेकांविरोद्ध उभी ठाकली तर कधी शेजाऱ्याच्या मदतीला धावली. युगांडा माहिती होत असताना त्याचे हे शेजारी देश आपल्याला थोडक्यात माहीत होणे आवश्यकच आहे.

रुवांडा (RWANDA)

मध्य आफ्रिकेत युगांडाच्या दक्षिणेस असलेला हा छोटासा देश. शेजारच्या बुरुंडी या देशाशी जुळ्याचे साधर्म्य. क्षेत्रफळ, हवामान, संस्कृती आणि आफ्रिकन देशातील नेहमीची राजकीय अस्थिरता यांत दोन्हीही देश समसमान.

संक्षिप्त परिचय

क्षेत्रफळ	:	२६,२३८ स्के. कि.मी.
त्यापैकी जमिनीचे क्षेत्रफळ	:	२४,९९८ स्के. कि.मी.
राजधानी	:	किगाली (Kigali)
लोकसंख्या	:	७,२२९,१२९
भाषा	:	किन्यारवंडा (Kinyarwanda), फ्रेंच, इंग्रजी, किस्वाहिली
धर्म	:	रोमन कॅथॉलिक (६५%), प्रोटेस्टंट (९%), स्थानिक (२५%), मुस्लीम (१%)
जमाती	:	हुतू (Hutu) ८४%, तुत्सी (Tutsi) १५%, ट्वा (Twa-Pygmoid) १%
स्वातंत्र्यदिन	:	१ जुलै १९६२ (युनोच्या नियंत्रणाखालील बेल्जियमच्या व्यवस्थापनाकडून)
राष्ट्राध्यक्ष	:	मेजर जनरल कागामे (Paul Kagame) २२ एप्रिल २००० पासून
चलन	:	रुवांडन फ्रँक (\$१ = ३४९.५३रु. फ्रँक जानेवारी २००० मध्ये, \$१ = २६२.२०रु. फ्रँक, १९९५ मध्ये होता)
शेती उत्पादने	:	कॉफी, चहा, केळी, कडधान्ये, बटाटा, सोरगम (Sorghum), गुरेढोरे (Live Stock)
उद्योग-निर्मिती कारखाने	:	खाणकाम, सिमेंट, साबण, फर्निचर, पादत्राणे, सिगारेट्स इ.
निर्यात	:	कॉफी, चहा, कातडी (चामडे), टिन (Tin) - साधारण \$७०.८ मिलियन
आयात	:	अन्नधान्य, मशिनरी, स्टील, पेट्रोलियम पदार्थ, सिमेंट, बांधकाम साहित्य साधारण \$२४२

सीमेलगत : मिलियन
बुरुंडी, डेमोक्रेटिक रिपब्लिक ऑफ कांगो,
टांझानिया व युगांडा

आफ्रिका खंडातील आकाराने हा सर्वांत लहान देश. मुख्यतः ग्रामीण शेतीप्रधान देश. १९९४ च्या जातीय दंगलीने मुळात गरीब असणारा हा देश आणखीनच दरिद्री झाला. तरीही १९९८ पासून आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधीच्या (International Monetary Fund-IMF) मदतीने देश सुधारण्याच्या मार्गी आहे; परंतु आंतरराष्ट्रीय चहा व कॉफीच्या किंमती सुधारण्यावर देशाची अर्थव्यवस्था अवलंबून आहे.

स्वातंत्र्यप्राप्तीच्या पूर्वी तीन वर्षे म्हणजे १९५९ मध्ये हुतू लोकांनी सत्तेवर असणाऱ्या तुत्सी लोकांचा पाडाव केला. नंतरचे काही दिवस तुत्सी लोकांची अतोनात कत्तल झाली. याच लोकांच्या मुलांनी नंतर क्रांतिकारी संघटना (Rwanda Patriotic Front-RPF) स्थापन केली आणि १९९० मध्ये सिव्हिल वॉर (Civil War) घडवून आणले. ८,००,००० लोक मारले गेले. असंख्य हुतू शेजारच्या बुरुंडी, टांझानिया, कांगो व युगांडा देशात पळून गेले. त्यानंतर तयार केलेल्या राजकीय योजना, मार्च १९९९ मधील पहिल्या सार्वत्रिक निवडणुका, परदेशांकडून मिळालेली आर्थिक मदत, शांतता परिषदा या आधारांवरही रुवांडाची परिस्थिती अद्याप सुधारली नाही.

निर्वासितांच्या परस्पर स्थलांतरामुळे शेजारील देशांशी व विशेषतः युगांडाशी सतत कुरबूर चालूच असते.

बुरुंडी (BURUNDI)

वास्तविक हा देश युगांडाच्या अगदी सीमेलगत नाही; परंतु रुवांडाचा हा जुळा देश. त्यामुळे या देशाची पण थोडीफार ओळख असणे आवश्यक आहे.

आफ्रिका खंडाच्या मध्यभागात, डेमोक्रेटिक रिपब्लिक ऑफ कांगोच्या पूर्वेस असणारा बुरुंडी हा एक छोटासा देश. त्याहून लहान असणारा देश म्हणजे फक्त रुवांडा हा शेजारचा देश. बुरुंडीच्या भौगोलिक परिस्थितीमुळे त्याला 'हजार टेकड्यांचा देश' किंवा 'आफ्रिकेतील स्वित्झर्लंड' असेही म्हणतात. संपूर्ण देश ज्वालामुखी निर्मित पठारांचा असून सर्वात उंच टोक २,६७० मीटर आणि सर्वात कमी उंच टांगानिका (Tanganyikal) सरोवराच्या काठी असलेले राजधानीचे शहर बुजुंबरा हे आहे.

संक्षिप्त परिचय

क्षेत्रफळ	:	२७,८३४ स्के. कि.मी.
त्यापैकी जमिनीचे क्षेत्रफळ	:	२५,६५० स्के. कि.मी.
राजधानी	:	बुजुंबरा (Bujumbura)
लोकसंख्या	:	६,२२३,८९७
भाषा	:	किरंडी, फ्रेंच, स्वाहिली
धर्म	:	ख्रिश्चन ७६%, स्थानिक २३%, मुस्लीम १०%
जमाती	:	हुतू (Hutu), ८५%, तुत्सी (Titsi) १४%, ट्वा (Twa-Pygmy) १%
स्वातंत्र्यदिन	:	१ जुलै १९६२ (युनोच्या नियंत्रणाखाली बेल्जियमच्या व्यवस्थापनातून)
राष्ट्राध्यक्ष	:	पिएरे बुयोयो (Pierre Buyoyo) २७ सप्टेंबर १९९६ पासून
चलन	:	बुरुंडी फ्रँक्स \$१=७८२.३६ बुरुंडी फ्रँक्स जानेवारी २००० मध्ये, \$१ = ३०२.७५ बुरुंडी फ्रँक्स १९९६ मध्ये होते.)
शेती उत्पादने	:	कॉफी, कापूस, चहा, मका, रताळी, केळी
उद्योग-निर्मिती कारखाने	:	कापड, साखर, शिल्पकला
खनिजे	:	कोळसा, अभ्रक, चिकणमाती (Kaolin Clay)

निर्यात	:	कॉफी, चहा, साखर, कातडी (चामडे) साधारण ३२ मिलियन
आयात	:	पेट्रोलियम पदार्थ, खाद्यपदार्थ, भांडवली यंत्रसामग्री (Capital Goods) साधारण \$११० मिलियन
सीमेलगत	:	डेमोक्रेटिक रिपब्लिक ऑफ कांगो, टांझानिया व रुवांडा

बुरुंडीचे हवामान मध्यम स्वरूपाचे विषुववृत्तीय असून ते सर्वसाधारण २३ ते २५ अंश से. असते. पावसाळा मुख्यत्वे फेब्रुवारी ते मेमध्ये असतो. भूप्रदेशाच्या तुलनेने असलेली लोकसंख्या जरा जास्तच वाटते. बुरुंडीच्या मूळच्या लोकांचा इतिहास ज्ञात नाही. वसाहत साम्राज्यापासून बुरुंडी तसा अबाधित देश राहिला. फारसे कोणाचे लक्ष गेले नाही. देशाच्या सीमारेषा फारशा बदलल्या नाहीत.

बुरुंडीमध्ये मूळच्या तीन जमाती. हुतू, तुत्सी व टूा. सर्वांची भाषा किरंडी असून सर्व जमाती एकत्र नांदू शकतात. बहुतेक सर्वजण शेतीवर आणि जनावरांवर अवलंबून असतात. १९ व्या शतकापर्यंत कोणत्याही परकियांना बुरुंडीचा परिचय नव्हता. गुलामांच्या व्यापारानिमित्त अरबांनी आणि धर्मप्रचारासाठी मिशनऱ्यांनी बुरुंडीत प्रवेश केला. आजही बुरुंडीमध्ये अरब व पाकिस्तानी बुझुंबरामध्ये व्यापारानिमित्त आहेत. त्या भागाला 'Asian Quarters' म्हणून ओळखले जाते. इतर परदेशी नागरिकांमध्ये रुवांडा व कांगोमधून आलेले निर्वासित व काही टांझानियाचे व्यापारी आहेत. तसेच काही फ्रेंच, बेल्जियम, ग्रीक व इटालियन पण आहेत. हे लोक व्यापार, मानवी हक्क, धर्म, मुलकी नोकरी (**Civil Services**) मध्ये काम करतात. बुरुंडीची कॉफी जगप्रसिद्ध असून ती निर्यात केली जाते. बुरुंडी शिल्पकलेसाठी विशेष प्रसिद्ध असून मुखवटे, ड्रम्स, बास्केटस्, बांबूकाम यांत आपले वैशिष्ट्य राखून आहे.

मागील शतकाच्या अखेरीच म्हणजे १९९३ मध्ये बुरुंडीमध्ये अंतर्गत हुतू व तुत्सी जमातींमध्ये तणाव निर्माण झाले. दोन्ही जमातीमधील असंख्य लोकांची कत्तल झाली. प्रेसिडेंट मेल्चीओर नदादया (**Melchior Nadadaya**) च्या हत्येने या तणावाचा उच्चांक गाठला गेला. त्यानंतर टांझानियातील आरुषा येथे बुरुंडीमधील निरनिराळ्या पक्षांची बोलणी झाली व हे हत्याकांड आटोक्यात आणले गेले. इतके असूनही सामान्य जनता एकत्रित नांदत होती. ते एकत्रितपणे चर्चमध्ये, शाळेत, बाजारात जात असत, एकाच तळ्यावर पाणी पीत असत. या लढ्यामध्ये अनेक लोक निर्वासित होऊन कांगोमध्ये पळाले. निर्वासितांच्या प्रश्नामुळे शेजारील राष्ट्रांच्या संबंधात बाधा निर्माण

होत आहे.

२५ जुलै १९९६ या दिवशी पुन्हा राज्यक्रांती झाली. राष्ट्राध्यक्ष नटीबंटुगन्याला (Natibantuganya) ने घालवून सध्याचा राष्ट्राध्यक्ष पिएरे बुयोयोने (Pierre Buyoya) सत्ता काबीज केली. अजूनही देश गरीब असून जनता अशिक्षित आहे. एड्स-एच.आय.व्ही.चे प्रमाणही खूप आहे.

डेमोक्रॅटिक रिपब्लिक ऑफ द कांगो अर्थात झईरे (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE CONGO)

आफ्रिका खंडातील मध्य भागात युगांडाच्या पश्चिमेस असलेल्या दोन कांगो देशांमधील पूर्वीचा झईरे आणि १७ मे १९९७ पासून डेमोक्रॅटिक रिपब्लिक ऑफ द कांगो या नावाने प्रचलित झालेला हा देश. कांगो नदीच्या नावावरूनच देशाला हे नाव मिळाले आहे. १९७१ पूर्वी कांगो या नावानेच हा देश ओळखला जायचा. परंतु १९७१ मध्ये देशाचे व नदीचे नाव झईरे करण्यात आले होते. आफ्रिकेमधील सर्वांत अस्थिर देश म्हणून कांगो ओळखला जातो. शेजारचा देश रिपब्लिक ऑफ द कांगो असून या दोन देशांचा सीमारेषेवरून सतत गोंधळ सुरू असतो. या दोन देशांमध्ये आकार, लोकसंख्या, सरकार या सर्वच बाबतीत खूपच फरक आहे.. डेमोक्रॅटिक कांगो २.३ मिलियन स्क्वे. कि.मी. तर दुसरे फक्त ३४२,००० स्क्वे.कि.मी. पहिल्याची लोकसंख्या ५३.६ मिलियन तर दुसऱ्याची फक्त २.६ मिलियन. दोन्ही राष्ट्रांची अधिकृत भाषा मात्र एकच म्हणजे फ्रेंच आहे.

संक्षिप्त परिचय

क्षेत्रफळ	:	२,३४५,४१० स्क्वे.कि.मी.
त्यापैकी जमिनीचे क्षेत्रफळ	:	२,२६७,६०० स्क्वे.कि.मी.
राजधानी	:	किनशाशा (Kinshasa)
लोकसंख्या	:	५३,६२४,७१८
भाषा	:	फ्रेंच (व्यवहाराची अधिकृत), लिंगाला (Lingala), किंग्वाना (Kingwana), किस्वाहिली, स्वाहिली, किक्वोंगो (Kikongo), टशिलुबा(Tshiluba)
धर्म	:	रोमन कॅथॉलिक ५०%, प्रोटेस्टंट २०%, किंबांग्विश (Kimbanguish) १०%, मुस्लीम १०% व स्थानिक इतर १%
स्वातंत्र्यदिन	:	३० जून १९६० (बेल्जियम कडून)
राष्ट्राध्यक्ष	:	जोसेफ कबिला (Joseph Kabila) २००१ पासून
चलन	:	पूर्वीचे झईरे आताचे कांगोली फ्रँक्स (\$१=४.५ कांगोली फ्रँक्स, जानेवारी २००० मध्ये)

शेती	:	कॉफी, साखर, रबर, चहा, कसावा, केळी, मका, कंदमुळे, फळे, पामतेल, लाकूड
उद्योग-निर्मिती कारखाने	:	कोळशाच्या खाणी, पादत्राणे, कापड, सिगारेट्स, प्रक्रिया केलेले खाद्यपदार्थ, फळे, सिमेंट, डायमंड्स
खनिजे	:	कोळसा, तांबे, डायमंड्स, सोने, चांदी, झिंक, मँगॅनिज, टिन, युरेनियम, रेडियम, मौल्यवान दगड (Precious Stones), Cadmium, Bauxite, Iron Ore (कच्चे लोखंड), Hydropower (जलशक्ती), लाकूड
निर्यात	:	तांबे, कॉफी, लोखंड, कोळसा, डायमंड्स, कच्चे तेल (साधारण \$ ५३० मिलियन)
आयात	:	खाद्य पदार्थ, रोजच्या गरजेच्या वस्तू, खाण व इतर उद्योगांची अवजारे, वाहने, पेट्रोलियम पदार्थ (साधारण \$ ४६० मिलियन)
सीमेलगत	:	अंगोला, बुरुंडी, सेंट्रल आफ्रिकन रिपब्लिक, रिपब्लिक ऑफ द कांगो, सुदान, टांझानिया, युगांडा आणि झांबिया

मोठ्या भूप्रदेशाच्या या देशात विविध हवामान आढळते. कांगो नदीच्या खोऱ्यात विषुववृत्तीय, गरम व दमट हवामान आहे. दक्षिणेच्या पठारावर थंड व कोरडे तर पूर्वेकडे थंड पण दमट अशी हवा असते. विषुववृत्ताच्या उत्तरेस एप्रिल ते ऑक्टोबर आणि विषुववृत्ताच्या दक्षिणेस नोव्हेंबर ते मार्च पावसाळा असतो. कांगो देश खनिजसंपन्न असा देश आहे. त्यामुळे खाण व्यवसाय भरपूर प्रमाणात आहे. भोवतालच्या देशांमधून कांगोमध्ये व कांगोमधून बाहेरच्या देशांत निर्यासितांचा लोंढा येत-जात असतो. त्याचा परिणाम जंगलतोड आणि वन्य प्राणी जीवनावर सतत होत असतो.

बंटू जमातीच्या २०० हून अधिक जाती असून त्यांत प्रामुख्याने मोंगो (Monggo), लुबा (Luba), कोंगो (Kongo), व मांगबेटू (Mangbettu) या चार जातींची लोकसंख्या मोठी आहे. नैसर्गिक व खनिज संपत्ती भरपूर असूनही सतत असणारी अस्थिर राजकीय परिस्थिती, बाहेरच्या मदतीने होत असलेली क्रांतिकारी बंडखोरी, चुकीची व दिशाहीन सरकारी यंत्रणा यामुळे परदेश व्यापार थंडावला. सरकारी खर्च वाढला, उत्पन्न कमी झाले आणि होत असलेल्या प्रगतीला बाधा आली.

थोडक्यात इतिहास -

फार पूर्वी निग्रोटी पिम्मी (Negrito Pigmyes) लोकांची ही भूमी. परंतु बंटू व नायलोटिक लोकांच्या आक्रमणामुळे हे लोक डोंगराळ भागात सरकले. १८७७ मध्ये अमेरिकन पत्रकार हेन्री एम. स्टॅनले (Henry M. Stanley) याने कांगो नदीतून देशाचे भ्रमण केले. बेल्जियमचा राजा लिओपोल्ड-२ (Leopold-II) याच्या सांगण्यावरून स्टॅनलेने कांगोच्या स्थानिक राजवटीबरोबर करार केला आणि १८८५ मध्ये बेल्जियम राजाला हक्क मिळवून दिले. बेल्जियमच्या कामगार पिळवणुकीच्या धोरणाचे परिणाम म्हणून कांगोला ३० जून १९६० रोजी स्वातंत्र्य द्यावे लागले. प्रेसिडेंट जोसेफ कसावुबू (Joseph Kasavubu) आणि नॅशनल गव्हर्नमेंटचा लुमुंबा (Lumumba) यांचे आपापसात न जमून लगेचच कुसावुबूने सैनिकी राज्यक्रांती घडवून आणली. त्यात लुमुंबाला मारण्यात आले.

पुन्हा १९६५ मध्ये आर्मी चीफ ऑफ स्टाफ जोसेफ दसिरे मोबुटुने (Joseph Dasire Mobutu) ने राज्यक्रांती करून स्वतःला प्रेसिडेंट म्हणून घोषित करून टाकले. नव्या राष्ट्रध्यक्षाने खाण व्यवसाय राष्ट्रीयकृत करून टाकला. १९७५ मध्ये मोबुटुने बऱ्याच व्यावसायिक कंपन्यांचेही राष्ट्रीयीकरण केले. शाळेतील धार्मिक शिक्षणावर बंदी घातली. देशात आफ्रिकन नामकरणाचा सपाटा लावला. एप्रिलमध्ये मोबुटुने निवडणुका घेऊन बहुपक्षीय लोकनियुक्त लोकशाही राज्य प्रस्थापित करण्याचे जाहीर केले. पण फक्त दोन पक्षांना मान्यता दिली. एक त्याचा स्वतःचा पक्ष होता. परंतु १९९३ मध्ये परत एकदा विरुद्ध पक्षाचा नेता देशाचा पंतप्रधान शिसेकेडीला (Tshisekedi) पदच्युत करून फक्त स्वतःच्या पक्षाचे सरकार स्थापन केले.

मोबुटुचा एकूण कारभार जगातील सर्वांत वाईट, भ्रष्टाचाराने बरबटलेला, हुकूमशाहीचा काळ मानला जातो. त्याच्या काळात राष्ट्र देशोधडीस लागले. शेवटी सात महिने सतत गनिमी युद्ध करून लॉरेंट कबिलाच्या (Laurent Kabila) बंडखोर सेनेने मोबुटुला दूर हटवले. १९७१ मध्ये कबिलाने ते पुन्हा डेमोक्रेटिक रिपब्लिकन ऑफ द कांगो असे केले. कबिलाने प्रथम देशाच्या पूर्व भागाचा ताबा मिळवला. मग युगांडा, बुरुंडी, टांझानिया, झांबिया, झिंबाब्वे आणि अंगोला यांच्या मदतीने संपूर्ण देशावर सत्ता मिळवली. १६ मेला मोबुटु मोराक्कोला पळून गेला. देशाला दारिद्र्याच्या जर्जर कॅन्सरमध्ये बुडवून स्वतः सप्टेंबरमध्ये कॅन्सरनेच मरण पावला.

ऑगस्ट १९९८ मध्ये कबिला विरुद्ध तुत्सी लोकांनी बंड पुकारले. त्यांना युगांडा व रुवांडाची मदत मिळत होती. परंतु कबिलाने अंगोला, नांबिया व झिंबाब्वेच्या मदतीने या बंडाचा बिमोड केला. शेवटी १९९९ मध्ये सर्व सहा देशांची बैठक होऊन

युद्ध शांती करार झाला. कराराद्वारे सर्व परदेशी सैन्य कांगोमधून बाहेर जाण्याचे ठरले. जानेवारी २००१ मध्ये कबिलाच्या एका शरीररक्षकानेच त्याची हत्या केली. त्याचा तरुण परंतु अनुभव नसलेला मुलगा जोसेफ कबिला राष्ट्राध्यक्ष झाला. त्याने फेब्रुवारी २००१ मध्ये पुन्हा एकदा शांतता परिषद बोलावली. त्यानुसार सर्व फौजा बाहेर जाऊन युनोची शांतता फौज तैनात करण्यात आली आहे. तरीही अजून काही देशांच्या फौजा कांगोमध्ये तळ ठोकून आहेत. त्यामुळे छुप्या लढाया आजही चालूच आहेत.

टांझानिया (TANZANIA)

१९६४ साली दोन राष्ट्रांचे एकत्रीकरण होऊन एक नवे राष्ट्र निर्माण झाले. झांजिबार (Zanzibar) व टांगानिका (Tanganyika) या दोन राष्ट्रांचे मिळून टांझानिया जन्मास आले. पुर्वी आफ्रिका खंड म्हटला की चटकन नाव डोळ्यासमोर येत असे ते झांझिबारचे. गडगंज श्रीमंत परदेशी व्यापार करणारा व्यापारी म्हणजे झांझिबारचा व्यापारी अशीच समजूत होती. आफ्रिकेमध्ये साहसी सफरी करायला व निसर्गात रममाण व्हायला अनेक ठिकाणे आहेत; पण सर्व प्रकारची मजा व आनंद लुटण्याची ठिकाणे एकत्र आहेत ती टांझानियामध्ये. आफ्रिका खंडातील सर्वात उंच व बर्फाच्छादित शिखरांचा किलिमांजारो पर्वत टांझानियात आहे. तर ज्वालामुखीने निर्माण केलेले २२ मैल रुंदीचे जगातील सर्वात रुंद व मोठे विवर (Crater) हे सुद्धा टांझानियातच आहे. त्या विवरात जगातील सर्वात जास्त प्रकारची व संख्येची वन्य श्वापदे पाहायला मिळतात. गोड्या पाण्याचे जगातील दुसऱ्या क्रमांकाचे व्हिक्टोरिया सरोवर हेही टांझानियामध्येच आहे. नैसर्गिक सौंदर्यासाठी ओळखले जाणारे झांझिबार हे प्रसिद्ध ऐतिहासिक बंदर - शहरही आहे. या सर्वांमुळे प्रवाशांचे व पर्यटकांचे हे नंदनवन बनले आहे. टांझानियाच्या ईशान्य दिशेला (Northeast) पर्वतांचा प्रदेश असून त्यात माऊंट मेरू (Mt. Meru) १४९७९ फूट किंवा ४६६६ मीटर उंच व माऊंट किलिमांजारो (Mt. Kilimanjaro) १९४३० फूट किंवा ५८९५ मीटर्स उंच पर्वत आहेत. या पर्वतराजींच्या पश्चिम कुशीमध्येच वर नमूद केलेले सेरेंगटी नॅशनल गेम पार्क आहे. येथे असणाऱ्या हिंस्र व वन्य श्वापदांमध्ये हत्ती, सिंह, जिराफ, झेब्रे, हरिणे, रियानो, रानटी बैल असे असंख्य प्राणी दर्शन देतात.

सेरेंगटीच्या पश्चिमेस व्हिक्टोरिया सरोवर असून त्याच्या दुसऱ्या किनाऱ्यावर अन्य प्रमुख देश युगांडा व केनिया आहेत. व्हिक्टोरियाच्या नैऋत्य दिशेस टांगानिका सरोवर व जवळच मालावी (Lake Malavi), ज्याचे पूर्वीचे नाव न्याला सरोवर (Lake Nyala) होते, आहे. या दोन सरोवरांच्या जवळ असलेल्या सेलोस गेम पार्कमध्ये

आजही जवळजवळ ५०,००० हत्ती वस्ती करून आहेत. सेलोसच्या ईशान्य दिशेस टांझानियाची समुद्र किनारापट्टी आहे. त्यावरच प्रसिद्ध दार-ए-सलाम हे झांझिबारचे प्रवेशद्वार असलेले पाचूसारखे बेट आहे.

संक्षिप्त परिचय

क्षेत्रफळ	:	९४५,०८७ स्के.कि.मी.
त्यापैकी जमीनीचे क्षेत्रफळ	:	८८६,०३७ स्के.कि.मी.
राजधानी	:	दार-ए-सलाम (Dar es Salam) परंतु अलीकडेच सरकारी कार्यालये डोडोमा (Dodoma) येथे हलवण्यात आली असून ती नवीन राजधानी समजली जाते.
लोकसंख्या	:	३६,२३२,०७४
भाषा	:	किस्वाहिली किंवा स्वाहिली (व्यवहाराची अधिकृत), किऊंगुजू (Kiunguju - स्वाहिलीचेच झांझिबारमधील नाव), इंग्रजी (व्यापारासाठी), अरेबिक (मुख्यतः झांझिबारची बोलीभाषा) व इतर अनेक स्थानिक भाषा.
धर्म	:	ख्रिश्चन ४५%, मुस्लीम ३५% (झांझिबारमध्ये ९९% हून अधिक मुस्लीम) व स्थानिक २०%
जमाती	:	बंटू व इतर स्थानिक, अरब
स्वातंत्र्यदिन	:	२६ एप्रिल १९६४. ९ डिसेंबर १९६१ रोजी टांगानिकाला युनोच्या देखरेखीखालील ब्रिटनच्या व्यवस्थापनातून स्वातंत्र्य मिळाले. तसेच झांझिबारला १९ डिसेंबर १९६३ रोजी ब्रिटनकडून स्वातंत्र्य मिळाले. त्यानंतर २६ एप्रिल १९६४ रोजी दोन्ही देशांचे एकत्रीकरण झाले आणि २० ऑक्टोबर १९६४ ला 'टांझानिया' असे नामकरण केले गेले.
राष्ट्राध्यक्ष	:	बेंजामिन विल्यम मकापा (Benjamin William Mkapa) - २३ नोव्हेंबर १९९५ पासून झांझिबारच्या अंतर्गत कारभारासाठी व

		व्यवस्थेसाठी स्वतंत्र राष्ट्राध्यक्ष निवडला जातो. अमानी अबीद करुमे (Amani Abeid Karume) २९ ऑक्टोबर २००० पासून या पदावर आहे.
चलन	:	टांझानियन शिलिंग (\$१ = ८०३.३४, डिसेंबर २००० मध्ये, तोच (\$१ = ५७९.९८ असा १९९६ मध्ये होता.)
शेती उत्पादने	:	कॉफी, रेशीम (Sisal), चहा, कापूस, काजू, तंबाखू, गहू, कसावा, केळी, मका, लवंग, फळे, गुरेढोरे (Live Stock)
उद्योग-निर्मिती कारखाने	:	शेती उत्पादनावर प्रक्रिया, साखर, बिअर, सिगारेट्स, रेशीम (Sisal Twins), डायमंड, सोने खाणी, पादत्राणे, सिमेंट, कापड, मीठ, खते
निर्यात	:	कॉफी, कापूस, काजू, खनिजे, तंबाखू (साधारण ९३७ मिलियन)
आयात	:	रोजच्या वापराच्या वस्तू, यंत्रसामग्री (मशिनरी), वाहतूक साधने व वाहने, कच्चा माल (साधारण \$ १.५७ बिलियन)
खनिजे	:	जलशक्ती (Hydropower), टिन (Tin), फॉस्फॉरिक ॲसिड (Phosphoric Acid), कच्चे लोखंड (Iron Ore), कोळसा, डायमंड, सोने, चांदी, निकेल, मौल्यवान दगड (Gemstones)
सीमेलगत	:	पूर्व आफ्रिकेत हिंदी महासागराच्या किनाऱ्यावर केनिया आणि मोझांबिकामध्ये या देशाची समुद्र किनार सीमारेषा आहे. टांझानियाच्या शेजारी इतर देश म्हणजे बुरुंडी, केनिया, मलावी, मोझांबिक, रुवांडा, युगांडा व झांबिया हे देश आहेत.

आफ्रिका खंडातील सर्वात उंच व सर्वात खोल टोक टांझानियात आहे. समुद्र किनाऱ्यासह विविध भौगोलिक परिस्थिती वेगवेगळ्या भागात आहे. त्यामुळे वैविध्यपूर्ण हवामान देशातील निरनिराळ्या भागात आढळून येते. समुद्र किनारी उष्ण व दमट तर उंचीवर असणाऱ्या मध्य भागात ते थंड असते. नोव्हेंबर ते जानेवारी आणि मार्च ते मे पावसाळा असतो.

टांझानिया मुख्यतः शेतीप्रधान देश आहे. ८०% जनता शेती करते. त्यामुळे शेती उत्पन्नावर आधारित व्यवसाय जास्त चालतात. निर्यातीपैकी ८५% माल शेतीनिर्मित आहे. परंतु हवामानाच्या मर्जीवर शेती अवलंबून असल्याने उत्पन्नाचा भरवसा किंवा खात्री देता येत नाही. IMF आणि जागतिक बँकेसारख्या आंतरराष्ट्रीय आर्थिक संस्था टांझानियाला मदत करतात. नवीन आर्थिक धोरण, बँक व्यवसायातील सुधारणा, येणारी आर्थिक मदत यामुळे टांझानियाची आर्थिक व सर्वांगीण प्रगती दिसू लागली आहे.

थोडक्यात इतिहास

टांझानियामध्ये लोकवस्तीच्या खुणा फार पुरातन आहेत. प्रथम सहस्रकाच्या सुरुवातीपासूनच टांझानिया परदेशी व्यापारात सहभागी होते. १०० AD पासूनच भारतीय व दक्षिण आफ्रिकेतील लोक त्याकडे आकर्षित झाले होते. १५ व्या शतकात पोर्तुगीजांना किलवा किसिवानी (Kilwa Kisiwini) हे व्यापारी केंद्र आकर्षित करून गेले. १६९८ मध्ये ओमानी अरबांच्या मदतीने पोर्तुगीजांना किलवामधून हाकलण्यात आले. १७४१ मध्ये ओमानी अरबने त्या भागातील यारुबी (Yarubi) नेत्यांकडून ताबा मिळवला आणि व्यापार वाढवला. याच काळात झांझिबार प्रसिद्ध झाले. तिथे हस्तिदंत व गुलामांचा व्यापार फार मोठ्या प्रमाणात चालत असे. त्यामुळे १८४१ मध्ये झांझिबार हे ओमान राज्याच्या राजधानीचे शहर झाले.

याच सुमारास ब्रिटिश साम्राज्याचा वसाहत विस्तार आफ्रिकेत येऊन पोहोचला होता. १८८६ मध्ये टांझानिया जर्मनांच्या ताब्यात होते. पहिल्या जागतिक महायुद्धानंतर ते ब्रिटिशांच्या ताब्यात गेले. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर दोन राष्ट्रांचे एकत्रीकरण होऊन टांझानियाची निर्मिती झाली. आफ्रिकेतील इतर देशांच्या तुलनेने या देशात क्रांती, युद्धे, बंडाळ्या कमी झाल्याने हा देश आर्थिक प्रगतीकडे वाटचाल करत आहे.

युगांडाच्या जडणघडणीमध्ये टांझानियाचा फार मोठा सहभाग आहे. ज्या ज्या वेळी मागितली त्या त्या वेळी टांझानियाने सैन्य पातळीवर युगांडाला मदत केली. ईदी अमीनची अशी समजूत होती की, सुदान, केनिया व टांझानियाचा काही भूभाग

युगांडाचा आहे. हे सिद्ध करण्यासाठी दहशतवादाने तीनही देशांच्या नागरिकांची त्याने कत्तल केली होती. प्रथम बाँबिंग करून नंतर पायदळाच्या जोरावर त्याने टांझानियावर चढाई केली. त्यांनी ७०० स्के. मैल भाग ताब्यात घेतला व तो ताबा दोन महिने ठेवला होता. त्या काळात टांझानियाच्या लोकांचा त्याने अतोनात छळ केला. गुरांची कत्तल केली. परंतु टांझानियाच्या सैन्याने प्रतिहल्ला करून युगांडाच्या सैन्याला परतवले. अमीनला बाहेर काढले व हीच अमीनच्या न्हासाची परिणीती झाली.

सुदान (SUDAN)

युगांडाच्या उत्तर सीमेवर असणारे, उत्तर पूर्व आफ्रिकेमधील हे महत्त्वाचे राष्ट्र. युगांडाच्या इतिहासात या राष्ट्राचा फार महत्त्वपूर्ण सहभाग आहे. आफ्रिका खंडातील आकाराने हा सर्वात मोठा देश. 'सुदान' हा मूळचा अरेबिक शब्द. इंग्रजी ब्लॅक (Black) या शब्दाचे हे अनेकवचन. म्हणजेच काळ्या लोकांची भूमी.

संक्षिप्त परिचय

क्षेत्रफळ	:	२,५०५,८१० स्के. कि.मी.
त्यापैकी जमीनचे क्षेत्रफळ	:	२,३७६,००० स्के. कि.मी.
राजधानी	:	खार्टूम (Khartoom)
लोकसंख्या	:	३३,५५०,५५२
भाषा	:	अरेबिक (व्यावहारिक अधिकृत), न्युबियन, नायलोटिक व हामिटिक पासून निर्माण झालेल्या सुदानी स्थानिक भाषा आणि इंग्रजी
धर्म	:	सुन्नी मुस्लीम ७०%, स्थानिक धर्म २५%, ख्रिश्चन ५%
स्वातंत्र्यदिन	:	१ जानेवारी १९५६ (इजिप्त व ग्रेट ब्रिटन संयुक्त सत्तेकडून)
राष्ट्राध्यक्ष	:	ले. जनरल ओमर हसन अहंमद अल बशीर (Lt.Gen.Omar Hassan Ahmed El-Bashir)
चलन	:	सुदानी पौंड (\$१ = १४०० सुदानी पौंड)
शेती उत्पादने	:	कापूस, तेलबिया, सोरगम (Sorghum), ज्वारी, गहू, रबर, जनावरे (ऊंट, शेळ्या. मेंढ्या पैदास व वाढ)
उद्योग-निर्मिती कारखाने	:	जिनिंग, कपडा, सिमेंट, खाद्य तेल, साखर इ.
निर्यात	:	कापूस, रबर, गुरेढोरे (Live Stock), मांस (साधारण \$५०० मिलियन)
आयात	:	खाद्य पदार्थ, पेट्रोलियम पदार्थ, यंत्र व साधने, औषधे, केमिकल्स, तयार कपडे (साधारण \$१ बिलियन)

सीमेलगत

: पश्चिमेस चाड व सेंट्रल आफ्रिकन रिपब्लिक,
उत्तरेस इजिप्त व लीबिया, पूर्वेस इथियोपिया व
एरिट्रिया आणि दक्षिणेस केनिया व युगांडा

संपूर्ण सुदान तसा सपाट पठारांचा प्रदेश. युगांडात उगम पावलेली पांढरी नाईल नदी सुदानमधून वाहत जाऊन इजिप्तमध्ये जाते. सुदानची राजधानी खार्टुम शहरात या पांढऱ्या नाईलला सुदानची निळी नाईल येऊन मिळते. या दोन्ही नद्यांच्या खोऱ्याचा भाग सुपीक बनला आहे.

आफ्रिकेतील एवढा मोठा प्रदेश असूनही सुदानचे हवामान सर्वसाधारण समान आहे. ते साधारण २८ अंश से. किंवा ८३ अंश फॅ. असते. पाऊस मात्र उत्तरेच्या वाळवंटात १ अंश व नैऋत्य (South West) सुदानमध्ये ५० अंश असतो. सुदानमध्ये ३०% जमीन वाळवंट असून २०% जमीन अर्धवालुकामय प्रदेश आहे. बहुतेक लोकवस्ती दोन नाईल नद्यांचा प्रवाह व संगमाजवळ एकवटली आहे. खार्टुम (Khartoum) हे राजधानीचे शहर, ओमडरमन (Omdurman) किंवा (Omm Durman) हे व्यापारी शहर आणि उत्तर खुर्रम (Al-Khurrum) हे कारखाने व उद्योग असलेले शहर. इथेच जास्त करून लोकवस्ती एकवटली आहे. उत्तर व दक्षिणेतील संस्कृती भिन्न असून उत्तरेत इस्लाम तर दक्षिणेत ख्रिश्चन धर्माचे प्राबल्य आहे.

थोडक्यात इतिहास

फार पूर्वी सुदानच्या उत्तरेकडील प्रदेश नुबिया (Nubia) या नावाने परिचित होता. १५७० च्या सुमारास हा प्रदेश इजिप्तचाच एक भाग होता. ८ व्या (BC) शतकात नुबियन संस्कृतीची सत्ता स्थापन झाली. साधारण चौदाव्या शतकात फूंज (Funj) येथे मुस्लीम राज्य आले. सोळाव्या शतकात हे भरभराटीस येऊन इस्लाम संस्कृतीचा पगडा बसला. परंतु अठराव्या शतकात फूंज येथील जमातीत आपापसामधील वैमनस्यामुळे त्याला उतरती कळा लागली. १८२२ मध्ये इजिप्तच्या फौजेने पूर्ण ताबा मिळवला. त्यानंतर १८८० पर्यंत गुलामांच्या व्यापारामुळे ब्रिटिशांनी आपले पाय भक्कम केले होते.

१८८१ मध्ये मुहंमद अहंमदचा उदय झाला. तो स्वतःला अल्लाने पाठवलेला जगाच्या रक्षणासाठी धाडलेला दूत म्हणजे महाडी (Mahdi) म्हणवू लागला. त्याने व त्याच्या अनुयायांनी इजिप्त व ब्रिटिश संयुक्त सत्तेचा पाडाव केला. परंतु महाडीच्या काळात परिस्थिती बिघडली. १८८५ मध्ये खलिफ अबदुल्ला-अल-

ताइशाने (Caliph Abdullah-al-Taaisha) सत्ता काबिज केली. १८९६ पर्यंत इजिप्त पूर्णपणे ब्रिटिशांच्या सत्तेखाली गेले होते. सुदानमध्ये फ्रेंचांचे अधिकाधिक होणारे प्राबल्य ब्रिटिशांना खटकले. त्यामुळे १२ सप्टेंबर १८९८ मध्ये अँग्लो इजिप्तने आक्रमण करून खलिफावर विजय मिळवला. पुढे १९ जानेवारी १८९९ मध्ये ब्रिटन व इजिप्तने सुदानवरील संयुक्त अधिकाराचा करार केला. पुन्हा १९३६ मध्ये याच कराराचे नूतनीकरण झाले. दुसऱ्या महायुद्धानंतर इजिप्तने ब्रिटनला सुदान सोडून जाण्यास सांगितले. परंतु त्या चर्चा असफल झाल्या. १९ जून १९४८ रोजी ब्रिटिशांनी सुदानी लोकांना काही प्रमाणात स्वतःचे सरकार स्थापण्याची संधी देण्याचे ठरवले. नोव्हेंबर १९४८ मध्ये अशी असेंब्ली अस्तित्वात आली. १९५१ मध्ये पूर्ण स्वतंत्र सुदानी सरकारची मागणी केली गेली आणि ९ जानेवारी १९५४ या दिवशी तसे संपूर्ण सुदानी सरकार प्रस्थापित झाले. त्या हंगामी सरकारला तीन वर्षांची मुदत होती. १२ नोव्हेंबर १९५५ रोजी ब्रिटिश व इजिप्तचे लष्कर बाहेर गेले. त्याबरोबर १९ डिसेंबरला सत्तेवरील सरकारने सुदान देश 'स्वतंत्र' म्हणून घोषित केला. आणि १ जानेवारी १९५६ ह्या दिवशी स्वतंत्र सुदानचा उदय झाला.

स्वतंत्र सुदानच्या प्रथम सार्वजनिक निवडणुका २७ फेब्रुवारी १९५८ ला होऊन नवीन सरकार सत्तेवर आले. लगेचच १७ नोव्हेंबर १९५८ ला. ले. जनरल इब्राहिम अबाऊदने (Lt.Gen. Ibrahim Abboud) सशस्त्र लष्करी क्रांती करून स्वतःला पंतप्रधान म्हणवून सरकार नेमले. त्याचा अरबांविरुद्धचा लढा १९७२ पर्यंत चालूच राहिला.

१९६९ ते १९८५ या काळात सुदानमध्ये सतत लष्करी क्रांती, सिव्हिल वॉरस होत होती. लीबिया, इजिप्त व इस्राईलच्या राजकीय घडामोडींचाही सुदानवर परिणाम होत होता. एरिट्रिया, युगांडा व चाड या देशांतून सुदानमध्ये निर्वासितांचा लोंढा येतच होता. असंख्य निर्वासित सुदानमध्ये आश्रयासाठी येत होते. १९८५ च्या रक्तंजित राज्यक्रांतीनंतर प्रथम महाडी मुहंमद अहंमदचा पणतू सादिक अल् महाडी पंतप्रधान म्हणून निवडून आला; पण भयानक दारिद्र्य, खाद्यपदार्थांची कमतरता, बंडखोरांचे हल्ले-प्रतिहल्ले, प्रचंड वाढलेली आंतरराष्ट्रीय देणी यामुळे जनतेत भयानक असंतोष निर्माण झाला. त्याचा शेवट जून १९८९ मध्ये ब्रिगेडियर ओमर हसन अल बशीरच्या नेतृत्वाखालील सैनिकी राज्यक्रांतीत झाला. अंतर्गत युद्ध १९९५ पर्यंत चालूच होते. त्यावेळची अस्थिरता अजूनही पुढे चालूच आहे. याच परिस्थितीत १९९६ च्या तथाकथित सार्वत्रिक निवडणुकीत बशीरने पुन्हा विजय प्राप्त केला.

आंतरराष्ट्रीय संबंध

सुदानमधील वारंवार बदलणाऱ्या राज्यकर्त्यांबरोबर, राज्यक्रांतीबरोबर, सत्तांतराबरोबर सुदानचे शेजारील व इतर देशांबरोबरचे संबंध बदलत गेले. सुदानचे इजिप्तशी पूर्वापार संबंध होतेच. ब्रिटन व इजिप्त हे सुदानचे राज्यकर्ते. स्वातंत्र्यानंतर निमिरीच्या (Nimery) काळात इजिप्तशी चांगले संबंध होते. निमिरीच्या पाडावानंतर इजिप्तने त्याला आश्रयही दिला होता. परंतु बशीरच्या काळात हे संबंध बिडघत गेले.

सुदानचा दुसरा शेजारी लीबिया. सुदानचा निमिरी व लीबियाचा मुआमार अल कडाफी (Muammar Al Qadhafi) यांचे अजिबात जमले नाही. दोघांनी एकमेकांविरुद्ध स्थानिक कारवायात विरुद्ध पक्षाला मदत केली, असा दोघांचाही समज होते. तेच सादिक अल महाडीच्या काळात सुदान-लीबियाचे मैत्रीचे संबंध निर्माण झाले. काही दिवस लीबियाची फौज महाडीच्या मदतीला सुदानमध्ये होती. चाड व सुदान यांचा एकदुसऱ्याच्या सत्तापालट राज्यक्रांतीमध्ये सक्रीय सहभाग असायचा. १९९१ मध्ये बशीरने चाडला भेट देऊन हे संबंध सुधारण्याचा प्रयत्न केला. याखेरीज अरब राष्ट्रे म्हणजे तेल निर्मिती करणारे आखाती देश-कुवेत, सौदी अरेबिया, युनायटेड अरब एमिरेटस् यांच्याकडून १९७४ नंतर सुदानला बराच आर्थिक फायदा झाला. आर्थिक मदत, कमी व्याजाची कर्जे, कमी किमतीत पेट्रोलियम पदार्थ इतकेच नव्हे तर फौजफाटाही मिळत होता; परंतु १९९१ च्या युद्धात सुदानने इराकच्या बाजूने कौल दिल्यानंतर हा मदतीचा ओघ थांबला. सुदानमधील राज्यक्रांतीनंतर अमेरिकेनेही मदत थांबवली. १९९१साली ब्रिटनने मदत बंद केली. त्याला शह म्हणून सुदानने चीन, नायजेरिया, पाकिस्तान या देशांशी मैत्री केली; परंतु आर्थिक मदतीला हा पर्याय पुरेसा ठरू शकला नाही.

केनिया (KENYA)

आफ्रिका खंडातील पूर्व भागातील त्यातल्या त्यात सुधारलेला व प्रगतीकडे वाटचाल करणारा असा हा केनिया देश. केनियाची राजधानी नैरोबी शहराला आफ्रिकेतील लंडन म्हणून ओळखले जाते. अगदी अश्मयुगापासून मानवाची वस्ती असलेल्या या देशात अनेक ठिकाणी त्याच्या खुणा सापडतात. त्यावेळची दगडी हत्यारे व नंतरची धनुष्य-बाण ही आयुधे, व्हिक्टोरिया सरोवर, रिफ्ट व्हॅली व पठारावर सापडली आहेत. उत्तरेकडून म्हणजे कदाचित इथियोपिया व सोमालियाकडून केनियात आलेल्या उंचपुऱ्या, निमुळत्या डोक्याच्या व धारदार नाकाच्या लोकांनी आपल्याबरोबर ही धारदार पात्याची आयुधे आणली असावीत. ५२०० फूट उंच असलेल्या मध्यवर्ती पर्वतावरून 'केनिया' हे नाव या देशाला मिळाले. किकुयू जमातीचे लोक त्याला 'Kere Nyaga' म्हणजे 'पांढरे पर्वत शिखर' असे म्हणतात.

संक्षिप्त परिचय

क्षेत्रफळ	:	५८२,६५० स्के किमी
त्यापैकी जमिनीचे क्षेत्रफळ	:	५६९,२५० किमी.
राजधानी	:	नैरोबी
लोकसंख्या	:	२८,७३०,०७१
भाषा	:	इंग्रजी व स्वाहिली (व्यवहारात अधिकृत) व अनेक स्थानिक भाषा
धर्म	:	प्रोटेस्टंट ३८%, रोमन कॅथॉलिक २८%, मुस्लीम २०%, स्थानिक ६%, इतर ८%.
जमाती	:	किकुयू (Kikuyu) २१%, लुह्या (Luhya) १४%, लुओ (Luo) १३%, कोलेंजिन (Kolenjin) ११%, कांबा (Kamba) ११%, किंसी (Kisi) ८%, मेरू (Meru) ५%, इतर (एशियन, युरोपियन, अरब) १%
स्वातंत्र्यदिन	:	१२ डिसेंबर १९६३ (ब्रिटनकडून)
राष्ट्राध्यक्ष	:	डॅनियल टोरामटिच अरप मोई (Daniel Toroitich Arap Moi) १९७८ पासून
चलन	:	केनिया शिलिंग
शेती उत्पादने	:	कॉफी, चहा, मका, गहू, ऊस, फळे,

उद्योग-निर्मिती कारखाने	:	भाजीपाला, दुग्धपदार्थ, बीफ, पोर्क, पोल्ट्री प्लास्टिक, फर्निचर, बॅटरी, कापड, साबण, सिगारेटस्, साखर, तेलशुद्धीकरण, सिमेंट व पर्यटन
खनिजे	:	सोने, चुनखडी (Lime Stone), सोडा अॅश (Soda Ash), मीठ, रत्ने (Rubbies), मौल्यवान दगड, गार्नेट (Garnets),
निर्यात	:	चहा, कॉफी, पेट्रोलियम पदार्थ, कातडी (साधारण \$१.९ बिलियन)
आयात	:	मशिनरी, वाहतूक साधने, इंधन, कच्चा माल, खाद्यपदार्थ, नेहमीच्या गरजेच्या वस्तू (साधारण \$२.६ बिलियन)
सीमेलगत	:	उत्तरेस सुदान व इथियोपिया, पश्चिमेस युगांडा, दक्षिणेस टांझानिया आणि पूर्वेस सोमालिया व हिंदी महासागर

शेतीप्रधान केनियामध्ये ७५% जनता शेती व्यवसायात मग्न असते. मोठी शहरे नैरोबी, किसुमू, एल्डोरेट, मोंबासा ही गजबजलेली सर्वधर्म-पंथीय लोकवस्तीची आहेत. शहरवासी जनता नियमाने आपल्या गावच्या लोकांशी व शेतीशी संपर्क ठेवून नेहमी तिकडे जातात. शेतीसाठी मदत करतात. केनियाचे ब्रीदवाक्य “Harambee” म्हणजे “Put Together” ‘सारे मिळून एकत्र येऊ’ असल्याने शेकडो नागरिक दरवर्षी शाळा, हॉस्पिटल्स व तत्सम उपक्रमांसाठी आर्थिक व शारीरिक सहभाग देतात.

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर केनियाच्या एकूण आर्थिक परिस्थितीत झपाट्याने सुधारणा झाली. पण १९७४ ते १९९० काळात या प्रगतीला खीळ बसली. शेतीविषयक चुकीचे धोरण, अपुरी कर्जव्यवस्था आणि आंतरदेशीय व्यापारातील जाचक बंधने व नियम, आयात निर्बंध आणि त्याचबरोबर जागतिक स्तरावर तेलाच्या वाढत्या किंमती याला कारणीभूत ठरल्या. १९९१ ते १९९३ हा स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतरचा आर्थिक प्रगतीचा सर्वांत खराब काळ होता. १९९३ मध्ये केनियाने काही आर्थिक सुधारणा अमलात आणल्या. या सुधारणा जागतिक बँक व जागतिक नाणे निधी (International Monetary Fund) यांच्या मदतीने व सल्ल्याने केल्या. परंतु १९९७ मध्ये World Bank व IMF चे परतफेडीचे वायदे केनिया पाळू शकले नाही. त्यामुळे या सुधारणा पूर्ण होऊ शकल्या नाहीत. १९९९ मध्ये सरकारने आपल्या कारभारात अधिक

पारदर्शकता आणून भ्रष्टाचाराला लगाम घालण्यासाठी पाऊल उचलले. त्यामुळे **World Bank** व **IMF** ने पुन्हा कर्जमंजूरी केली.

केनियाचे हवामान विषुववृत्तीय आहे. तरीही समुद्र किनाऱ्याजवळ उष्ण व दमट, मध्य केनियात माफक संतुलित (**Moderate**) आणि उत्तर आणि ईशान्य केनियात ते कोरडे असते. समुद्र किनाऱ्याजवळ म्हणजे मॉंबासाजवळ २० ते ३० अंश से., नैरोबीजवळ १३ ते २० अंश से. व उंचीवरील एल्डोरेट भागात ९ ते २३ अंश से. तापमान असते. उत्तरेस मात्र २४ ते ३४ अंश से. तापमान राहते. वर्षभर स्वच्छ सूर्यप्रकाश असतो. रात्री व पहाटे हवा थंड होते. एप्रिल ते जून व ऑक्टोबर ते डिसेंबर असे दोन पावसाळी सीझन असतात.

थोडक्यात इतिहास

मध्य आफ्रिका व उत्तर आफ्रिकेतून स्थलांतरित झालेले बंटू जमातीचे लोक फार पूर्वी केनियात येऊन वास्तव्य करून राहिले. त्यांच्यात अनेक जाती, पोटजाती, चालीरीती व भाषा होत्या. ईशान्येकडून येणारे डिसेंबर ते मार्च व आग्नेय दिशेकडून येणारे एप्रिल ते नोव्हेंबरमध्ये वाहणाऱ्या वाऱ्यांनी व्यापाऱ्यांना पूर्व आफ्रिकेत केनियामध्ये समुद्रमार्गे प्रवेश करणे सुकर केले. समुद्रमार्गे पोर्तुगीजांनी व अरबांनी पंधराव्या शतकात येऊन आपापल्या धर्माचा - ख्रिश्चन व मुस्लीम धर्माचा - प्रसार केला. त्याचबरोबर हस्तिदंत व गुलामांचा व्यापारही केला. अरबांनी मशिदी बांधल्या. बंटूंच्या स्वाहिली भाषेचे व्याकरण व अरेबिक भाषेचा शब्दसंग्रह यांचे मिश्रण होऊन किस्वाहिली भाषा प्रचलित झाली. अरेबिक शब्द 'साहेल' (**Sahel**) म्हणजे समुद्रकिनारा यावरूनच 'स्वाहिली' या भाषेला नाव मिळाले होते. त्या काळात लामू (**Lamu**), ताकवा (**Takwa**), पेठ (**Pate**), मलिंडी (**Malindi**), मॉंबासा, माफिया (**Mafia**) व किलवा (**Kilwa**) ही शहरे/ बंदरे महत्त्वाची होती. पोर्तुगीजांनी बंदरांच्या मार्गे येऊन शेती व व्यापार यात रस घेतला. शेतीमध्ये मका, कसावा, काजू, टोमॅटो व तंबाखूची लागवड करायला शिकवली. त्यांची व आधी असणाऱ्या अरबांची लढाई होतच असे. आधुनिक शस्त्रांच्या जोरावर पोर्तुगीज वरचढ ठरत. मलिंडीच्या लोकांनी मात्र पोर्तुगीजांना पाठिंबा दिला. १४९८ मध्ये मलिंडी-मॉंबासाला वास्को द गामा आला होता. नंतर १५९३ मध्ये पोर्तुगीजांनी मलिंडीहून मॉंबासा येथे आपले प्रमुख केंद्र नेले. सागर किनाऱ्यावर टेहळणी व रक्षण करण्यासाठी मॉंबासा येथे जिजस (**Fort Jesus**) किल्ला बांधला. पोर्तुगीज व अरब दोघांनाही स्थानिक झिंबा (**Zimba**) लोकांचा कडवा विरोध होता.

१६५० मध्ये मस्कतहून ओमानने पोर्तुगीजांना घालवून दिल्यानंतर ओमानच्या सुलतानाचे पूर्व आफ्रिकेतील मोंबासाकडे लक्ष गेले. १६९० मध्ये तीन हजार सैन्य पाठवून त्याने मोंबासा काबीज केले. अखेर डिसेंबर १६९८ मध्ये जिंजस किल्ल्याचा पाडाव झाला. २०० वर्षे राहूनही केनियात वसाहत राज्य करण्यात पोर्तुगीजांना स्वारस्य नव्हते. भारताबरोबर व्यापारासाठी मोंबासा बंदरावर ताबा राखणे त्यांना जास्त पसंत होते. त्यामुळे त्यांनी त्या भागाची सुधारणा करण्याचे धोरण कधीच अवलंबले नाही. जाताना त्यांनी बांधलेला किल्ला जिजस, लागवड केलेली नवी शेती उत्पादने आणि स्वाहिली भाषेत रूढ झालेले पोर्तुगीज भाषेतील काही शब्द एवढेच फक्त मागे ठेवले.

समुद्रकिनारी या घडामोडी चालू असतानाच आतील भागात स्थानिक जनता व स्थलांतरित बाहेरून येणाऱ्या लोकांची टोळी युद्ध सतत होत होती. मुख्यतः ती जमीन-जुमला व बाई यांसाठी होत. अशा जमातींमध्ये बंटू, मसाई, लुवो, किसी, किपसिंगी, नंदी हे प्रमुख लोक होते. त्यांच्यातीलच कांबू जमात किनाऱ्यावरील व्यापारात लक्ष घालत असे. १७४० ते १८४० च्या काळात ओमानच्या सुलतानाने आपले प्रतिनिधी मोंबासाला नियुक्त करून कारभार करण्याचा प्रयत्न केला. परंतु स्थानिक व अरबांच्या वैमनस्यामुळे सतत सत्तापालट व अशांतता होत राहिली. १८०५ मध्ये ओमानच्या नव्या सुलतानाने ब्रिटिशांची मदत घेऊन मोंबासावर पूर्ण ताबा मिळवला. गुलामांच्या व्यापारातील फ्रेंचांच्या वर्चस्वाला शह देता येणाऱ्या संधीची ब्रिटिश वाटच पाहत होते. त्यांचा किलवा या स्थानावर डोळा होता, जे ओमानच्या अधिकाराखाली होते. १८१५ मध्ये युरोपात नेपोलियनच्या पराभवानंतर ब्रिटिशांनी फ्रेंच बेटे व सेशेल्स ताब्यात घेतले. तसेच गुलामांच्या व्यापारावर बंदी आणली. २२ ऑक्टोबर १८२२ रोजी सुलतानाने अत्यंत नाखुषीने गुलामांचा व्यापार बंद करायला मंजूरी दिली.

सुवेझ कालव्याचे महत्त्व व्यापारी दृष्टीने लक्षात आल्यानंतर नाईल नदीचा उगम शोधण्याच्या मोहिमा सुरू झाल्या. १८४४ नंतर शास्त्रशुद्ध भौगोलिक शोध सुरू झाले. रेबमन् याने प्रथमच विषुववृत्तावरील पर्वत शिखरांवर बर्फ पाहिला. युरोपीय भौगोलिक विद्वानांना हे अशक्य वाटले. पुढे क्राफ्ट (Kraft) व एथार्डट (Ethardt) या खलाशांनी आणखी बर्फाच्छादित शिखरे पाहिली. त्यांच्या प्रवासाची चित्रे त्यांनी रेखाटली. तीच किलिमांजारो व माऊंट केनियाची शिखरे होती. या खलाशी प्रवाशांत रिचर्ड बर्टन (Richard Burton), जॉन स्पीक (John Speke), ग्रॉट ((Grant), बेकर (Baker) हे प्रमुख होते. युरोपला खऱ्या अर्थाने आफ्रिकेत प्रवेश मिळवून देणारा प्रवासी खलाशी डेव्हिड लिव्हिंग्स्टोन (David Livingstone) हा होता. तो १८५३ पासून त्याच्या अंतापर्यंत (१८७३) आफ्रिकेतच होता. तिथल्या

गुलामांच्या छळाचे वर्णन त्याने प्रसिद्ध केले आहे. केनियामध्ये सर्वात जास्त भ्रमंती जोसेफ थॉमसन याने केली. तो स्थानिक लोकांत, विशेषतः मसाई जमातीत खूपच लोकप्रिय होता.

युरोपमधील जर्मनी, इटली, फ्रान्स या देशांचीही आफ्रिकेतील व्यापार व वसाहत यांसाठी चढाओढ सुरू होती. ब्रिटिश व्यापारी १८७० पासून केनियाला आपल्या संरक्षणाखाली (Protectrate) आणण्यासाठी ब्रिटिश सरकारला सूचना करत होते. १८८७-८८ इंपिरियल ब्रिटिश ईस्ट आफ्रिका कंपनीची स्थापना झाली. त्यानिमित्ताने तसेच केनिया-युगांडातील व्यापार वाढीसाठी रेल्वेची उभारणी झाली. त्यासाठी अनेक भारतीयांना काम मिळाले होते. स्थानिक लोकांचा रेल्वेला विरोध झाला तरी रेल्वेमुळे ब्रिटिशांना अंतर्भागापर्यंत वसाहत करण्याची सोय झाली. असलेल्या नैसर्गिक संपत्तीचा स्वतःसाठी उपयोग व्हावा यासाठी दळणवळण सुलभ करणे व त्यायोगे व्यापार, उद्योग व आर्थिक सत्ता आपल्या हातात राखणे ही तर ब्रिटिशांची खुबी होती.

रेल्वे एकदा तयार झाल्यानंतर ती योजना किंवा तो उपक्रम फायदेशीर करणे जरूरीचे होते. त्यासाठी मालवाहतूक भरपूर करणे हा एक उपाय होता. केनियामध्ये शेती उत्पादित मालाखेरीज दुसरा कोणताच माल वाहतुकीस उपलब्ध नव्हता. त्यामुळे जास्त लागवड करून भरपूर माल उत्पादन करणे क्रमप्राप्त होते. ब्रिटिश सरकारने युरोपियन लोकांना जमिनी घेऊन मोठ्या प्रमाणात उत्पादन घेण्याचे आवाहन केले. परंतु त्याला फारसा प्रतिसाद मिळाला नाही. कारण या पूर्व आफ्रिकेत शेती करून होणाऱ्या फायद्यापेक्षा गैरसोय, कामाचा ताण, मेहनत व शारीरिक अस्वास्थ्य हेच जास्त प्रमाणात होते. तरीही काही लोकांनी धाडस केले; परंतु यशापेक्षा अपयशच त्यांच्या पदरी पडले. १९१२ पर्यंत केनियात स्थलांतरित युरोपियन फक्त ३००० होते. ते पहिल्या जागतिक युद्धानंतर १०,००० झाले. मग कष्टाची शेती करण्यासाठी शेती कामगारांची जरूरी भासली. परंतु स्थानिक व विशेषतः किकुये लोक असे करायला तयार नव्हते. मग कायदे केले गेले. दर माणशी कर (Hut Tax) बसवला गेला. तो देण्यासाठी लोकांना शेतमजुरी करून पैसे मिळवणे भाग होते.

केनियामध्ये स्थायिक झालेल्या ब्रिटिश लोकांचे दोन विचार प्रवाह होते. एकाच्या मते त्यांनी कष्ट केलेली जमीन, मालमत्ता त्यांच्या मालकीची होऊन ती त्यांच्या मुलाबाळांना उपभोगण्यास मिळावी. केनियासुद्धा ऑस्ट्रेलिया-न्यूझिलंड सारखा गोऱ्या लोकांचा देश व्हावा. पण दुसऱ्या विचाराप्रमाणे “The Country belongs to Africans and their interest must prevail over the interest of strangers.” पुढे विन्स्टन चर्चिलच्या केनिया भेटीतही त्याने

हेच मत व्यक्त केले. त्याने म्हटले, “Discipline, Careful Education sympathetic comprehension are all that are needed to bring a very large proportion of the tribes of the Africa to a far higher social level than that at which they now stand.” १९२३ मध्ये प्रसिद्ध झालेल्या White Paper मध्ये हे मत आलेले आहे. त्यात नमूद केले आहे की, “Primarily Kenya is an African Country. The interest of the African native must be paramount.”

पहिल्या जागतिक युद्धानंतर स्थानिक लोक व त्यातही जास्त करून किकुयू लोक नैरोबीसारख्या मोठ्या शहरात आले. आफ्रिकन वातावरणाला शहरी वातावरणाची दिशा मिळाली. १९२० च्या सुमारास बऱ्याच आफ्रिकन राजकीय संघटना स्थापन झाल्या. त्यांत East African Association. The Kavirando Taxpayers Welfare Association व Kikuyu Association या महत्त्वाच्या होत्या. मार्च १९२२ मध्ये नैरोबीत प्रथमच दंगा उद्भवला. हॅरी थाकु (Harry Thaku) याना अटक झाली. २१ लोकांना मारण्यात आले. हीच केनियाच्या स्वातंत्र्य संग्रामाची पहिली ठिणगी होती.

१९२० मध्ये जोमो केन्याटा (Jomo Kenyatta) हा किकुयू नेता म्हणून प्रसिद्धीस आला. त्याला Kikuyu Central Association तर्फे इंग्लंडला आफ्रिकेची गान्हाणी मांडण्यासाठी पाठवण्यात आले होते. १९३० पर्यंत ब्रिटिश राजवटीला विरोध व निषेध हा नैरोबीतून केनियाच्या इतर भागातही पसरला. दुसऱ्या महायुद्धानंतर Kenya African Union (KAU) ची स्थापना झाली. प्रथमच ५ ऑक्टोबर १९४४ या दिवशी लेजिस्लेटिव्ह कौन्सिलवर एल्विड मॅथू (Elvid Mathu) या KAU प्रतिनिधीची नेमणूक झाली. युद्धानंतर केनियन सैनिक मायदेशी परतले. परंतु युद्धभूमीवरून परतल्यानंतर त्यांना वेगळी वागणूक मिळाली. युद्धभूमीवरचे खाणे, सोयी त्यांना खेडेगावच्या घरात मिळनात. त्यांना पुढे अंधार दिसू लागला. असंतोष वाढला. नैरोबीमध्ये दंगे वाढले. १९४६ मध्ये किकुयू लोकांनी Forty Group म्हणून स्वातंत्र्ययोद्ध्यांची (Freedom Fighters) संघटना उभारली. १९४६ मध्ये जोमो केन्याटा इंग्लंडहून परत आल्यानंतर KAU चा प्रभावी नेता बनला. पुढची सहा वर्षे जोमो केन्याटाने सर्वत्र जनजागृती व स्वातंत्र्ययुद्धाला खतपाणी देण्याचे काम केले. त्याचा परिणाम म्हणून ऑक्टोबर १९५२ मध्ये ब्रिटिश गव्हर्नरला आणीबाणी (State of Emergency) जाहीर करून ब्रिटनहून ताज्या दमाची

सैनिकी कुमक मागवावी लागली. जोमो केन्याटा व इतर १५० आफ्रिकन नेत्यांना अटक करण्यात आली. बरेच दिवस ही धामधूम सुरू होती. १४,००० आफ्रिकन्सना मारल्यावर व जवळजवळ एक लाख लोकांना तुरुंगात टाकल्यावर ब्रिटिश सरकारला विचार करणे प्राप्त झाले. हेरॉल्ड मॅकमिलन यांच्या “Wind of Change” भाषणानंतर ब्रिटिश सत्ता शुद्धीवर आली. चर्चेचे दरवाजे खुले झाले. Mau Mau चळवळीचे उद्दिष्ट साध्य झाले. ब्रिटिश सरकारलाही केनियासारख्या तोट्यात सांभाळाव्या लागणाऱ्या वसाहती डोईजड होऊ लागल्या होत्या. १९५९ मध्ये केनिया व इतर आफ्रिकेतील देशांना स्वातंत्र्य देण्यासाठी बोलणी झाली. जागतिक पातळीवर दबाव वाढू लागला. (United Nations Assembly) युनायटेड नेशन्स असेंब्लीने वसाहतींना स्वातंत्र्य मिळवून देण्याचे धोरण जाहीर केले. अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष जे.एफ. केनडी यांनी स्पष्ट केले की, “Africa should be for the Africans”

१९६१ मध्ये KAU ने संपूर्ण स्वातंत्र्याची मागणी करून जोमो केन्याटा यांच्या सुटकेचा आग्रह धरला. KAU ही संघटना किकुयू व लिओ लोकांची होती. त्यामुळे रेनॉल्ड नगाला (Renold Nagala) यांच्या नेतृत्वाखालील Kenya African Democratic Party जरा जपूनच राजकीय पावले टाकत होती. त्यांना किकुयू आणि लिओ लोकांचे वर्चस्व नको होते. अखेर ऑगस्ट १९६१ मध्ये जोमो केन्याटाची सुटका झाली. १९६३ मधील स्वातंत्र्यपूर्व सरकार स्थापनेच्या निवडणुकीत जोमो केन्याटाच्या अथक प्रयत्नांना आलेले हे यश होते. स्वातंत्र्याची किरणे उगवली. आता मागे वळून पाहणे नव्हते.

१० नोव्हेंबर १९६४ रोजी रोनाल्ड नगालाने आपला KADU पक्ष बरखास्त करून त्याचे KAU मध्ये विलिनीकरण केले. केनियाचे सरकार एकपक्षीय सरकार झाले. नवीन उदयास आलेल्या राष्ट्राने United Nations, The Commonwealth आणि Organisation of African Unity या संस्थांचे पूर्ण सदस्यत्व घेतले. तसेच युगांडा, केनिया व टांझानिया या तीन नवोदित राष्ट्रांची East African Community ही संस्था निर्माण झाली.

केनियाच्या नव्या सरकारपुढे पहिली काही वर्षे खूप प्रश्न व कामे होती. आर्थिक बाजू बळकट करायची होती. शेती सुधारणा करण्यासाठी शेतमजुरांना शेत मालक बनवायचे होते. सरकारी ऑफिसेस मध्ये व यंत्रणेमध्ये काम करण्यासाठी लोकांना योग्य ते शिक्षण देणे गरजेचे होते. मुख्य म्हणजे सर्व गोष्टींचा ब्रिटिश चेहरा बदलून केनियाकरण करायचे होते. युरोपियन लोकांच्या मालकीच्या जमिनी स्थानिक लोकांनी विकत घेणे व त्यासाठी

त्यांना पैसे उपलब्ध करून देणे आवश्यक होते. त्यासाठी नवीन आर्थिक योजना, शेती सुधारणा व सरकारी संस्था उभ्या केल्या गेल्या. १९६६ मध्ये 'मध्यवर्ती केनिया बँक'ची स्थापना झाली. शिक्षण, आरोग्य, रस्ते, वाहतूक व पाणीपुरवठा योग्य करणे तातडीच्या गरजेचे होते. १९६३ ते १९७३ या काळात संथ पण सातत्याने सर्वांगीण प्रगती होत गेली; पण १९७३-७४ च्या तेल प्रश्नामुळे या प्रगतीला खीळ बसली.

मझे जोमो केन्याटा २२ ऑगस्ट १९७८ रोजी केनिया जनतेला दुःखात लोटून स्वर्गवासी झाले. त्यांच्या निधनानंतर उपराष्ट्राध्यक्ष डॅनियल अरप मोई (Daniel Arap Moi) हे राष्ट्राध्यक्ष (President) बनले. आर्थिक प्रगती, राजकीय स्थिरता व राष्ट्राची एकसंध बांधणी ही महत्त्वाची कामे त्यांच्या डोळ्यांसमोर होती. जास्त करून जातीय बंधनावर आधारित KANU पक्षाची असलेली बैठक, पुनर्बांधणी करून त्याला राष्ट्रीय स्वरूप देणे आवश्यक होते. वस्तूंच्या कीमतीवर नियंत्रण ठेवून चलनवाढ रोखणे जरूरीचे होते. शेजारील युगांडा, सोमालिया, टांझानिया या देशातील अंतर्गत वादळांचे पडसाद सहन करण्याची शक्ती निर्माण करायची होती. त्यातच १९८४ सालच्या दुष्काळाने दणका दिला. वेळीच अन्नधान्य आयात करून व त्याचे योग्य वाटप करून सरकारने त्या परिस्थितीला धैर्याने तोंड दिले. १९८६-८७ मध्ये परिस्थितीत सुधारणा दिसू लागली. शेजारील देशातील वाढणाऱ्या अस्थिर परिस्थितीमुळे केनियावर होणाऱ्या परिणामांशी मुकाबला करण्यासाठी मझे केन्याटा व नंतर मोये यांचे प्रयत्न उपयोगी पडले. त्यांनी जाती-जमातीचे राजकारण दूर ठेवले. सरकारी सभागृह हेच वाद व चर्चेचे व त्यातून मिळणाऱ्या उत्तरांचे केंद्र ठरवले. बदलत्या जागतिक परिस्थितीत आफ्रिकन राष्ट्रांना पूर्णतः स्वावलंबी होणे अपरिहार्य होते. त्यासाठी आर्थिक स्वावलंबन, स्थिरता व भक्कम पाया असणे आवश्यक असल्याचे राष्ट्रपती मोयेने राष्ट्राला बजावले. त्यांचे म्हणणे ऐकून केनियाची जनता कामाला लागली.

मझे जोमो केन्याटा MZEE JOMO KENYATTA

केनियाच्या इतिहासात केनियाचे राष्ट्रपुरुष मझे जोमो केन्याटा यांचे स्थान एकमेवा द्वितीय असेच आहे. "Taa Ya Kenya" म्हणजे (स्वाहिलीत) 'त्यांनी केनियाला स्वातंत्र्याचा सूर्यप्रकाश आणला' असे म्हणतात. त्यांनी केनियाला हक्कासाठी लढायला, न्याय व स्वातंत्र्यासाठी झगडायला शिकवले. अर्ध्या शतकाहून जास्त पारतंत्र्याच्या अंधारात चमकणारा व केनियाच्या जनतेला दिवा दाखवून प्रकाश देणारा असा हा नेता होता. त्या प्रकाशाची झळ त्यांना स्वतःला प्रचंड लागली. दीर्घ काळचा तुरुंगवास त्यांनी भोगला. राष्ट्रपिता व सर्वांचा निर्विवाद नेता म्हणूनच स्वाहिलीत त्यांचा

उल्लेख मझे (Mzee) म्हणजे 'आदरणीय वयस्क' असा होतो.

सर्व जाती जमातींना एकत्र घेऊन त्यांनी स्वातंत्र्य चळवळ उभारली. उत्तम वक्ता व उत्तम पत्रकार म्हणून त्यांनी आफ्रिकेच्या मागण्या व गाऱ्हाणी जगासमोर मांडली. विद्वान केन्याटांनी केनियातील लोकांबद्दल पहिले पुस्तक लिहिले. उत्कृष्ट शिक्षक केन्याटांनी केनियन संस्कृती व परंपरा, वारसा (Culture and Heritage) यांचा परिचय जगाला करून दिला. स्वतःच्या जन्मभूमीवर प्रेम करून दूर गेलेल्या लोकांना परत केनियात येण्यासाठी प्रवृत्त केले. पितृवत केन्याटांनी सर्वांवर सारखेच प्रेम केले व आपुलकी दाखवली. त्यांनी लोकशाही केनियाचा पाया रचला.

केनियातील गेम पार्कस्

केनियातील गेम पार्कस् म्हणजे उघड्यावर पाहायला मिळणारे वन्य प्राण्यांचे नैसर्गिक जीवन. संपूर्ण केनियात पसरलेली ही Wild Life Game Parks दोन-तीन डझनांहून अधिक आहेत. प्रत्येक गेम पार्क काही ना काही वैशिष्ट्यांसाठी प्रसिद्ध आहे. ज्वालामुखीने निर्माण केलेल्या गोरोंगोरो-सेरेंगटीच्या विवरातील गेम पार्क हे तिथल्या वन्य श्वापदांच्या दाट वस्तीसाठी व त्यांच्या ठरावीक दिवसात होणाऱ्या स्थलांतरासाठी जगप्रसिद्ध आहे. नकुरू सरोवरात मिलियन्सच्या संख्येने असलेले फ्लेमिंगो पाहणे हा एक अप्रतिम अनुभव आहे. टुकुरू सरोवर जगातील सर्वात मोठे सुसरी मगरींचे आगर व त्यांच्या पैदाशीचे (ब्रिडींग) मोठे स्थान होय. जगातील सर्वात मोठा नाईल र्चर्च हा मासा (वजनाने ४०० पौंड) याच सरोवरात सापडतो. मॉंबासाजवळचे मल्लिंडी बंदर हे एक अगदी छोटे बेट होय. त्या बेटाभोवती रंगीबेरंगी मासे व तळाशी असलेले कोरल्स पाहणे हा एक अतिशय सुखाचा ठेवा आहे. पाण्यात माशांना खाद्य टाकले तर घेण्यासाठी तुमच्या उंचीपर्यंत ते रंगीबेरंगी मासे उंच उड्या मारतात. अशावेळी तालावर चाललेला तो रंगीत माशांचा गरबा नृत्याचाच प्रकार वाटतो. ट्रॅकिंगसाठी केनियाचे किलिमांजारो व माउंट केनिया जगप्रसिद्ध आहेत. त्याच ट्रेकरवर ४५० हून अधिक जातीचे पक्षी न्याहाळता येतात. केनियाच्या या सर्व गेम पार्कस्ची मजा लुटण्यासाठी जगभरातून असंख्य पर्यटक येत असतात.

युगांडाच्या माझ्या चार वर्षांच्या वास्तव्यात मी तीन-चार वेळा हा आनंद लुटला. सिंहाचे कुटुंब केलेली शिकार खाताना १५ फुटांवरून पाहिले. हरिणाची शिकार करणारी सिंहीण आमच्या गाडीच्या जवळून धावताना पाहिली. हत्ती, जिराफ व झेब्रांच्या झुंडी पाहिल्या. मल्लिंडीच्या माशांना हाताने भरवले. मसाई माराच्या जंगलात तंबूत राहिलो तेव्हा बाहेर श्वापदे खेळत होती व त्यांच्या आवाजामुळे रात्रभर झोप लागली नव्हती.

लाखो फ्लेमिंगोज पाहताना डोळे भरून गेले व आनंदाने केव्हा वाहू लागले समजलेच नाही.

इजिप्तमध्ये मानवनिर्मित आश्चर्य प्राचीन पिरॅमिडस् पाहिले. युरोपमधील मानवाची सौंदर्यदृष्टी पाहिली. अमेरिकेतील मानवनिर्मित भव्यता पाहिली. तरीही केनियामध्ये मानवाला निसर्गाने दिलेला सौंदर्याचा, आश्चर्याचा व जिवंतपणाचा हा ठेवा अवर्णनीय आहे. त्याला दुसऱ्या कोणत्याही आश्चर्याची व निर्मितीची सरच येणार नाही.

आंतरराष्ट्रीय संबंध

शेजारील राष्ट्रांशी मैत्रीचे संबंध राखण्यासाठी दुसऱ्यांच्या कारभारात आपण होऊन ढवळाढवळ न करण्याचे धोरण केनियाने अवलंबले आहे. आंतरराष्ट्रीय संबंध चांगले ठेवण्यासाठी आंतरदेशीय व्यापार हा एक उत्तम उपाय केनियाने योजला आहे. तसेच केनियाचे गेम पार्कस् व त्याच्या आकर्षणाने येणारे परदेशी पर्यटक हे परस्पर राष्ट्रांचे दृढ नाते निर्माण करतात. तसे पाहता केनियाच्या भोवतालच्या सर्व राष्ट्रांत अस्थिरता, राज्यक्रांती व बंडाळ्या सतत होत राहिल्या आहेत. त्यामुळे केनियामध्ये युगांडा, रुवांडा, बुरुंडी, सुदान या देशातून निर्वासितांचे लोंढे येतच राहतात. त्यांच्यासाठी केनिया हे सुरक्षित आश्रयस्थान झाले आहे. तसेच या सर्व देशांच्या शांतीसाठीच्या प्रयत्नात केनियाने अनेक वेळा तटस्थ मध्यस्थाची भूमिका निभावली आहे. आफ्रिका खंडातील इतर कोणत्याही देशाच्या राजधानी शहरापेक्षा नैरोबी या केनियाच्या राजधानी शहरात आंतरराष्ट्रीय मदत संस्था व राजकीय सरकारी संस्थांच्या मुख्य कचेऱ्या जास्त आहेत. ब्रिटन, इटली, जर्मनी या देशांच्या नैरोबीमधील दूतावासातूनच आफ्रिकेतील सुदान, इथियोपिया, सोमालिया या देशांनाही सेवा पुरवली जाते. जागतिक पातळीवर आफ्रिकेतील मागासलेल्या व इतर प्रश्नांसाठी मदत करणाऱ्या पुष्कळ संस्था त्यांचा कारभार नैरोबीहूनच करतात. अमेरिकेशी चांगले संबंध ठेवण्यासाठी आणि आयात-निर्यातीमधील तफावत कमी करण्यासाठी केनियाने अमेरिकेबरोबर अनेक द्विपक्षीय व्यापारी करार केले आहेत.

ABRIVATIONS

1. DP Democratic Party
2. KY Kabaka Yekka-The King Only- वगांडाच्या राजाने स्थापलेला पक्ष
3. OAU Organisation of African Unity -ईदी अमीन पूर्वीचे चौकशी मंडळ
4. GSU General Service Unit-ईदी अमीन पूर्वीचे चौकशी मंडळ
5. SRB State Reserve Bureau-
6. NRA National Resistance Army
7. NRAC National Resistance Army Council
8. NRC National Resistance Council
9. NRM National Resistance Movement
10. UFM Uganda Freedom Movement
11. UNLA Uganda National Liberation Army
12. UNLF Uganda National Liberation Front
13. UPA Uganda Peoples Army
14. UPC Uganda Peoples Congress
15. UPDA Uganda Peoples Democratic Army
16. UPDM Uganda Peoples Democratic Movement
17. UHRA Uganda Human Rights Activities

BIBLIOGRAPHY FOR THE UGANDA PROJECT

1. BURUNDI
  1. Burundi Page - From the University of Pennsylvania - Africa Studies Department
  2. CIA World Factbook - Burundi
2. RWANDA
  1. World Encyclopedia-Rwanda
3. CONGO
  1. CIA World Factbook - Congo, Democratic of the
  2. infoplease.com - Congo, Democratic Republic of the
4. SUDAN
  1. Arab Net - Sudan
  2. Sudan Site - Country Profile
5. TANZANIA
  1. Tanzania Facts & Profile
  2. CIA World Factbook - Tanzania
6. KENYA
  1. Tim & Lara Beth's Kenya Page
  2. RCBowen Kenya Page
  3. Kenyaweb
7. UGANDA
  1. CIA World Factbook - Uganda
  2. Uganda A Country Study By Rita M. Byrnes Federal Research Division Library of Congress

All the websites mentioned above are searched from Yahoo.com

सागरातील स्वर्ग 'सेशलस व मॉरीशस'

१९८३ ते १९८८ या कालावधीत बँकेतर्फे युगांडामध्ये कामासाठी वास्तव्य करत असताना आफ्रिका खंडाच्या पूर्वेस थोडेसे दक्षिणेच्या बाजूला हिंदी महासागरात असलेले सेशलस (Seychelles) 'मॉरीशस' (Mauritius) ला जाण्यासाठी मन फार इच्छा करत होते. त्यावेळी या बेटांच्या समुहाबद्दल खूप ऐकले होते. समुद्र, निसर्ग, रंगीबेरंगी माशांचे जग, याबद्दल खूप कुतूहल वाटत होते. त्यावेळी जमले नाही, पण हा योग पुढे बँकेमुळेच १९९८ साली घडून आला. १५ दिवसांसाठी या प्रदेशात काम व मनोसक्त भटकणे झाले. स्वच्छ सुंदर समुद्रकिनारा, निळाशार पारदर्शी समुद्र, प्रदूषण मुक्त वातावरण, मऊमऊ पांढरी गुळगुळीत वाळू, समुद्रकिनाऱ्याला लागून असणारे छोटे छोटे डोंगर व त्यावरून गेलेले उंचसखल वळणावळणाचे रस्ते, समुद्रातील रंगीबेरंगी जलचर, प्रवाळ, शेवाळ व खडक, गर्द झाडी, छोटी छोटी बेटे या सर्वांमुळे पृथ्वीवरील महासागरातील स्वर्गच वाटावा असा हा प्रदेश आहे.

प्रदेश कसला म्हणा! छोट्या छोट्या १०० ते ११० बेटांचा समूह. त्याला ओळखला जाणारा हा देश म्हणजे सेशलस. हिंदी महासागरात असलेली ही बेटे जगातील पर्यटकांचे आकर्षण होऊन गेली आहेत. 'प्रत्येक क्षण म्हणजे आनंदाचा ठेवा' असा या देशाचा मूलमंत्र होऊन बसला आहे. विमान वाहतुकीच्या आधुनिक व प्रगत सोयी यामुळे जग जवळ येऊन संपूर्ण जगभरातून येथे येणाऱ्या पर्यटकांची संख्या दिवसेंदिवस वाढतेच आहे.

सेशलसचा इतिहास फारसा जुना नाही. २०० वर्षांपूर्वी ही बेटे खऱ्या अर्थाने जगाला माहिती झाली. इ.स. १५०३ साली वास्को द गामा भारतातून परत जाताना या बेटांवर उतरला होता. इ.स. १५०६ साली आणखी एक पोर्तुगीज खलाशी फर्नाओ सोअर्स (Fernaõ Soares) याच्या नजरेला ही बेटे पडली होती. इ.स. १६०८ साली ब्रिटिश इंडिया कंपनीच्या प्रवासात इंग्रजांचे पाऊल 'माहे' या मुख्य बेटावर पडले. इ.स. १७४२ साली फ्रेंच येथे आले. इ.स. १७५६ मध्ये फ्रेंचांनी या बेटावर ताबा मिळवला आणि त्यांच्या मॉरीशस कॉलनीचा एक भाग म्हणून या बेटांचा कारभार पाहू लागले. पुढे इ.स. १८१४ च्या पॅरिसच्या तहानुसार ब्रिटिशांनी ते या बेटांवर हक्क संपादन केला. फ्रेंचांच्या काळातच मॉरीशसचा गव्हर्नर श्री. माहे याचे नाव प्रमुख बेटाला देण्यात आले. फ्रेंचांनी कदाचित फ्रान्सच्या अर्थतज्ज्ञ सेशलसचे नाव या बेटांच्या समुहास दिले असावे. 'सेशलस'चा दुसरा अर्थ 'सहा बहिणी' असाही होतो. बहुधा प्रथम दर्शनी दिसणाऱ्या

सहा बेटांमुळेही हे नाव पडले असावे. नंतरच्या काळात इ.स. १७६८ ते १७७२ या अवधीत प्राले (PRANSLIN), ला डिंगो (LA DIGUE) इत्यादी अनेक जवळची बेटे फ्रेंचांच्या नजरेस पडली. इ.स. १९०३ साली मॉरिशसपासून स्वतंत्र होऊन हा बेटांचा समूह 'सेशल्स' अशी फ्रेंचांची वेगळी वसाहत म्हणून ओळखली गेली. विसाव्या शतकामधील दोनही जागतिक युद्धांचा सेशल्सवर फारसा परिणाम झाला नाही. २९ जून १९७६ रोजी वसाहत राज्य संपुष्टात येऊन सेशल्स स्वतंत्र झाले. इ.स. १९९३ मध्ये सार्वजनिक निवडणुका होऊन तेव्हापासून लोकनियुक्त सरकार देशाचा कारभार पाहत आहे. २७ वर्षे सलग अधिकार गाजवलेल्या राष्ट्राध्यक्ष श्री. रेने (RENE) याने एप्रिल २००४ मध्ये आपण होऊन खुर्ची खाली करून उपराष्ट्राध्यक्ष जेम्स मिचेल (JAMES MICHEL) याच्याकडे अधिकार सुपूर्त केले.

सेशल्सची आजची लोकसंख्या फक्त ८०,००० आहे. सेशल्सचे लोक फ्रेंच, आफ्रिकेमधून आणलेले गुलाम, इंग्रज तसेच भारतीय व चिनी व्यापारी यांच्या मिश्रणांतून तयार झालेले आहेत. या बहुजातीय व बहुदेशीय समाजात त्या त्या जाती जमातीचे संस्कार, आचार, राहणी, खाणे, वृत्ती यांचे मिश्र दर्शन देऊन जाते. फ्रेंच भाषेतून व इंग्रजीच्या सहाय्याने निर्माण झालेली सेशल्सची क्रिओल (CREOLE) ही भाषा आहे. त्याच्या बरोबरीने फ्रेंच व इंग्रजी भाषासुद्धा वापरात आहेत. सेशल्सचा माणूस कधीच घाईत नसतो. त्याला गप्पा मारायला, हसायला भरपूर वेळ असतो. त्याची राहणी आनंदी व मुक्त होऊन जगण्याची बनली आहे. ऑफीसेस, सरकारी व खाजगी बँका, विमान कंपन्या इ. ठिकाणी नोकरीवर स्त्रीवर्गच जास्त आहे. पुरुषवर्ग मुख्यत्वे मासेमारी व थोडीफार शेती यात आहे. पर्यटनामुळे येथील प्रमुख व्यवसाय हा हॉटेलचा आहे. तिथेही स्त्रियाच प्रामुख्याने असतात. सेशल्सच्या लोकांचे दिसणे कसे आहे म्हणून विचारले तर वर्णन करणे अवघड आहे. कारण तीन चार देशांच्या मिश्रणातून ही जनता निर्माण झाली आहे. रंगाने ते गोरे, काळे किंवा सावळेही असू शकतात. त्यांचे केस सोनेरी, काळे किंवा भुरे असतात. त्यांच्या डोळ्यांचे रंग काळे, निळे, तपकिरी किंवा घारे आढळतात, परंतु सर्वात समाईक असलेली गोष्ट म्हणजे त्यांचा आनंदी, मोकळा, पापभिरू स्वभाव, दुसऱ्याला मदत करण्याची तत्पर वृत्ती. कदाचित या गुणांमुळेही निसर्गाबरोबरच त्यांच्या देशात पर्यटक आकर्षित होत असावेत.

या १०० ते ११० बेटांच्या समूहाचे एकूण जमिनीचे क्षेत्रफळ ४५५ स्क्वेअर किलो मीटर असून त्यांना एकूण समुद्रकिनारा ४९१ किलो मीटर एवढा लाभला आहे. या बेटांमधील मुख्य बेट म्हणजे माहे होय. हे सर्वात महत्त्वाचे असलेले बेटसुद्धा

आकाराने फार मोठे नाही. साधारण १५५ स्क्वेअर किलो मीटर आकाराचे हे बेट २७ किलो मीटर उत्तर-दक्षिण व ७ किलो मीटर पूर्व-पश्चिम हा त्याचा विस्तार आहे. त्याच बेटावर व्हिक्टोरिया हे राजधानीचे ठिकाण आहे. माहे या बेटाला जगातील सर्वात सुंदर, निसर्गरम्य बेट म्हणता येईल. या लहानशा बेटावर जवळजवळ ७० बीच आहेत. एक बीच दुसरा बीच सारखा नाही. वर्षातील सहा महिने समुद्र एका भागात खवळलेला असतो. त्याच वेळी दुसऱ्या भागातील समुद्र तितकाच शांत व सुंदर असतो. खवळलेल्या समुद्राचे रौद्र रूप मात्र भयावह असते. समुद्रकिनाऱ्याला लागून डोंगर आहेत. वर्षभर पडणाऱ्या पावसामुळे घनदाट अरण्याने हे डोंगर वेढलेले आहेत. त्यातूनच मधून मधून तुरळक वस्ती दिसते. एका डोंगरमाथ्याच्या एका घरापाशी जाण्याचा रस्ता त्याहूनही अवघड वाटला. समुद्रकिनाऱ्यालागत असणाऱ्या या निसर्गरम्य रस्त्यावरून कोटूनही आपल्याला सागर दर्शन घडत असते. माहेच्या दक्षिणेस असलेल्या विमानतळावर उतरतानाच या बेटाचे मोहमय दर्शन आपल्याला घडते. तिथल्या समुद्राच्या पाण्याचा रंग वेगळा व जात वेगळी आहे, याची जाणीव होते.

व्हिक्टोरिया या राजधानीच्या शहराची वस्ती २०,००० असून हेच सेशलसचे मुख्य बंदर आहे. फारशी शेती व कारखाने नसल्यामुळे रोजच्या गरजेच्या वस्तूंपासून चैनीच्या वस्तूपर्यंत सर्वच गोष्टी या बंदरातून आणल्या जातात. याच व्हिक्टोरिया शहराच्या प्रमुख चर्चजवळ लंडनच्या क्लॉक टॉवरची प्रतिकृती उभी केली आहे. माहे बंदराखेरीज प्राले (३८ स्क्वेअर किलो मीटर), ला डिंगो (१० स्क्वेअर किलो मीटर), राऊंड आयलंड, तोयेनी, पक्ष्यांचे बेट, डेनिस अशा फक्त ८ ते १० बेटांवरच थोडीफार मनुष्य वस्ती आहे. इतर बेटे अजून निर्मनुष्यच आहेत.

भारताच्या दक्षिण भागातून सेशलस येथे गेलेले पिल्ले, शेड्डी ही कुटुंबे आता तिथे पाय रोवून आहेत. पूर्वी हे लोक तेथील जंगलतोड करून लाकडाचा व्यापार करत. तसेच नारळ, कोको, दालचिनी, डमेर (नारळासारखे फळ) यांची निर्यात करण्याचा व्यवसाय करत. बरेचजण तिथेच स्थाईक झाले. यामुळेच अजूनही सेशलसचा बराच व्यापार भारतीय व चिनी लोकांच्या हातात आहे.

पर्यटन व्यवसायामुळे हॉटेल्स व त्याचबरोबर बांधकाम हे व्यवसाय सेशलसमध्ये महत्त्वाचे आहेत. याही व्यवसायात भारतीयांचा मोठा वाटा आहे. व्हिक्टोरिया शहरात श्री. विजय पटेल यांनी फक्त १३ महिन्यांच्या कालावधीत बांधलेले स्टेडियम म्हणजे एक प्रेक्षणीय स्थळच आहे. आज साधारण पाच ते सहा हजार भारतीय तिथे स्थायिक झाले आहेत. सेशलसचे संपूर्ण अर्थकारण हे पर्यटन व्यवसाय व टूना फिश निर्यातीवर

अवलंबून आहे. या दोन व्यवसायातच ४०% कर्मचारी आहेत व ७०% परकीय चलनाची मिळकत यातूनच होते. टूना जातीचा मासा युरोपमध्ये निर्यात केला जातो. या दोन व्यवसायातून उपलब्ध होणारे परकीय चलन देशामध्ये लागणाऱ्या वस्तूंच्या आयतीसाठी वापरले जाते. अर्थातच ते परकीय चलन पुरे पडत नाही. रोजच्या गरजेच्या वस्तू, चैनीच्या वस्तू, बांधकामासाठी लागणारे सामान इतकेच नाही तर बरेच प्रशिक्षित कामगार (SKILLED WORKERS) बाहेरून आणावे लागतात. त्यामुळे बँकांना परकीय चलन विनियोग करताना वेटिंग लिस्ट करावी लागते. पर्यटन व्यवस्थेत सुधारणा करून पर्यटकांना अधिक आकर्षित करणे हाच सरकारचा एकमेव कार्यक्रम असतो. देशाला हवा असणारा आयात प्रामुख्याने युरोप, दक्षिण आफ्रिका, केनिया, सिंगापूर व चीन येथून केला जातो.

युरोपीय सर्व देशातून बहुसंख्य पर्यटक सतत येत असतात. त्यांना येथील समुद्रकिनारा, सूर्यप्रकाश, निसर्ग याचे प्रचंड आकर्षण असते. फक्त शनिवार रविवारच्या सुट्टीसाठीसुद्धा युरोपातून प्रवासी येतात. या पर्यटकांसाठी बांधलेली एकाहून एक सुंदर हॉटेल्स समुद्रकिनार्यावर आहेत. त्यापैकी मलेशियन बरजथ्या गुपची तीन, प्लॅटेशन क्लब व कोरल स्टँड ही हॉटेल्स फारच सुंदर आहेत. प्लॅटेशन क्लबमध्ये जागतिक सुंदरी स्पर्धा व जागतिक फॅशन शो भरवले जातात.

व्हिक्टोरिया बंदरातून समोरच्या बंदरावर एक दिवसाची ट्रीप असते. बंदराच्या किनाऱ्यावरून समोरच चार-पाच छोटी छोटी बेटे दिसतात. त्यापैकी एक लाँग आयलंड, एक राऊंड आयलंड असून एका बेटावर सेशल्सचा तुरुंग आहे. राऊंड आयलंडवर वस्ती नाही, पण ते बेट इतके लहान आहे की, संपूर्ण बेटाला दहा मिनिटात पायी फेरी पूर्ण होते. त्या बेटावर पर्यटकांसाठी एक छोटे रेस्टॉरंट आहे. स्वादिष्ट जेवण व जेवणात टुना फिश आवर्जून असते. या छोट्या बेटाच्या भोवतालचा समुद्र अत्यंत स्वच्छ, उथळ व निळा भोर आहे. त्यात खूप रंगीबेरंगी मासे व प्रवाळ शेवाळांचे निरनिराळे आकार, प्रकार व रंग पाहायला मिळतात. ते पाहणे म्हणजे एक स्वर्गीय आनंद असतो. काचेच्या खिडक्या व काचेचा तळ असलेल्या बोटीमधून आपल्याला दूरवर नेतात. काचेच्या खिडकीपर्यंतचा भाग पाण्यात असतो. आत बसून दोनही बाजूच्या खिडक्यांमधून व तळाच्या काचेतून तुम्हाला रंगीबेरंगी मासे बघता येतात. तुमच्या आणि त्यांच्यामध्ये फक्त काचेचा पडदा असतो. एकच आश्चर्य वाटते ते हे की माशांचे कळप एकाच प्रकारचे डिझाईन असलेले एक गूप करून बागडत असतात. ते एकमेकांना कसे ओळखू शकतात ते समजत नाही. समुद्रातील वनस्पती, शेवाळ,

प्रवाळ पाहून तर अचंबाच वाटतो. निसर्गाच्या या निर्मितीपुढे नतमस्तक व्हायला होते. किती पाहू अन् किती नको असे होऊन जाते. बोटीतून फिरत असताना पर्यटकांना साहजिकच त्या माशांना स्पर्श करण्याची जबरदस्त इच्छा निर्माण होते. मग तुमची तीही इच्छा सफल केली जाते. थोडे अंतर गेल्यानंतर पर्यटकांना पाण्यात उतरता येते. तुमच्या तोंडावर मास्क आणि श्वासासाठी पाण्याच्या पृष्ठभागावर जाणारी नळी असे लावून तुम्ही पाण्यात उतरता. लगेचच तुमच्या अंगाभोवती असंख्य मासे घिरट्या घालू लागतात. तुम्ही त्यांना हात लावायचा कितीही प्रयत्न केला तरी ते तुमच्या हाताला लागत नाहीत. मात्र मध्येच एखादा मासा तुमच्या गालाला किंवा शरीराला स्पर्श करून जातो. खाली उथळ असलेल्या तळाशी नजर जाताच त-हेत-हेचे प्रवाळ - शेवाळ दिसतात. हे पाण्याच्या तळाशी पोहणे वाटते तितके सोपे मुळीच नसते. याला स्नोर्कलींग म्हणतात. तास दीड तास तुमचा वेळ कसा जातो ते समजतही नाही, परंतु आयुष्यात एकदा तरी हा अनुभव घ्यायलाच हवा असा आहे.

सेशल्सच्या एकूण बेटांपैकी माहे हे सर्वांत मोठे बेट असूनही त्या बेटाच्या किनाऱ्याने फेरी मारण्यास एक दीड तास पुरेसा होतो. त्या बेटावर असणारे अनेक बीचस् विविध स्वरूपात दिसतात. विशेषतः माहे बीच, उत्तरेकडचा बाओलीन बीच, (BEAU VALLON BAY) ईशान्येकडचा बीच, फारच सुंदर आहेत. बाओलीन बीचच्या समुद्रात तासन् तास डुंबत राहिलो तरी समाधान होत नाही. या बीचवर तुम्हाला हेलिकॉप्टरने समुद्रात थोड्या अंतरावर उंच घेऊन जातात आणि उंचावरून पॅराशूटच्या साहाय्याने तुम्हाला समुद्रात सोडून देतात. काही काळ तुम्ही समुद्रात कशाच्याही आधाराविना असता. पॅराशूटमुळे तुम्ही नक्की बुडत नाही. थोड्या वेळाने दुसरी बोट येऊन तुम्हाला पाण्यातून बाहेर काढते आणि किनाऱ्यावर घेऊन येते. हा मोठा थरारक अनुभव असतो. हे व असे अनेक पाण्यावरचे खेळ तुम्हाला खेळता येतात. ही सागरावरची मौज पर्यटक मनमुराद लुटत असतात. सेशल्सच्या चौफेर असणाऱ्या समुद्रकिनाऱ्यावर काळे, लाल दगड व खडक आहेत. या खडकावर तासन् तास बसून जोरात येणाऱ्या पाण्याच्या लाटा पायावर आपटून घेणे म्हणजे एक विलक्षण अनुभव असतो, परंतु काही ठिकाणी काही वेळा या लाटा इतक्या मोठ्या व जोराने येत असतात की, आपण त्यांच्या जवळसुद्धा जाऊ शकत नाही. सागराचे हे रूप पाहून मनाचा थरकाप होऊन जातो, परंतु कितीही म्हटले तरी समुद्र अनुभवायला, मनोसक्त डुंबायला आणि समुद्रासारखेच मन अथांग भरून यायला सेशल्सला भेट द्यायलाच हवी.

सेशल्सहून मॉरिशसला जाण्यास २ तास १० मिनिटांचा विमान प्रवास लागतो.

मॉरिशस हा देशही सेशल्स इतकाच सुंदर व प्रेक्षणीय आहे. मॉरिशसला ज्वालामुखीने निर्माण झालेली जमीन व मधेच असलेली डोंगरांची रांग आहे. मॉरिशस सेशल्सपेक्षा अधिक प्रगत आहे.

प्रथमतः डच व नंतर इ.स. १७१५ मध्ये फ्रेंच इथे आले. त्यांनी रस्ते, बंदर व साखर कारखाने सुरू केले. आफ्रिका व मदागास्कर येथून ऊस लागवडीसाठी गुलाम आणले. इ.स. १८१४ मध्ये ब्रिटिशांनी या प्रदेशांवर ताबा मिळवला. इ.स. १८३५ पासून भारतीयांनी येथे येऊन साखर उद्योग भरभराटीस आणला. १२ मार्च १९६८ रोजी मॉरिशस हे स्वतंत्र राष्ट्र उदयास आले. भारतीय लोकांची वाढती लोकसंख्या व त्यांना मिळालेला मतदानाचा अधिकार यामुळे राजसत्ता मुळच्या क्रिओल लोकांकडून भारतीय वंशाच्या लोकांच्या हातात आली. मॉरिशसमध्ये हिंदू मॉरिशियन ६८%, क्रिओल २७% व इतर ५% लोक आहेत. हिंदू, ख्रिश्चन व मुस्लिम धर्म तिथे आहेत. साखर उद्योगाबरोबरच तिथे वस्त्रोद्योग, पर्यटन व प्रेशस स्टोनस्, पर्ल्स हे व्यवसाय महत्त्वाचे आहेत.

मॉरिशसची पोर्ट लुईस ही राजधानी म्हणजे आपल्या फोर्ट मुंबईप्रमाणे आहे. मॉरिशस ही फ्रेंच वसाहत होती. त्यामुळे पोर्ट लुईसचे बांधकाम, रस्ते, रचना पाहून पॅरीसचीच आठवण येते. अत्यंत स्वच्छ मोठे रस्ते, शिस्तबद्ध वाहतूक हे पाहून कोणत्याही आधुनिक प्रगत जगात गेल्यासारखे वाटते. इथेही चोहोबाजूंनी समुद्रकिनारा असून पाण्यातील खेळ, सुंदर, सुंदर भव्य हॉटेल्स आहेत. दीड दोन दिवसात संपूर्ण मॉरिशस हिंडून होते. मॉरिशसमधील भारतीय लोक मूळचे बिहारमधून तिथे गेलेले आहेत. अजूनही बऱ्याच घरात भोजपुरी भाषा बोलली जाते. आपण भारतीय असल्याचा त्या लोकांना फार अभिमान आहे. भारतातून कोणी तिकडे गेलेले त्यांना भेटले की, देवदूत आल्यासारखा त्यांना आनंद होतो. गंगासागर या तलावाचे काठी राम, कृष्ण व शिवमंदिर अप्रतिम बांधले आहे. ज्वालामुखीमुळे निर्माण झालेला खोल खड्डा (CRATER) आहे. त्याची खोली १५ मजल्यांएवढी असून तळाशी पाणी आहे. मॉरिशसच्या एका भागात काही एकरांचा एक जमिनीचा तुकडा आहे. या भागावर ज्वालामुखीचा परिणाम होऊन तिथली जमीन सात रंगांची बनली आहे. सातही वेगवेगळे रंग तुम्ही सहज पाहू शकता. नैसर्गिकपणाने भूमातेला दिलेले हे रंगीत वस्त्र पाहताना अवाक होऊन आपण पाहातच राहतो. सूर्याच्या किरणांनी त्या भागातील भूमातेला स्पर्श केला की भूमाता लाजून चूर होते आणि तिच्या शरीरावर एक वेगळीच चकाकी उजळून येते. निसर्गाचा हा एक आगळा वेगळा चमत्कारच

आहे.

सेशलस व मॉरिशस ही पर्यटन स्थळे असल्यामुळे तिथे कॅसिनोज नसते तरच नवल वाटले असते. लास वेगासची जुगारी दुनिया येथे येण्यापूर्वी मी पाहिली असल्यामुळे मला इथले कॅसिनोज कमी वाटले. तरी तसेच वातावरण, तशीच धुंदी, तसाच झगमगाट व तसाच नाण्यांचा खणखणाट ऐकायला मिळाला. हा मोह तुम्ही आवरूच शकणार नाही. दोनही ठिकाणच्या हॉटेलमध्ये संगीत, नृत्य यामुळे सायंकाळपासून मध्यरात्रीपर्यंत धुंद करून टाकणारे वातावरण असते. सेगा नृत्य व त्यासाठी पेहराव केलेले रंगीबेरंगी घोळदार झगे घालून फुलवून केलेले हे नृत्य पाहात राहावे असे असते.

या दोनही देशातील निसर्गाचे खजिने व सामुद्रिक संपत्ती पाहून मन तृप्त होते. पृथ्वीवर याच्याइतके मानवाचे निसर्गाशी ऐक्य, एकात्म, तादात्म्य कोठेही नसेल असे वाटते. प्रत्येक क्षणाला हा सुंदर निसर्ग पाहताना आपल्या स्वप्नातील एक एक पानच उलगाडत गेल्यासारखे वाटते. या एका बाजूस असलेल्या समुद्रातील या बेटांच्या समुहावर जे प्रथमतः गेले असतील त्यांना किनाऱ्यावरील मऊ मऊ पांढरी वाळू, उंच उंच नारळाची झाडे, किर्द दालचिनीचे दाट अरण्य, माशांचे रंग व सागराच्या तळाशी असलेले प्रवाळ, शेवाळ वनस्पती पाहून काय आनंद झाला असेल, याची कल्पना केलेलीच बरी.

मी तर त्यानंतरच्या आयुष्यात या दोन आठवड्यांच्या आठवणी मनात घोळवत, सुंदर स्वप्नांना कुरवाळत कोणत्याही अडचणींच्या काळात दुखऱ्या मनावर फुंकर घालायचा प्रयत्न करतो. आकाशातील, समुद्रामधील व निसर्गाचे वेगवेगळे रंग आठवून कोणताही क्षण मी रंगतदार करू शकतो.

अभिप्राय यादी

क्र.	लेखक	कोठे व कधी	लेखन प्रकार
१	श्री. अभय टिळक	दै. लोकमत ता. ३० नोव्हेंबर २००३	पुस्तक अभिप्राय
२	श्री. दिपक श्रीराम मांडे	साहित्य सूची : ग्रंथागमन विशेषांक, सप्टेंबर २००२	पुस्तक अभिप्राय
३	श्री. दादा महाजन, तळेगाव दाभाडे	साप्ताहिक अंबर, रविवार ४ ऑगस्ट २००२	पुस्तक अभिप्राय
४	श्री. विवेक भुसे	दै. लोकमत, रविवार २२ सप्टेंबर २००२	पुस्तक अभिप्राय
५	श्री. तुषार नानल	दै. महाराष्ट्र टाईम्स, रविवार ११ ऑगस्ट २००२	पुस्तक अभिप्राय
६	डॉ. राहूल गोखले	दै. केसरी, रविवार १० नोव्हेंबर २००२	पुस्तक अभिप्राय
७	श्री. माधव गाडगीळ, पॉप्युलर बुक हाऊस, पुणे	२६ नोव्हेंबर २००२	खासगी पत्र
८	श्री. भा.वा. सातवळेकर, पुणे	१ जुलै २००२	खाजगी पत्र
९	श्री. सुधीर धनवटकर, भिवंडी	१ जानेवारी २००३	खाजगी पत्र
१०	श्री. अरविंद साने यांचे श्री. कुसुमाग्रजांचे उत्तर	२३ फेब्रुवारी १९९६	खाजगी पत्र
११	श्री. वसंत पाटील यांचे हस्ते श्री. कुसुमाग्रजांचे पत्र	४ एप्रिल १९९६	खाजगी पत्र
१२	श्री. गं.न. कुळकर्णी (कवी दवाबिंदु) वाई, सातारा	३ फेब्रुवारी २००४	खाजगी पत्र
१३	श्री. बाळासाहेब गोडबोले, ठाणे	२१ ऑगस्ट २००२	खाजगी पत्र
१४	डॉ. दिलीप साने, पुणे	२९ जून २००२	खाजगी पत्र

फेरफटका 'चकुलां'च्या देशात

- अभय टिळक

युगांडा म्हटले की आठवतो तो ईदी अमीन. आठवते त्याची रासवट राजवट. त्याने केलेला नृशंस नरसंहार, त्याच्या जुलमी अमदानीत भरडून निघालेले युगांडावासी. त्याच्या वरवंट्याखाली सापडले गेलेले अशियायी. त्यापलीकडे युगांडाबाबतचे आपले ज्ञान कमालीचे तोकडे. प्रांजळपणे सांगायचे तर जवळपास शून्यच! युगांडामधील सर्वसामान्य नागरी जीवन समाजरचना, राजकीय व्यवस्था (की युगांडाच्या जणू पाचवीलाच पुजलेली अव्यवस्था?) याबद्दल आपण बव्हंशी अनभिज्ञच असतो. लहानपणी भूगोलाच्या क्रमिक पाठ्यपुस्तकात केव्हा तरी वाचलेला असतो युगांडाचा उल्लेख - 'पॅरल ऑफ ईस्ट आफ्रिका' म्हणून. सुपीक जमीन, अनुकूल हवामान यापायी भरघोस उत्पादनक्षमता असणारी शेती लाभूनही युगांडाचे अर्थकारण इतके मागास का; युगांडाला सततच बंडाळ्या-उठावांचा वेढा का पडलेला असतो वगैरे प्रश्नांची उत्तरे शोधण्यालाही मग अवसर आणि जिज्ञासा कुणाला असावी? युगांडाचे अर्थकारण, तेथील वित्तव्यवस्था, बँकींग, युगांडाच्या राशीला बसलेल्या अराजकाचे या क्षेत्रांवर होणारे प्रतिकूल परिणाम, देशाच्या तर मग प्रगाढ अज्ञानच आहेत. हेही तसं स्वाभाविकच. या बाबींसंदर्भात 'फर्स्ट हॅण्ड एक्सपिरिअन्स'वर आधारित पुस्तक तरी लिहिणार कोण आणि ते वाचणार कोण?

मात्र असा एक दस्तावेज 'अविस्मरणीय युगांडा' या पुस्तकाच्या रूपाने उपलब्ध झाला आहे हे पुस्तक अनोखे आहे. त्याची निर्मिती, तसेच निर्मितीमागील प्रेरणाही चाकोरीबाहेरची आहे. या ग्रंथाचा कर्ता आहे एक निवृत्त बँक अधिकारी. अरविंद केशव साने हे त्यांचे नाव. बँक ऑफ बरोडाच्या युगांडामधील शाखेत चार वर्षांच्या नियुक्तीवर गेलेल्या साने यांच्या स्मरणरंजनातून हे पुस्तक साकारले आहे. बँकेच्या कंपाला येथील शाखेत अधिकारपदावर काम करत असताना लेखकाला आलेले विविधांगी अनुभव, संवेदनशीलतेने टिपलेले रोमांचक क्षण, अंगावर काटा आणणाऱ्या आठवणी ही या पुस्तकाची शिदोरी. ही रोजनिशी नाही. हे आहे निखळ स्मरणरंजन. स्मृतीच्या वाळूवर उमटलेल्या ठशांतून डोकावणाऱ्या युगांडाचे स्मरणचित्र.

पुस्तकाच्या पानापानातून डोकावतो तो कमालीच्या राजकीय, तसेच लष्करी अस्थिरतेने गांजलेला युगांडा, अस्वस्थ करणारा. क्रांती अथवा लष्करी बंडाळीद्वारे दर दोन-तीन वर्षांनी होणारा सत्तापालट हा नित्याचाच त्यामुळे कोणालाही सत्ताधिकाची

कारकीर्द तशा अल्पकालीनच. त्यामुळे गादीवर येणाऱ्या प्रत्येकालाच आपल्या 'उद्या'च्या कोटकल्याणाची आच. परिणामी, मंत्र्यापासून ते थेट संत्र्यापर्यंत (खायचा नव्हे!) यथेच्छ बोकळलेला भ्रष्टाचार हीच जणू जनरीत. हाच जणू नियम. सगळ्यांचाच भर ओरबाडण्यावर. सगळीकडे सदासर्वकाळ चलती 'चकुला'चीच. 'चकुला' म्हणजे आपल्या भाषेत 'चहापाणी-चिरीमिरी!' या पर्यावरणातील सगळा बँकव्यवहार कसा चालत असेल याची कल्पनाच केलेली बरी. भारतीय बँकींगच्या शिस्तीचे संस्कार घेऊन युगांडाला गेलेल्या साने यांचे यासंदर्भातील रोचक अनुभव कमालीचे वाचनीय आहेत.

बँकेच्या कामकाजातही तीच तऱ्हा. बँकेतील स्थानिक कर्मचाऱ्यांच्या मनातील 'आप-पर' भाव तर लोपलेलाच. बँकेची मालमत्ता, स्टेशनरी तर काय आपलीच! अफरातफर, अपहार यांना 'अफरातफर' म्हणायचे नाही. युगांडावासीयांच्या मते तो असतो परोपकार, सहकार, तेथील परिभाषेत त्याची व्याख्या 'लुकींग आफ्टर ईच आदर' अशी केली जाते! अशा सहकाऱ्यांकडून काम करून घेणे म्हणजे अधिकाऱ्यांची कसरतच. लेखकाने ती सारी कसरत विलक्षण जिवंत अशी साकारली आहे.

या अनुभवांच्या जोडीलाच लेखकाने अतिशय परिश्रमपूर्वक अन्य तपशील देऊन या पुस्तकाचे संदर्भमूल्यही वाढवले आहे. सर्वाधिक आकर्षक आहे ती साने यांची लेखनशैली. पानापानांत सापडते ते नितळ निवेदन. सरळ परंतु कमालीचे चित्रमय. थेट भिडणारे, साधे, अनलंकृत तरीही विलक्षण पकड घेणारे. अक्षरांपेक्षाही आकडेमोडीशी आणि लेखणी-कागदापेक्षाही कॅल्क्युलेटरशीच अधिक जवळीक असणाऱ्या एका बँक अधिकाऱ्याने हे लिहिले आहे, याचा विस्मय वाटावा इतके प्रवाही. या पुस्तकाचे मुख्य यश तेच आहे.

खरोखरीचे अविस्मरणीय असे 'अविस्मरणीय युगांडा !'

– दीपक श्रीराम मांडे

प्रवास वर्णनाच्या दोन ठळक शैली आहेत. त्यातली पहिली म्हणजे एखाद्या देशातील वा प्रांतातील समाजजीवनाचे, तिथल्या संस्कृतीचे, प्रथांचे, विविध मानवी स्वभावांचे दर्शन घडवत त्या त्या देशातील वा प्रांतातील विभिन्न माहिती आणि बारकावे वाचकांपुढे सादर करणे! ह्या प्रकारच्या शैलीतून त्या त्या समाजजीवनाची रचना, चालीरीती तसेच संस्कृतीची माहिती वाचकाला होत जाते. पु.ल. देशपांडे, गंगाधर गाडगीळ, रमेश मंत्री, अनिल अवचट अशा अनेक थोर साहित्यिकांनी अशा पद्धतीच्या शैलीतून, प्रसंगी वाचकांना हसवतं तर कधी चिंतनशील, अंतर्मुख करत प्रवासवर्णनात्मक पुस्तके लिहिली आहेत.

दुसऱ्या प्रकारच्या प्रवासवर्णनात्मक शैलीमध्ये त्या त्या देशाची लोकसंख्या, राजधानी व प्रमुख शहरे, विविध भाषा व प्रांतरचना, नकाशे, पिके व अन्य उत्पादने, दरडोई उत्पन्न, त्या देशाचा इतिहास व भौगोलिक सीमा इत्यादी सखोल व इत्यंभूत माहिती सादर करण्यावर लेखकाचा भर असतो. अशा शैलीचे प्रवास वर्णन हे बारीक-सारीक तपशीलांनी (उदाहरणार्थ विविध प्रेक्षणीय स्थळे, हॉटेल्सची नावे, खाण्या-पिण्याचे विविध प्रकार इत्यादी) परिपूर्ण असेही असते. ह्या पद्धतीच्या प्रवासवर्णनामुळे भटकंती करणाऱ्या मुशाफिरांना खूप उपयुक्त माहिती मिळत असते.

'अविस्मरणीय युगांडा' ह्या पुस्तकात लेखक श्री. अरविंद साने ह्यांनी प्रवासवर्णनाच्या दोन्हीही शैलींचा सुरेख मेळ साधला आहे. त्यामुळेच वाचकाला एकीकडे 'युगांडा' सारख्या देशातील अंदाधुंदीच्या भ्रष्ट राजवटीच्या तसेच अनोख्या बँकिंग क्षेत्राच्या अनुभवांचे दर्शन होत आहे. तर युगांडा आणि आसपासच्या देशांचे तपशीलवार - नकाशांसह वर्णन केलेले असल्यामुळे भटकंती करणाऱ्या मुशाफिरालाही उपयुक्त माहिती मिळत जाते.

'अविस्मरणीय युगांडा'चे लेखक श्री. अरविंद साने ह्यांची १९८३ साली आफ्रिका खंडातल्या 'युगांडा' देशात बदली झाली. 'बँक ऑफ बरोडा'ची युगांडामध्ये कंपाला प्रांतात सात मजली ऑफीस असलेली एक शाखा आहे. तिथे चार वर्षांच्या कालावधीसाठी लेखकाची बदली झाली. ह्या काळात 'युगांडा' ह्या देशात राजकीय अंदाधुंदी, लष्करशाही, अस्थैर्य आणि असुरक्षिततेचे वातावरण होते. आपली भाषा

आणि संस्कृती तर सोडाच, पण आपल्या कुटुंबियांनाही युगांडात नेणे सुरक्षित नव्हते. एकट्याने जीव मुठीत धरून राहायला लागणार होते.

पण तरीही लेखकाने 'बँक ऑफ बरोडा'च्या 'युगांडा' देशातील शाखेत झालेल्या बदलीचा धाडसाने स्वीकार केला आणि तिथे थोडी थोडकी नव्हे तर चांगली भरभक्कम चार वर्षे वास्तव्य केले. प्रसंगी जीवावर बेतणाऱ्या प्राणघातक प्रसंगांनाही तोंड दिले, पण बँकेची सेवा मात्र चोख केली. ह्या चार वर्षांच्या वास्तव्यात आलेल्या अविस्मरणीय अनुभवांना लेखकाने 'अविस्मरणीय युगांडा' ह्या पुस्तकात शब्दबद्ध केले आहे.

तसा भारतातल्या आणि युगांडामध्ये असलेल्या बँकींगमध्ये फारसा फरक नव्हता. भारतीय बँकेचीच उपसंस्था असल्यामुळे भारतातील बँकींगच्या सर्व प्रचलित पद्धती युगांडातही होत्या. भारतीय बँक ऑफ बरोडाचा ५१ टक्के तर युगांडा सरकारचा ४९ टक्के सहभाग या तत्त्वावर व्यवहार चालू होता. कंपाला शाखेत एकूण १४५ स्थानिक लोक व चार भारतीय अधिकारी आणि युगांडा शाखेचे प्रमुख असे कर्मचारी कामाला होते, पण बँकेत अफरातफरी (Frauds and Forgeries) ही नित्याचीच बाब होती. छोट्या रकमेपासून ते बिलियन्स पर्यंतच्या रकमेपर्यंतच्या अफरातफरी सर्रास होत. करणाऱ्याची कुवत आणि त्याची गरज यांवर अवलंबून जमेल त्या पद्धतीने हव्या त्या रकमेची अफरातफर केली जाई. अफरातफर कुणी केली, ह्याची बँकेतल्या कर्मचाऱ्यांना पूर्ण कल्पना असे. पण कोणीही कुणाबद्दल माहिती देण्यास तयार नसे. लेखकाने अशा अफरातफरीमध्ये जास्त लक्ष घालायला सुरुवात केली तेव्हा त्यांच्या छातीवर बंदूक ठेवून त्याला धमकावण्यात आले की, "तुम्ही युगांडात आहात, तर त्यांच्यासारखे वागायला शिका. भलत्या भानगडीत पडू नका." सरतेशेवटी ठावठिकाणा असूनही माणूस मिळत नाही असा शेर मारून अशा अफरातफरीची फाईल निकालात काढली जाई.

एकदा तर युगांडाच्या त्यावेळचे पंतप्रधान पावली मुवांगांचा निरोप लेखकाला आला, की 'जरा सबुरीने घ्या, थोडा कानाडोळा करा. कारण, होणारी कमाई युगांडातूनच होत आहे. सर्व तोटे सहन करण्यास तुम्ही समर्थ आहात. तात्पर्य, अफरातफरीत अकडलेल्यांना सोडून देण्याची व्यवस्था करा.' हा निरोप कसला, आज्ञाच होती ती!

साध्या सेव्हिंग्ज खात्यातून पैसे काढतानासुद्धा शिपाई, कारकून, ऑफीसर व कॅशियर ह्या सर्वांना 'चकुला' (चहापाण्यासाठीचे पैसे अर्थातच लाच) द्यावा लागे आणि लोकही असा 'चकुला' खुशीने देत असत. ते त्याला Looking after each other,

Helping each other किंवा 'Break-fast' अशी नावे देत !

बँकेतील सर्व कर्मचारी बँकेची सर्व स्टेशनरी (उदाहरणार्थ कागद, पेन, टाचण्याच्या डबीपासून टाइपरायटरपर्यंत स्टेपलर, पंचिंग मशीन इत्यादी वस्तू) तुम्हाला पत्ताही लागणार नाही अशा सफाईने चोरून नेत असत. अशा वेळी कडी-कुलुपात तरी काय काय ठेवणार, कशाचा आणि किती हिशेब ठेवणार ? शेवटी लेखकाला ह्या साऱ्या चोऱ्यांचा हिशेब लक्षात घेऊन जरीचे सामान दुप्पट खरेदी करावे लागे.

पंतप्रधान वा उच्च मंत्रीगणांना बँकेत येणे शक्य नसे. अशा बड्या धेंडांचा मग बँकेत सकाळी सकाळीच फोन येत असे की, 'सानेसाहेब आमची एक छोटीशी अडचण आहे. चर्चा करण्यासाठी तुम्ही येऊ शकता काय ?' साने ह्यांच्या होकारा-नकाराचा प्रश्नच उद्भवत नसे. कारण फोन ठेवल्यापासून दहा मिनिटातच चार बंदुकधारी सैनिक केबिनच्या बाहेर हजर असत. त्यांच्या समवेत बोलावलेल्या ठिकाणी बंद गाडीतून साने यांना नेले जाई. जाण्यापूर्वी फक्त दुसऱ्या सहकाऱ्यांना कोणी बोलावले आहे ते सांगून साने जात असत. कारण परत आलोच नाही, तर कोणाकडे चौकशी करायची हे ठाऊक असायला हवे म्हणून ! अशा बड्या पुढाऱ्यांना पैसे हवे असत. अशी रक्कम परतफेड न होता, कायम बुडतच असे पण अशा पद्धतीने पैसे देण्यावाचून बँकेला गत्यंतर नसे.

युरोप अमेरिकेमध्ये अशा प्रकारचे बँकींग नसेल, पण शेवटी लेखक उपहासाने म्हणतो, की आपण ज्या ज्या देशात आहोत, त्या व तेथील लोकांना रुचेल, पचेल अशी बँकींग सेवा आपण देऊ शकतो ह्यातच आनंद होता !

'युगांडा'मध्ये इदी अमीन ह्या क्रूरकर्माची रक्तरंजित राजवट १९७२ ते १९७९ अखेर चालू होती. ओबोटेच्या सत्ताकालातही सुमारे पाच लाख लोकांनी प्राण गमावले होते. एकदा संध्याकाळी बँकेच्या कामानंतर साने जेव्हा ड्रायव्हर समवेत जरा दूरच्या भागात फिरायला गेले, टेकडीवर जाताना एक साधारण पन्नास फूट लांब व पन्नास फूट रुंद असा भला मोठा खड्डा त्यांना आढळला. खड्ड्याच्या जवळ गेल्यानंतर लेखकाला भोवळच आली. कारण त्या खड्ड्यात शेकडो माणसांची मुंडकी आणि धडे टाकलेली होती आणि ती मुंडकी व धडे फार जुनी नसावीत हे सहज लक्षात येत होते. अशा प्रकारे युगांडात किती माणसे मारली जात असतील ह्याची कल्पनाच करता येत नव्हती.

जुलै १९८५ मध्ये जेव्हा तत्कालीन अध्यक्ष ओबोटे ह्यांच्याविरुद्ध रक्तरंजित लष्करी क्रांती झाली, तेव्हा २५ टक्के भरून सैनिक कंपालामध्ये आले. रस्त्याच्या दुतर्फा उभे राहून सैनिक हवेत गोळीबार करत होते. साने जीव मुठीत धरून व देवाचे

नाव घेऊन गाडीत बसले होते. कारण जगलोवाचलो तर बँकेत जाऊन पोहोचणेच शहाणपणाचे होते, पण बँकेची इमारत अशा मोक्याच्या ठिकाणी आणि भर चौकातल्या हमरस्त्यावर होती, की त्या चौकात तर रणगाडे, त्यावर मोठ्या लांब पल्ल्याच्या बंदुका, छोटे तोफखाने आणि गगनभेदी अँटी एअरक्राफ्ट गन्स उभारून ठेवलेल्या होत्या. त्या सर्व आकाशात धूर आणि आगी ओकत होत्या.

लेखक बँकेच्या चौकात कसाबसा पोचला देखील. आता फक्त मागच्या दरवाजाने बँकेत जायचे तेवढेच बाकी होते. एवढ्यात एका सैनिकाने गाडी अडवून साने यांच्या डोक्यावर बंदूक रोखून धरली आणि गाडीची चावी मागितली त्याला साने यंची बँकेची गाडी हवी होती. जबरदस्तीने तो गाडीत बसला आणि साने यांना मागच्या दरवाजाशी सोडून गाडी बळकावून निघून गेला. जबरदस्त फायरिंग चालू होते आणि अशा प्रसंगी प्राण मुठीत धरून जणू पुनर्जन्म झाला असे समजून साने शेवटी एकदाचे बँकेत पोहोचले! मात्र त्यावेळी साने यांच्या फ्लॅटच्या रस्त्याच्या बाजूला भिंतीची व खिडक्यांची चाळणी होऊन गेली होती. एका मोठ्या बाँबच्या आवाजाने सहकारी मित्राच्या घराचे छतही कोसळले होते.

अशा अवस्थेत तीन-चार दिवस गेल्यानंतर लष्करी राज्यक्रांती यशस्वी झाली. आता राज्यक्रांतीच्या आनंदाप्रीत्यर्थ असलेला दारुगोळा सैनिक मौज म्हणून उडवू लागले. त्यासाठी मोजावी लागणारी किंमत, सामान्य जनतेचे हाल, होणारे नुकसान ह्याची कुणालाच फिकीर नव्हती. उलट सुमारे दोन दिवस गटागटाने व आळीपाळीने सैनिक लूटालुट करीत होते. सामानाच्या लुटालुटीबरोबरच अनेक ठिकाणी स्त्रियांची अब्रूही लुटली गेली. टोरोरो येथील एका भारतीय कुटुंबातील स्त्रियांवरही बलात्कार केला गेला.

ही अशीच यादवी आणि युद्धाची परिस्थिती १७ जानेवारी १९८६ ते २७ जानेवारी १९८६ पर्यंत पुन्हा तयार झाली होती. ह्यावेळी तर आठवडाभर लेखकाला बँकेच्या इमारतीत लाईट, फोन, पाणी, पोलीस संरक्षण इत्यादी आवश्यक सेवांच्या शिवाय जगावे लागले. एकामागून एक कानठळ्या बसणारे आवाज येत. मधेच आगीचा लोळ आभाळात भिडत असे. जणू काही ज्वालामुखीचा उद्रेकच झाल्यासारखा भासे. बँकेच्या इमारतीवरून बाँब जात होते. प्रत्येक बाँब इमारत हादरून टाकत होता. भूकंप झाल्याप्रमाणे इमारत हादरत होती.

लेखक श्री. अरविंद साने ह्यांनी अशा प्रकारे स्वतः सैन्यदलातली नोकरी न करतानाही बँकेच्या नोकरीत असून देखील युगांडामधील चार वर्षात जणू काही

युद्धभूमीवर असल्यासारखेच प्राण मुठीत भरून एखाद्या शूर सैनिकाच्या अभिनिवेशात जीवन-मरणाच्या सीमारेषेवरील जीवन पाहिले. बँकेची नोकरी करताना मृत्यूचे जवळून दर्शन घेतले.

लेखकाने युगांडातील अनोख्या आणि भ्रष्ट बँकींगने जे चक्षुर्वेसत्यम् अनुभव घेतला, तो वाचल्यानंतर युगांडाच्या बँकिंगपुढे अक्षरशः चक्रावून जायला होते. तीच गोष्ट युगांडातील चार वर्षांच्या वास्तव्यात आलेल्या लष्करशाहीच्या हिंसाचाराच्या अनुभवाने वर्णन वाचून होते.

हे सर्व जगावेगळे अनुभव लेखकाने प्राणांची बाजी लावून घेतले आहेत आणि म्हणूनच ह्या अस्सल अनुभवांची किंमत खूप मौल्यवान आहे. ह्या अशा मौल्यवान अनुभवांनी भरलेले 'अविस्मरणीय युगांडा' हे पुस्तकही त्यामुळेच इतर प्रवासवर्णनात्मक पुस्तकांच्या तुलनेत खूपच वेगळे वाटते. रसिक वाचकांनी हे अस्सल अनुभव मुळातूनच वाचल्याखेरीज त्या अनुभवातला जळजळीत रोमांच व थ्रिल त्यांना कळणार नाही, असे म्हणावेसे वाटते.

पण लेखकाने केवळ असे हे अनोखे अनुभवच पुस्तकात लिहिलेले नसून त्याने 'युगांडा'ची समग्र माहितीच चोखंदळ वाचकांपुढे सादर केली आहे. युगांडाचा ब्रिटिशांनी वसाहती करण्याआधीचा इतिहास, ब्रिटिश वसाहतवाद्यांचा राज्यकारभार, १९६० साली स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर आजतागायत झालेल्या राजकीय उलथापालथीचा सविस्तर आलेख, तसेच युगांडाची भौगोलिक रचना ह्या सर्वांचे लेखकाने रसाळ पद्धतीने वर्णन केले आहे.

ब्रिटिश राज्यकर्त्यांची युगांडामधील राज्यकारभाराची पद्धत ही ब्रिटिशांच्या भारतातल्या राज्यकारभाराशी खूप साधर्म्य दाखवणारी वाटते. ईदी अमीन व ओबोटे ह्यांच्या कारकिर्दीचा लेखकाने घेतलेला धांडोळा हा तर एखाद्या जाणकार इतिहासकाराच्या थाटाचा झाला आहे!

ह्या सर्व इतिहास-भूगोलाच्या जोडीलाच 'युगांडा'तील समृद्ध वृक्षराजींचे, हिरव्यागार, टेकड्यांचे आणि पशुपक्षांचे, व्हिक्टोरिया सरोवराने वर्णनही लेखकाने मोठ्या औचित्याने केले आहे. मोये लॉजच्या एका ट्रिपला हॉटेलच्या दाराबाहेर चक्क १५०० ते ३५०० किलोचा एक हिप्पोपोटॅमस रात्रभर बसला होता. हिप्पोचे कळपच्या कळप सरोवरातून जाताना अगदी हाताच्या अंतरावर पोहत असत.

पुस्तकात युगांडाचा राष्ट्रीय पक्षी, मिंटू, हिप्पी, मेंडे, बँकेतील नोटांच्या राशी, बँकेची सात मजली इमारत, युगांडाचा ध्वज, सर्व राजकीय नेत्यांचे फोटो आणि

युगांडातून जाणारी विषुववृत्तीय रेषा ह्या साऱ्यांची भरपूर छयाचित्रे आढळतात.

युगांडाच्या आसपासचे सुदान, कॉंगो, झैरे, केनिया आदि देशांचे नकाशे व तपशीलवार माहितीही आढळते. मात्र युगांडाचे नकाशे आकाराने अधिक मोठे असते, तर युगांडाच्या विविध प्रांतांची सविस्तर माहिती कळली असती, असे सुचवावेसे वाटते.

माझ्या मते, लेखक श्री. अरविंद साने ह्यांचे यश हे अनुभवाच्या अस्सलपणातून आलेल्या ह्या वाचनीयतेतच सामावले आहे.

अविस्मरणीय युगांडा

– दादा महाजन

हे पुस्तक अविस्मरणीय झाले आहे. त्याचे कारण लेखकाचे प्रांजळ व जसे जीवन वाट्याला आले व त्याला भिडले तसे सहजपणे त्यांनी तुम्हा आमहाला सांगितले. कुठलेही साहित्यिक अलंकार मुद्दाम चढवले नाहीत आणि सत्यकथन करताना हिरोगिरीही दाखवलेली नाही. एका सत्प्रवृत्तीच्या माणसाचे अंतरीच्या उमाळ्याने केलेले हे आत्मकथन आहे. त्याला मानवंदना अर्पण करणे हे मला परम कर्तव्य वाटले. अशा मानसिकतेने मला मनोभावे लिहिते केले.

खरं म्हणजे हे पुस्तक लिहिण्यासाठीच त्यांना ईश्वराने जिवंत ठेवले. सॉरी हं! ईश्वराने नाही तर युगांडाचे क्रूरकर्मा आणि नराधम ईदी अमीन व मिल्टन ओबोटे या सर्वेसर्वा सत्ताधीशांच्या कचाट्यातून ते वाचले. हे लेखकाचे व आपले नशबी बलवत्तर म्हणूनच तेव्हा प्रथम त्या दोघांचे आभार मानून कृतज्ञता व्यक्त करतो.

युगांडामधील चार वर्षांच्या काळात लेखक अरविंद साने यांचा किती वेळा पुनर्जन्म झाला हे जाणून घ्यायला पुस्तक मुळातूनच वाचायला हवे. अक्षरशः त्यांनी यमराजाशी निर्भयपणे हस्तांदोलन करून निरोप घेतला आहे. त्याने पण त्यांना आत न घेता सोडून दिले आणि राजधर्म पाळला.

युगांडात व जवळपासच्या सर्वत्र आफ्रिकी देशात, गोळीबार, सत्तांतर, रक्तपात, सैन्याच्या हालचाली, बंडखोरपणा, भ्रष्टाचार, तिकडला 'चकुला' म्हणजे चिरीमिरीचा होणारा व्यवहार, पदोपदी खून, तिथले बँकिंग हे सर्व आपल्याला अनाकलनीय आहे.

या सर्वांशी जुळवून घेऊन लेखक अरविंद साने हे तिथल्या लोकांत मिसळले, त्यांच्यातलेच एक झाले. तिथल्या सर्व सामान्य नागरिकांमध्ये नातेसंबंध निर्माण केले व जपले. माणूस इथून तिथून सर्व जगभर सारखाच. अगदी षडूरिपुंनी युक्त असला तरीही त्याला भावभावना असतातच. तिथल्या निसर्गाच्या सैनिकी किंवा पोलिसी पेशाखालील व्यक्तींच्यासुद्धा अंतर्मनात शिरून प्रेमात पडले. तिथल्या निसर्गाने तर 'देता किती घेशील दो कराने' अशी भरभरून उधळण केलेली आहे.

रोज सकाळी उठताना आपण अजूनही जिवंत आहोत याचेच अप्रूप वाटावे असा तिथला रोजचा व्यवहार होता. एक निश्चित की हे पुस्तक ही मराठी साहित्याला मिळालेली एक अविस्मरणीय देणगी आहे. तुम्हाला युगांडा अनुभवायचा असेल तर तिकडे प्रत्यक्ष न जाता बालविकास विद्यालयाच्या वाचनालयात चला. तुमची व पुस्तकाची ती भेटसुद्धा अविस्मरणीयच ठरेल.

युगांडाविषयी सर्व काही, तरीही अपुरे !

- विवेक भुसे

युगांडा म्हटले की, आपल्याला ईदी अमीन आठवतो. त्या पलीकडे सर्वसामान्यांना अधिक माहिती फारच कमी आहे. युगांडाच नव्हे तर अफ्रिकेतील अन्य देशांबाबतही एखाद दुसऱ्या संदर्भाच्या पुढे तेथील फारशी माहिती वाचकांना असत नाही. बँक अधिकारी म्हणून १९८३ ते १९८७ या चार वर्षांच्या काळात अरविंद साने यांनी युगांडातील 'बँक ऑफ बरोडा' मध्ये काम केले. त्या काळात त्यांनी दोन राज्यक्रांत्या अनुभवल्या. युगांडाच्या सर्वाधिक आर्थिक, सामाजिक आणि राजकीय अस्थिरतेच्या काळात त्यांनी तेथे काम केले. साहजिकच त्या वेळचा संघर्ष 'अविस्मरणीय युगांडा' या त्यांच्या पुस्तकात दिसतो.

लोकांची जगण्यासाठीची धडपड सुरू असताना जीवनातील बऱ्यावाईट अशा सर्वच समजुती गळून पडतात. याचा विलक्षण अनुभव त्यांनी आपल्यापर्यंत पोहचवला आहे. बँकेतील नोकरी ही आपल्याकडे स्थिर जीवनाची खात्री समजली जाते, पण तिथं मात्र अन्य व्यवसाय करता येण्यासाठी बँकेतील नोकरी उपयुक्त असल्याचे साने यांना आढळले. खरे तर अरविंद साने यांचे हे पुस्तक खूपच उशिरा आले, असे म्हणावे लागेल. १९८७ ला ते भारतात परत आल्यानंतर त्यांनी पुस्तक लिहायचे मनावर घेतले असते, तर ते अधिक रसरशीत आणि बारीकसारीक गोष्टींसह प्रसिद्ध पावले असते. युरोप, अमेरिकन माणसांविषयी फारशी माहिती मराठीत नाही. त्या दृष्टीने साने यांची पुस्तक मराठी भाषेतील आफ्रिकाविषयक पुस्तकांमध्ये भर घालणारे आहे. साने यांनी युगांडाच्या पूर्वइतिहासाबरोबरच संभावतालच्या बुरंडी, झझीरे, सुदान, केनिया, टांझानिया या देशांचा संक्षिप्त परिचय नकाशासह दिला आहे. चार वर्षांच्या काळात साने यांचा हजारो कृष्णवर्णियांचे बरेवाईट अनुभव आले असतील, पण हे अनुभव त्यांनी खुलेपणाने मांडण्याचा प्रयत्न केलेला दिसत नाही. गेल्या काही वर्षांत युगांडामध्ये खूप बदल झाले आहेत. जागतिकीकरणामुळे आफ्रिकन देश आपल्याजवळ आले आहेत. त्यामुळे व्यवसाय व अन्य कामांसाठी तिकडे जाणाऱ्यांनाही यातून युगांडाची ओळख होण्यास निश्चितच मदत होईल.

थरारक अनुभव

आपला देश सोडून नोकरीनिमित्ताने अन्य एखाद्या देशात जाणे आजच्या काळात भुवया उंचावणारे वाटत नाही, परंतु दोन दशकांपूर्वीचा काळ वेगळा होता. त्यावेळी अशाप्रकारे परदेशात जावे लागणाऱ्या मराठी माणसांची संख्या कमी होती. 'बँक ऑफ बडोदा'मध्ये काम करणारे पुण्याचे श्री. अरविंद साने यांची १९८३ मध्ये थेट युगांडात बदली झाली. तेथील आपल्या चार वर्षांच्या वास्तव्यात आलेले अनुभव त्यांनी तब्बल वीस वर्षांनी पुस्तकरूपात कथन केले आहेत. अर्थात १९८७ साली भारतात परतल्यानंतर श्री. साने यांनी आपले अनुभव त्रोटक स्वरूपात 'माणूस'मध्ये लिहिले होते.

परदेशवास्तव्याच्या निमित्ताने आताशा बरचसं लिखाण झालेलं आहे, परंतु आफ्रिका खंडातील देशांबाबत ते प्रमाण कमी आहे. श्री. अरविंद साने यांच्या या पुस्तकाचे प्रमुख वैशिष्ट्य हेच आहे. ईदी अमीन याच्या अमानुष राजवटीखाली भरडल्या गेलेल्या युगांडात लेखकाने पाऊल टाकल्यानंतर चार वर्षांच्या वास्तव्यात त्याला दोन राजवटी आणि राज्यक्रांतीचा अनुभव घ्यावा लागला. अतिशय अस्थिर अशा या स्थितीचे एक सामान्य माणूस म्हणून साने यांनी केलेले वर्णन थरारक असेच आहे. कारण देशातील राजकीय अस्थिरतेमुळे उद्भवणाऱ्या सामाजिक तसेच आर्थिक परिस्थितीचा सर्वसामान्यांना जो अनुभव घ्यावा लागतो, तो वेगळाच असतो. साने यांनी वाचकाला हा अनुभव दिला आहे. पुण्यातील 'पीडीए' या नाट्यसंस्थेत काही काळ राहिलेल्या साने यांचे हे अनुभववर्णन वाचकांची पकड घेणार आहे.

- तुषार नानल

चित्तथरारक अनुभवांचे प्रत्ययकारी कथन

– डॉ.राहुल गोखले

युरोप वा अमेरिकेला जायला सारेचजण सामान्यतः उत्सुक असतात नि तेथे जाऊन आलेल्यांनी केलेली प्रवासवर्णने ही तिथली भव्यता, स्वच्छता, दिमाखदारपणा, झगमगाट याचे वर्णने करणारीच असतात. या उलट आफ्रिकी देशांकडे मात्र तुच्छतेने, हेटाळणीने पाहिले जाते नि तेथे जाण्यासाठीही मोठी चढाओढ लागली आहे, असे चित्र कधी नसते. त्यास आफ्रिकी देशातील मागासलेपणा, सततचा संघर्ष हे मुख्यतः कारणीभूत आहे, पण एखादा हिमतीचा माणूस हे आन्धान स्वीकारतो आणि सर्व दोलायमान परिस्थितीशी सामना करतो. ‘बँक ऑफ बडोदा’मध्ये अधिकारी असणारे अरविंद साने यांनी असाच बँकेच्या कामासाठी युगांडाला जाण्याचा निर्णय घेतला. तेथे चार वर्षे ते राहिले. त्या वास्तव्यातील चांगल्या नि प्रामुख्याने अंगावर काटा यावा अशा प्रसंगानुभवांवर ‘अविस्मरणीय युगांडा’ नावाचे पुस्तक त्यांनी लिहिले आहे. या देशाविषयी इतकी इत्थंभूत माहिती मराठीतून बहुधा प्रथमच प्रसिद्ध होत असावी.

युगांडाला ‘पूर्व आफ्रिकेचा मोती’ म्हटले जाते. निसर्गसौंदर्य, प्राणिसृष्टी यांच्या दृष्टीने हा प्रदेश विलक्षण, पण या सुंदर निसर्गातही मानवी प्रवृत्तींची कुरूपता फुलली आहे आणि साने यांच्या पुस्तकात मुख्यतः तेथील या कुरूपतेच्या आविष्काराचा आलेख आहे. ‘निसर्गसुंदर युगांडा’ हे एक प्रकरण पुस्तकात आहे. त्यात विस्तीर्ण जंगलांविषयी, जलाशयाविषयी, सरोवरांविषयी, युगांडातून जाणाऱ्या विषुववृत्तरेषेविषयी त्यांनी लिहिले आहे, पण ते स्वतःच म्हणतात त्याप्रमाणे या निसर्गाचा वरदहस्त असलेल्या युगांडाची ओळख जगाला होती, ती केवळ तिथल्या राज्यक्रांती, बंडाळी युद्ध, अत्याचार व हत्याकांड यासाठीच (पृ. १०५)

साने बँकेच्या कामासाठी युगांडाला उतरल्यापासून तेथील सामाजिक अस्थैर्याची जाणीव त्यांना होऊ लागली. ईदी अमीन नावाच्या क्रूरकर्म्याचा हा देश. सतत संघर्ष, त्यांचा संक्षिप्त इतिहासही ते देतात, पण पुस्तकाचे खरे मर्म भरले आहे ते त्यांनी स्वतः अनुभवलेल्या प्रसंग घटनांच्या कथनात. कारण ते अत्यंत जिवंतपणा असलेले झाले आहे. बँकेतील अनुभवही विलक्षणच. बँकांतून स्टेशनरीपासून सर्व वस्तूंच्या सर्रास चोऱ्या होत. अफरातफर ही नित्याची बाब. पुन्हा अफरातफर केल्याविषयी संकोच नाही. जागोजागी ‘चकुला’ मागण्याचे प्रकार म्हणजेच भ्रष्टाचार. कोणाला पोलिसांच्या ताब्यात दिले, तर तेही स्वतः बुभुक्षित. त्यामुळे त्याचाही फायदा नाही. चलनाची

आंतरराष्ट्रीय बाजारपेठेत किंमत नगण्य. मग त्याचाही काळा बाजार. कॅशियर व्हायला सारे उत्सुक, कारण पैसे लुटायचा प्रशस्त मार्ग उपलब्ध. अशा सर्व वातावरणात साने यांनी कसे काम केले असेल, याची कल्पनाच केलेली बरी.

मात्र या सर्व प्रकरणात सर्वाधिक प्रत्ययकारी प्रकरणे आहेत सैनिकी बंडाच्या वर्णनाची. ती लेखकाने स्वतः अनुभवली, दोनदा ! सगळीकडे होणारे बंदुकीच्या फैरीचे आवाज, लुटल्या जाणाऱ्या गाड्या, गोदामांना लावण्यात येणाऱ्या आगी, फोनपासून विजेपर्यंत सर्व निश्चिष्ट पडलेले ! मधूनच बॉम्बचा धमाका, मृत्यू आपल्यावर कधी झडप घालील, याचा नेम नाही. बंड यशस्वी झाले की, जिंकणाऱ्यांचा विजयोन्माद तोही सुसंस्कृततेला लाजवणारा. एरवीही कोण कोणाला मारेल, लुटेला याचा नेम नाही. असे प्रसंग सानेंवरही गुदरले. ते मुळातूनच वाचले पाहिजेत. एकीकडे निसर्गासौंदर्याची लयलूट तर दुसरीकडे मानवी कुप्रवृत्तीची मुबलकता पाहून अचंबा वाटतो, पण हे जरी असले, तरी युगांडातील माणूस व्यक्ती म्हणून हसतमुख असतो, हे निरीक्षणही लेखकाने नोंदवले आहे. 'थॅक्स', 'सॉरी', 'एक्सक्युज मी' हे शब्द सदैव तोंडात ! साने लिहितात, 'या शब्दांपासून आपण फार दूर असतो' (पृ. १०८) प्राणांवर बेतणाऱ्या प्रसंगातून निभावल्यानंतरही साने यांना परतीचा दिवस आला. तेव्हा वाईट वाटले ते याचमुळे. त्यांनी म्हटले आहे. 'जीवावरचे प्रसंग येऊन गेले होते, पण जिवाभावाचे नातेही निर्माण झाले होते.' (पृ. १०७) पुस्तकाचे सारे सार या दोन वाक्यात आहे, असेच म्हणता येईल. चित्तथरारक अनुभव येऊनही युगांडात असल्याचा सानेंना पश्चात्ताप नाही म्हणूनच त्यांच्या अनुभवाच्या लेखनात जिवंतपणा आला आहे. हे अलिप्तपणे केलेले प्रवासवर्णन नाही. वि. ग. कानिटकर यांची प्रस्तावनाही वाचनीय आहे. रवी मुकुल यांनी तयार केलेले मुखपृष्ठ उत्तम. अविस्मरणीय युगांडा !

॥ श्रीराम ॥

२६/१०/२००२

स.न.वि.वि.

‘अविस्मरणीय युगांडा’ हे तुमचे काळ वाचून झाले. पुस्तक माहितीपूर्ण व चांगले आहे. ४ वर्षे अतिशय अस्थिर परिस्थिती असताना, तुम्ही तेथे काम करत राहिल्यात ह्याबद्दल कौतुक व अभिनंदन White Nile व Blue Nile by Allan Moorehead ही दोन पुस्तके तुम्ही वाचली असतीलच, नसल्यास जरूर वाचावी. (प्रकाशक : Perguin Books)

कळावे,

आपला,
माधव गाडगीळ

आमच्या दुकानात तुमचे पुस्तक विक्रीसाठी ठेवले आहे.

॥ श्रीराम ॥

पुणे

१/७/२००२

सप्रेम नमस्कार

‘अविस्मरणीय युगांडा’ हे आपले पुस्तक वाचले. उद्घाटनाच्या वेळी लागू डॉ. मुजुमदार व डॉ. देशपांडे यांनी सांगितल्याप्रमाणे पुस्तक हातात घेतल्यावर ठेवू नये इतके अप्रतिम लिखाण आपण केले आहे. युगांडाचे भौगोलिक, ऐतिहासिक, संदर्भ देऊन त्याचबरोबर तेथील १) सामाजिक २) राजकीय ३) आर्थिक ४) नैसर्गिक सुबत्ता ५) अनोखे बँकींग, या गोष्टींचे अगदी सविस्तर वर्णन फार समर्पक भाषेत केले आहे.

तेथे आलेले अनुभव नुसते न सांगता त्याच्या जोडीला वरील गोष्टींचा सुरेख उहापोह केल्यामुळे पुस्तक वाचनीय तर झाले आहेच परंतु युगांडाला पहिल्यांदा जाणाऱ्या माणसाने अवश्य वाचावे म्हणजे तेथील वातावरणात जुळून घ्यावयास कठीण जाणार नाही. अवतीभवतीच्या प्रदेशांचीही माहिती चांगलीच सर्वांगीण लिहिली आहे. तारीखवार प्रसंग लिहून ठेवून ते सादर करणे हे खरंच जिकीरीचे काम आहे. एका नवीन विषयावर आपण लिहिले. मी साहित्यिक नाही, मला जे भावले ते लिहिले आहे. सौ. वहिनीना नमस्कार सांगावेत.

कळावे,

आपला

भा.वा. सातवळेकर

॥ श्रीराम ॥

भिवंडी

१/१/२००३

श्री. अरविंद साने यांस,

स.न.वि.वि.

नुकतंच आपलं 'अविस्मरणीय युगांडा' हे पुस्तक विकत घेऊन वाचलं. प्रवास व प्रवासवर्णनांची आणि देशोदेशींची माहिती देणारी पुस्तके मी नेहमीच वाचतो.

आपलं पुस्तक आवडलं. वर्णन शैलीही चांगली आहे व माहितीचा साठा भरपूर असून, तो जिज्ञासेनं परिश्रमपूर्वक मिळविला आहे. युगांडा व तेथील उलथापालथीचे वर्णन आपण अतिशय प्रभावीपणे व प्रत्ययकारी असं केलं आहे. स्वतःच्या डोळ्यांनी सर्वच प्रसंग पाहिले असल्यामुळे त्यातील वास्तवता वाचकाला चांगलीच भावून जाते. या पुस्तकामुळे एका चांगल्या पुस्तकाची भर मराठी साहित्यात पडली आहे.

तसेच इतिहास व भूगोल यांचाही समन्वय आपण परिणामकारकपणे साधला आहे. युगांडाबरोबरच इतर आफ्रिकी देशांची संक्षिप्त माहिती व नकाशे दिल्याने जिज्ञासा तृप्त होते, फक्त नकाशे रंगीत हवे होते. म्हणजे त्या देशांचा भूगोल अधिक स्पष्ट झाला असता.

मी मलेशिया, थायलंड प्रवासवर्णनांचं पुस्तक १९९४ साली लिहिलं होतं. त्याच्या प्रती आता मिळत नाहीत, असं माझ्या त्या पुस्तकाच्या प्रकाशकाचं म्हणणं आहे. पुण्यात एखादे वेळेस मिळू शकेल. 'उगवती पूर्व' असं त्या पुस्तकाचं नाव आहे.

पुण्याला मी वरचेवर येतो. जास्त दिवस राहिल्यास, आपल्याला भेटायला अवश्य येईन. पुस्तकाबद्दल मनःपूर्वक अभिनंदन! पुस्तक वाचून आफ्रिकेला जायची सुप्त इच्छा जागृत झाली.

आपला,

सुधीर धनवटकर

अविस्मरणीय युगांडा / १७१

॥ श्री ॥

अरविंद के. साने

१०१ पद्मप्रभा हाईटस्,

गणेशनगर, पुणे ४११०५२.

ती.स्व. तात्यासाहेब यांचे चरणी शतशः दंडवत,

२७ फेब्रुवारी हा दिवस कोणाही मराठी माणसाच्या मनात एक वेगळीच भावना घेऊन येतो. आपला सहवास व दर्शन आनंद तर देतातच, पण या दिवशी आपल्या केवळ आठवणीने मनात उत्साहाचे व प्रीतीचे माहोल उठून जाते. आपणास उत्तम आरोग्य व मोजता न येणारी आयुष्याची वर्षे मिळोत हीच प्रार्थना. मागणे केवळ तुमच्या आशीर्वादाचे.

माझे बँकेतील मित्र श्री. शुक्ला यांचेमार्फत आपण दिलेला संदेश मिळाला. माझ्या युगांडातील वास्तव्यावरील लेखाचे पुन्हा एकदा लिखाण मी २७ फेब्रुवारी याच दिवशी प्रारंभ करीत आहे. त्याचेसाठी आपले पुन्हा एकदा आशीर्वाद मागतो तसेच मार्गदर्शनासाठी मी मार्चमध्ये आपल्या सवडीने येऊन जाईन.

आपण दिलेल्या स्फूर्तीने हे छोटेसे काम हातून घडायला हवे ही माझी मनोमन इच्छा आहे व तसे प्रयत्न सुरू केले आहेत.

कळावे, सा.न.

आपला नम्र,

अरविंद साने

टीप : अरविंद साने यांनी कुसुमाग्रज यांना लिहिलेले पत्र.

स.न.वि.वि.

आपले सदभावना पत्र मा. कुसुमाग्रजांना मिळाले.

त्याबद्दल ते आभारी आहेत.

आपल्या संकलित लेखनास कविराजांचे आशीर्वाद.

हे पत्र त्यांच्या आज्ञेने.

तुमचा
वसंत पाटील

टीप : मा.कुसुमाग्रज यांनी पाठवलेला संदेश.

अविस्मरणीय युगांडा

॥ श्री ॥

वाई

३/२/२००४

मंगळवार

मा.श्री. अरविंद साने यांसी

स.न.वि.वि.,

महोदय, आपले 'अविस्मरणीय युगांडा' हे ज्वलंत अनुभव कथन करणारे एक वेगळे वैशिष्ट्यपूर्ण असे पुस्तक वाचनात आले. आपण प्रत्यक्ष घेतलेले अनुभव कथन हे खरंच चिंतनीय आहेत. त्यातूनही आपण आपले राष्ट्रीयत्व दाखवून दिलेले वाचले. तसेच त्याचे आजूबाजूची असणारी भौगोलिक, सामाजिक राजकीय पार्श्वभूमी त्यातून विषद केलेली आहे. या विषयावर आपण व्याख्यान देऊ शकाल काय? वाई येथे दरवर्षी २१ दिवसांची व्याख्यानमाला १ मे ते २१ मे अखेर आयोजित केली जाते. त्यात आपले व्याख्यान ठेवता येईल. व्याख्यानाला सुंदर विषय आहे. आपलेकडे तेथील काही स्लाईड असतील तर स्लाईड शो सकट व्याख्यान होऊ शकले. उलट पावली आपले मत कळवावे.

पुस्तक खूपच बोलके आहे. आपण त्यातून प्रत्यक्ष युगांडाची सफर करत आहोत असे भावले. असो. आपणा उभयतांना स.न.

कळावे, लोभ असावा. स्नेहवृद्धिंगत व्हावा.

आपला नम्र,

गो.न. कुलकर्णी, वाई (कवी दवबिंदू)

चि. अरविंदराव
यास अ.आ.

२१/८/२००२

ता. १५ ला आपली भेट झाली. आपली प्रकृती झपाट्याने सुधारत आहे हे पाहून खूप बरं वाटलं.

तुम्ही लिहिलेले पुस्तक 'अविस्मरणीय युगांडा' वाचलं. खरं सांगू का पुस्तक वाचायला घेतले आणि ते केव्हा एकदा पूर्ण वाचून होते असं झालं. हे लिखाण मुळीच कंटाळवाणं वाटलं नाही. उत्सुकता आणि कुतूहल वाढतच गेलं. भाषा शैली उत्तम आहे. १३८ पानांमध्ये कोठेही Correction Slip नाही हे आश्चर्यच आहे. Editing उत्तम झाले. Printing & Proof तपासणी ज्यांनी केली त्यांना धन्यवाद.

पूर्वी ईदी अमीन आणि त्यांचे अत्याचार फक्त वाचले होते, पण तुम्ही 'आँखो देखा हाल' वर्णन केलात आणि त्याची भयानकता आता जाणवली. तुमचे तेथील वास्तव म्हणजे 'म्या मरणची डोळा पाहिले' यापैकी आहे. मी सध्या अध्यात्म, ज्ञानेश्वरी, उपनिषदे यावरील पुस्तके तसेच बेलसरे यांचे लिखाण वाचत आहे. गो.नी. दांडेकर यांचे 'गीतारहस्य' यावरील पुस्तक वाचनीय आहे. खरं सांगू तुमची भाषाशैली मनावर पकड होते.

प्रसंगाचे वर्णन करताना तो प्रसंग हुबेहूब डोळ्यासमोर उभा राहतो हीच खरी 'लेखणीची' ताकद असते आणि तुम्ही इतके चांगले 'लेखक' असाल असे वाटलेच नव्हते. तुमचे अनुभव 'शब्दात' वर्णन केलेत त्याबद्दल व सुंदर वास्तव वर्णनाने उभे केलेत, त्याबद्दल तुमचे कौतुक करावे तेवढे थोडेच आहे.

Congratulation आणि शुभ आशीर्वाद देऊन (माझी रटाळ लिहिण्याची पद्धत) हे पत्र पूर्ण करतो.

Once again thanking you for the "Gift" & "Present" given.

अर्थात हे पुस्तक मीच वाचत होतो तेव्हा सौ. शालिनीला वाचायला Chance दिला नाही. आता हे पुस्तक मी तिच्या ताब्यात देत आहे.

हे पत्र मी घाईघाईने लिहून Post करत आहे. तुम्हाला केव्हा एकदा 'धन्यवाद' देतो याचीच घाई झाली होती. हे पत्र सौ. शालिनीनेसुद्धा वाचलेले नाही. असो. All the best.

आपला,
बाळासाहेब गोडबोले

२९ जून २००२

प्रिय भाऊस,

अविस्मरणीय! अवर्णनीय!!

आजचा पुस्तक प्रकाशन समारंभ अत्यंत हृद्य, अविस्मरणीय झाला. भाऊ म्हणजे व्यवस्थितपणा, सुनियोजितता, सुसूत्रता हे समीकरण, आज पुन्हा एकदा एकदा सिद्ध झाले. अत्यंत आखीव-रेखीव, एकही मिनिट कंटाळा न आलेला हा समारंभ अत्यंत नेटका, हृद्य व अवर्णनीय होता.

घरी येऊन माँला पुस्तक दाखवले. तिला मुखपृष्ठापासून सर्व आवडले. तिला रुखरुख होती की आपल्याला हे पाहता आले नाही, आता ती व्हिडिओ पाहायला उत्सुक आहे.

सर्व कार्यक्रमच छान झाला. संजयचे सूत्रसंचालन, डॉ. लागू, डॉ. मुजुमदार सर्वच छान बोलले, पण तुझं चाळीस मिनिटांचं भाषण हा त्यातला परमोच्च, श्रवणीय, हृद्य भाव होता. तू भाषणाच्या सुरुवातीला भावनिक झाला, गहिवरलास, पण एकदा बोलायला लागल्यावर काय सांगू अन काय असं नको झालं तुला. संपूर्ण भरलेल्या (व अनेकांना उभं राहून ऐकायला लागलेल्या) सभागृहातली प्रत्येक व्यक्ती तुझ्या भावना मनापासून अनुभवत होती. तुझा अफाट मनुष्य संग्रह मी पाहिलाय, पण आज केवळ तुझ्यासाठीच जमलेली आप्त मित्र मंडळी, त्यांच्या तुझ्याबद्दलच्या आपुलकीने फार आनंद झाला. आज आभारप्रदर्शनाचे भाषणसुद्धा कंटाळवाणे झाले नाही, 'छानच बोलली मधुरा,' असं तिचं कौतुकही आम्हाला ऐकायला मिळालं.

ह्या सर्व समारंभात तुझे फार कौतुक वाटत होतं. बी. कॉम. होईपर्यंत शर्ट-पायजमा वापरणारा भाऊ, स्कूटरचा नंबर लागल्यावर, तो न घेता दादांना मदत करणारा भाऊ, नाटकात कामं करणारा भाऊ, बँकेत क्लार्कपासून ते रिजनल मॅनेजर असा स्वकर्तृत्वावरचा चढता आलेख असलेला भाऊ, व्याधींशी धीराने सामना करणारा भाऊ, जीवनात कायम सकारात्मक दृष्टिकोन ठेवणारा भाऊ, नातवंडांबरोबर खेळण्यात दंग होणारा भाऊ, आपल्या हक्काच्या व्यक्तीवर रेखावाहिनींवर आपला राग काढणारा, पण तितकेच त्यांच्यावर प्रेम करणारा भाऊ... अशी तुझी अनेक रूपं नजरेसमोर उभी राहिली. आज तुझ्या कष्टांना, श्रमांना सार्थक झाल्यासारखं वाटलं असेल. आपल्यापैकी असं पुस्तक लिहिणारा पहिलाच 'लेखक' झालास तू.

आता एक सुचवायचंय...

तुझे दुसरे पुस्तक... तू गेली पंचवीस वर्षे डायबेटीसशी, त्याच्यामुळे झालेल्या

१७६ / अविस्मरणीय युगांडा

निरनिराळ्या व्याधीशी तू सामना करतोयस. त्यांना समर्थपणे तोंड देतोयस. जीवनाकडे सकारात्मक दृष्टिकोन ठेवून येणाऱ्या संकटांवर मात करतोयस. आता त्या तुझ्या अनुभवांवर लिहायला सुरुवात कर. तुझं हे नवं लेखन अनेक रुग्णांना दिलासा देणारे, व्याधीशी सामना करायला मार्गदर्शक, प्रेरणादायी ठरेल. जरूर जरूर सुरुवात कर हे लिहायला तू.

पुन्हा एकदा तुझ्या आजच्या यशस्वी पुस्तक प्रकाशनाबद्दल,

तुझ्या आयुष्यातल्या ह्या एका मोठ्या यशाबद्दल तुझे मनःपूर्वक अभिनंदन !

- दिलीप साने

- * कार्यक्रम संपल्यावर उपस्थित असलेल्या बहुतेकांनी केवळ औपचारिकता किंवा सक्ती म्हणून नाही, तर असं हे वाचनीय, अनुभवकथन असलेलं पुस्तक आपल्या संग्रही असावं, अशीच प्रत्येकाची इच्छा होती, म्हणूनच जवळजवळ सर्वांनी घेतलेल्या प्रतीवर तुझी सही आवर्जून घेतली.

